

ZBIGNIEW BRZEZINSKI

A nagy sakktábla

FORDÍTOTTA
Hruby József

ZBIGNIEW BRZEZINSKI

A nagy sakktábla

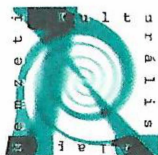
AMERIKA VILÁGELSŐSÉGE
ÉS GEOSTRATÉGIAI FELADATAI

EURÓPA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 1999

ZBIGNIEW BRZEZINSKI
THE GRAND CHESSBOARD
AMERICAN PRIMACY AND ITS
GEOSTRATEGIC IMPERATIVES
COPYRIGHT © 1997 BY ZBIGNIEW BRZEZINSKI
FIRST PUBLISHED IN THE UNITED STATES BY BASIC BOOKS,
A SUBSIDIARY OF PERSEUS BOOKS L. L. C.

HUNGARIAN TRANSLATION © HRUBY JÓZSEF, 1999

EZ A KÖNYV A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP TÁMOGATÁSÁVAL JELENT MEG.

*Diákjaimnak – segítségül a holnap világának
alakításában*

Szuperhatalmi politika

Amióta csak a földrészek – úgy ötszáz éve – politikai kapcsolatra léptek egymással, azóta a világhatalom központja Eurázsia. Az Eurázsiai lakó népek – bár leginkább az Európa nyugati felében lakókra vonatkozik ez – különféle módokon és más-más korokban behatoltak a világ egyéb térségeibe is, és uralták azokat, miközben egyes eurázsiai államok különleges státusra tettek szert, és élvezték annak előnyeit, hogy ők a világ vezető hatalmai.

A XX. század utolsó évtizedében földrengésszerű átrendeződés tanúi voltunk. Első alkalommal történt meg, hogy egy nem eurázsiai hatalom lett az eurázsiai hatalmi viszonyok kulcsfontosságú irányítója és egyben a világ első számú hatalma. A Szovjetunió veresége és összeomlása volt az utolsó lépés abban a gyors folyamatban, melynek során a nyugati féltekén található Egyesült Államok vált a legfőbb nagyhatalommá, sőt az első olyanná, amely ténylegesen kiérdemli a világhatalom elnevezést.

Eurázsia azonban megőrizte geopolitikai fontosságát. Nyugati fele – Európa – még mindig jelentős politikai és gazdasági hatalmat képvisel a világban, keleti fele – Ázsia – pedig újabban a gazdasági növekedés létfontosságú központja lett, erősödő politikai befolyással. Nyilvánvaló, hogy az egész világon szerteágazó kapcsolatokat ápoló Amerika számára, ha meg akarja őrizni világhatalmi szerepét – aminek érdekében ajánlatos megakadályoznia egy egyeduralkodó és ellenséges eurázsiai hatalom létrejöttét –, központi kérdés marad, hogy eligazodjon az eurázsiai hatalmi viszonyok között.

Ebből következik, hogy a hatalom különböző új dimenzióinak (technológia, kommunikáció, információ, valamint kereskedelem és pénzügyek) szemmel tartásán túl az amerikai külpolitikának továbbra is foglalkoznia kell a geopolitikai dimenziókkal, és befolyását oly módon kell érvényesítenie Euráziában, hogy stabil kontinentális egyensúlyt hozzon létre, melyben az Egyesült Államok politikai irányító szerepet tölt be. Eurázsia tehát az a sakktábla, melyen a globális elsőbbségért vívott küzdelem tovább folytatódik. Ez a küzdelem geostratégiai elemeket foglal magában, azaz a geopolitikai érdekek stratégiai érvényesítését. Figyelemre méltó, hogy 1940 novemberében a világalomra törő Adolf Hitler és Joszif Sztálin titkos megállapodást kötött, hogy Amerikát kizárják Euráziából. Mindketten rájöttek, hogy amennyiben az amerikai hatalom megjelenne Euráziában, ez megakadályozná világalomra törő ambícióikat. Mindketten abból indultak ki, hogy Eurázsia a világ közepe, és aki Euráziát ellenőrzése alatt tartja, az az egész világot uralja. Fél évszázad múltán a kérdés másként vetődik fel: tartós lesz-e Amerika eurázsiai vezető szerepe, és milyen célokat fog szolgálni?

Az amerikai politika végső céljának nemesnek és távolba tekintőnek kell lennie: a hosszú távú folyamatokkal és az emberiség alapvető érdekeivel összhangban elő kell segítenie egy valóban együttműködésen alapuló világmevetű közösség létrehozását. Kulcsfontosságú, hogy időközben ne jöjjön létre olyan eurázsiai hatalom, amelyik uralkodó tényező lehet ott, és kihívást jelenthet Amerika számára. *Ezért ennek a könyvnek az a célja, hogy egy átfogó és integrált eurázsiai geostratégiát fogalmazzon meg.*

Zbigniew Brzezinski
Washington, D. C.
1997 áprilisa

1. FEJEZET

Egy új típusú hegemonia

A hegemonia egyidős az emberiséggel. De Amerika jelenlegi globális fölénye – létrejöttének gyorsaságát, globális elterjedtségét és a hatalom gyakorlásának módját tekintve – igen különleges. Egyetlen évszázad alatt Amerika a nyugati félteke viszonylag elszigetelt országából – részben magától, részben a nemzetközi rendszer dinamizmusa folytán – átalakult olyan hatalommá, amelynek befolyása, a történelemben először, a világon bárhová elér és bárhol érvényesíteni tudja akaratát.

RÖVID ÚT A GLOBÁLIS HATALOMHOZ

1898-ban a spanyol–amerikai háború volt Amerika első külföldi hódító akciója. Ez kiterjesztette Amerika hatalmát messze a Csendes-óceánra, a Hawaii-szigeteken túlra, egészen a Fülöp-szigetekig. A századforduló éveiben az amerikai stratégiák már egy, két óceánra kiterjedő tengeri fölény doktrínáján dolgoztak, és az amerikai hadiflotta kezdte megtingatni azt a nézetet, hogy Nagy-Britannia a „tengerek ura”. Amerika azon törekvését, hogy különleges helyet foglaljon el mint a nyugati félteke békéjének egyetlen letéteményese – amit korábban már a Monroe-elv is megjelölt, és később Amerika állítólagos „elhivatottsága” is igazolt –, tovább erősítette a Panama-csatorna megépítése, ami megkönnyítette a tengeri uralom megszerzését mind az Atlanti-, mind pedig a Csendes-óceánon.

Amerika növekvő geopolitikai ambíciójának alapját az ország gazdaságának gyors iparosodása biztosította. Az

első világháború kitörésekor a növekvő amerikai gazdasági erő már a világ GDP-jének kb. 33 százalékát állította elő, ami azt is jelentette, hogy Nagy-Britanniát maga mögött hagyva a világ vezető ipari hatalma lett. E fantasztikus gazdasági dinamizmust olyan kultúra segítette elő, amely pártolta a kísérletezést és az újítást. Az amerikai politikai intézményrendszer és a szabad piacgazdaság soha nem látott lehetőségeket teremtett a becsvágyó és a múlttal szakítani tudó feltalálók számára, akiket álmaik elérésében nem gátoltak sem idjéztűlt előjogok, sem merev társadalmi rendszer. Egyszóval a nemzeti kultúra különleges módon támogatta a gazdasági növekedést, és azzal, hogy Amerikába csábította, majd gyorsan asszimilálta a világ legtehetségesebb embereit, a nemzet erejének növekedését is elősegítette.

Az első világháború szolgáltatta a legelső alkalmat arra, hogy nagyszámú amerikai katonai erőt vezényeljenek Európába. Egy eladdig viszonylag elszigetelt hatalom nagyon gyorsan több százezer katonát szállított át az Atlanti-óceánon. Az óceánon túli hadjárat méretében és kiterjedésében példátlan volt, s ezzel egy csapásra új szereplő jelent meg a nemzetközi küzdőtéren. Ugyanilyen fontos volt, hogy a háborúnak köszönhetően az amerikai diplomácia először tett komoly erőfeszítést annak érdekében, hogy amerikai elvek érvényesüljenek Európa nemzetközi problémáinak megoldásában. Woodrow Wilson híres tizennégy pontjával – az amerikai hatalom támogatása mellett – az amerikai idealizmus is megjelent az európai geopolitikában. (Másképp évtizeddel korábban az Egyesült Államok vezető szerepet játszott az Oroszország és Japán közötti távol-keleti konfliktus rendezésében, amivel szintén jelét adta növekvő nemzetközi tekintélyének.) Az amerikai idealizmus, párosulva az amerikai erővel, ezt

követően a maga teljességében éreztette hatását az egész világon.

Szigorúan véve azonban az első világháború még első-sorban európainak, s nem világháborúnak számított. De önpusztító jellege már jelezte, hogy véget ért Európa politikai, gazdasági és kulturális túlsúlya. A háború során egyetlen európai hatalom sem tudott döntő mértékben felülkerekedni, és a háború kimenetelét jelentősen befolyásolta egy nem európai hatalom – az Egyesült Államok – belépése a konfliktusba. Ezt követően Európa egyre növekvő mértékben inkább tárgya, semmint alanya lett a globális erőpolitikának.

Azonban ez a rövid időszak, amely során Amerikának globális vezető szerep jutott, nem vezetett ahhoz, hogy az ország a világ dolgaiban folyamatosan részt is vegyen. Ehelyett gyorsan visszasüllyedt önelégült idealizmussal színezett elszigetelődési politikájába. Bár a húszas évek közepére, a harmincas évek elejére az európai földrészen szemlátomást megerősödött a totalitarizmus, Amerika – melynek immár két óceánra kiterjedő hadiflottája nyilvánvalóan felülmúlta a britekét – nem avatkozott be. Inkább a világpolitika szemlélőjének szerepét választotta.

Ezzel összhangban biztonságpolitikája abból indult ki, hogy Amerika egy földrésnyi sziget. Az amerikai stratégia a tengerpart védelmére összpontosított, s ezzel szűkebbül nacionalista maradt, vajmi keveset törődve a nemzetközi vagy globális tényezőkkel. A nemzetközi élet kulcsfontosságú szereplői tehát még mindig az európai hatalmak voltak, illetve egyre növekvő mértékben Japán.

A világpolitika európai korszaka végérvényesen befejeződött az első igazán világméretű háború, a második világháború során. Három kontinensen egyszerre vívták, miközben az Atlanti- és a Csendes-óceán birtoklásáért is

kemény harcok folytak. Globális kiterjedését jelképesen mutatta az, amikor a britek és japánok – egy távoli nyugat-európai és egy szintén távoli kelet-ázsiai sziget katonái – otthonuktól több ezer mérföldre, India és Burma határán kerültek szembe egymással. Európa és Ázsia egységes harcmezővé vált.

Amennyiben a háború Németország egyértelmű győzelmével végződött volna, úgy egyetlen európai hatalom tett volna szert világméretű befolyásra. (Japánt győzelme uralkodó szerephez juttatta volna a csendes-óceáni térségben, de minden valószínűség szerint így is csak regionális egycduralkodó lett volna.) Ehelyett Németország vereségét nagyrészt a két Európán kívüli győztes ország, az Egyesült Államok és a Szovjetunió pecsételte meg, és ők vették át Európától a globális vezető szerep kivívásának igényét is.

Az ezt követő ötven évre a globális vezető szerepért folytatott kétpólusú – amerikai–szovjet – versengés nyomta rá a bélyegét. Az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti versengés bizonyos tekintetben a geopolitikusok legdédélgetettebb elméleteinek beteljesülését jelentette: az Atlanti- és a Csendes-óceánon uralkodó első számú tengeri hatalom állt szemben a világ első számú szárazföldi hatalmával, amely vezető szerepet játszott Eurázsiaiban (a kínai–szovjet tömb által elfoglalt terület megdöbbentő mértékben emlékeztetett a Mongol Birodalom nagyságára). A geopolitikai dimenzió világosabb már nem is lehetett volna: Észak-Amerika Eurázsia ellen, s közben az egész világ a tét. A győztes valóban uralkodott volna az egész földgolyón. Nem volt senki, aki útjába állhatott volna a végső diadal után.

Mindkét rivális történelmi optimizmussal áthatott világméretű ideológiai vonzást gyakorolt, ami mindkettőjük

számára igazolta a szükséges erőfeszítéseket, s közben erősítette az elkerülhetetlen győzelembe vetett hitüket. Mindkettő nyilvánvaló fölényrel rendelkezett saját befolyási övezetében, eltérően a globális hegemoniára törekvő európai birodalmaktól, amelyek közül soha egyiknek sem sikerült döntő fölényre szert tennie magán Európán belül. Mindkettő felhasználta ideológiáját arra, hogy – némileg a vallásháborúk korára emlékeztető módon – megerősítse hatalmát vazallusai és hűbéresei fölött.

A globális geopolitikai tér és az, hogy az egymással vetélkedő dogmákat univerzálisnak kiáltották ki, soha nem tapasztalt intenzitást adott a versengésnek. De egy további – szintén globális kihatásokkal terhes – tényező valóban soha nem tapasztalt méretűvé tette a versengést. Az atomfegyverek megjelenése azt jelentette, hogy a fő vetélytársak közötti hagyományos frontális háború nemcsak a két hatalom kölcsönös pusztulását eredményezné, hanem végzetes következményekkel járna az emberiség jelentős része számára is. Ennek köszönhetően mindkét fél rendkívüli önmegtartóztatást gyakorolt.

Geopolitikai szempontból nézve a konfliktus nagyrészt Eurázsia peremvidékein folyt. A kínai–szovjet tömb Eurázsia nagy részén uralkodott, de nem ellenőrizte a peremvidékeket. Észak-Amerikának sikerült szilárd pozíciót elfoglalnia a nagy eurázsiai földrésznek mind a legnyugatibb, mind a legkeletibb partjain. Ezeknek a kontinentális hídfőknek a védelme – amit a nyugati „fronton” a berlini blokád, a keletin a koreai háború testesített meg – volt az első stratégiai tesztje annak, ami később hidegháború néven vált ismertté.

A hidegháború utolsó szakaszában egy harmadik védelmi „front” – a déli – jelent meg Eurázsia térképén (lásd a fenti térképet). Afganisztán szovjet megszállása kétirányú amerikai választ váltott ki: közvetlen amerikai segítségnyújtást az afgán lázadóknak azért, hogy lekössék a szovjet hadsereget, és nagyarányú amerikai katonai jelenlétet a Perzsa-öbölben, hogy elvegye a szovjetek kedvét a délebbre irányuló politikai és katonai terjeszkedéstől. Az Egyesült Államok elkötelezte magát a Perzsa-öböl védelme mellett, összhangban saját nyugati és kelet-eurázsiai biztonsági érdekeivel.

Észak-Amerika sikeresen megakadályozta az eurázsiai tömböt, hogy függővé tegye egész Euráziát, s ugyanakkor az atomháborútól való félelem mindkét felet elrettentette a közvetlen katonai összecsapástól; mindez pedig azt eredményezte, hogy a versengés végkimenetelét nem

katonai eszközök döntötték el. Politikai életképesség, ideológiai rugalmasság, gazdasági dinamizmus, kulturális vonzás – ezek váltak tehát döntő tényezőkké.

Az Amerika vezette koalíció megőrizte egységét, míg a kínai–szovjet tömb két évtizedig sem állt fenn. Ez részben a demokratikus koalíció nagyobb rugalmasságának volt köszönhető, szemben a hierarchikus és dogmatikus – de egyben törekeny – kommunista táborral. Az előbbi közös értékekkel rendelkezett, de nélkülözött minden merev doktrínát. Az utóbbi dogmatikus ortodoxiát képviselt, s a dogmák értelmezésére egyetlen központ volt felhatalmazva. Amerika fő vazallusai persze szintén lényegesen gyengébbek voltak az Egyesült Államoknál, a Szovjetunió viszont Kínát nem kezelhette korlátlan ideig alárendelteként. A végkifejletet továbbá előre jelezte az is, hogy az amerikai oldal technológiailag és gazdaságilag sokkal dinamikusabbnak bizonyult, míg a Szovjetunión fokozatosan kiütköztek a stagnálás jelei, és nem tudott hatékonyan versenyezni sem a gazdaság, sem a katonai technológia terén. A gazdasági hanyatlás ideológiai demoralizálódáshoz vezetett.

Valójában a szovjet katonai erő – s az általa Nyugaton keltett félelem – sokáig homályba burkolta a két versengő fél közötti alapvető aránytalanságot. Amerika összehasonlíthatatlanul gazdagabb, műszakilag sokkal fejlettebb, katonailag rugalmasabb és innovatívabb, társadalmilag pedig kreatívabb és vonzóbb volt. A Szovjetunió alkotóerejét az ideológia szorítása is gyengítette, ami a rendszert egyre merevebbé, a gazdaságot egyre pazarlóbbá és technológiai szempontból egyre versenyképtelenebbé tette. Hacsak egy háborúban nem pusztítják el egymást kölcsönösen, az elhúzódó versengésben a mérleg nyelvének végül szükségszerűen Amerika felé kellett billennie.

A végeredményt jelentősen befolyásolták kulturális tényezők is. Az Amerika által vezetett szövetség nagyjából pozitívnak fogadta el az amerikai politikai és társadalmi kultúra számos vonását. Amerika két legfontosabb szövetségese az eurázsiai kontinens nyugati és keleti szélén – Németország és Japán – gazdasági erejét Amerika szinte korlátlan csodálatának légkörében nyerte vissza. Amerikára széles körben úgy tekintettek, mint a jövő képviselőjére, mint olyan társadalomra, amelyik méltó arra, hogy felnézzenek rá, és megérdemli, hogy kövessék.

Ezzel szemben Oroszország kulturális szempontból megvetés tárgya volt közép-európai vazallusai körében, s még inkább fő – de egyre inkább önállósuló – keleti szövetségese, Kína szemében. A közép-európai lakosság számára az orosz uralom azt jelentette, hogy elszigetelték őket mindattól, amit filozófiai és kulturális szempontból otthonuknak tekintettek: Nyugat-Európától és a keresztény vallási hagyománytól. S ami még ennél is rosszabb, egy olyan nép uralkodott fölöttük, amelyet – persze gyakran igazságtalanul – kulturális szempontból alacsonyabb rendűnek tekintettek.

A kínaiak – akiknek nyelvében az „Oroszország” szó „éhes földet” jelent – még ennél is erőteljesebben mutatták ki megvetésüket. Bár kezdetben csak halkán kérdőjelezték meg Moszkvának a szovjet modell kizárólagos képviselőtére vonatkozó igényét, a kínai kommunista forradalom győzelme után egy évtizeddel már erőteljesen kétségbe vonták Moszkva ideológiai vezető szerepét, sőt elkezdték nyíltan hangoztatni a szomszédos északi barbárok iránti hagyományos megvetésüket.

S végül a Szovjetunión belül a lakosság nem orosz 50 százaléka szintén mindinkább elutasította Moszkva uralmát. Politikai ébredésük azt eredményezte, hogy az

ukránok, grúzok, örmények és azerbajdzsánok kezdték a szovjet hatalmat egy olyan nép általi birodalmi elnyomásnak tekinteni, amelyiknél kulturálisan nem érezték magukat alábbvalónak. Közép-Ázsiában a nemzetiségi törekvések talán gyengébbek voltak, de ezeket a népeket a fokozatosan erősödő iszlám tudat tüzelte. Az egész folyamatot az is erősítette, hogy eközben a világban másutt a gyarmatok felszámolása zajlott.

Sok korábbi birodalomhoz hasonlóan a Szovjetunió is végül belülről robbant szét, s hullott darabjaira. Nem közvetlen katonai vereségnek esett áldozatul, hanem egy olyan bomlási folyamatnak, melyet gazdasági és társadalmi feszültségek tápláltak. Sorsa igazolta egy kutató találó megfigyelését, miszerint

a birodalmak politikailag instabilak, mivel a függő helyzetben lévő részek majdnem mindig nagyobb önállóságot szeretnének, és ezek ellenelítjei lehetőség szerint mindig úgy is cselekszenek, hogy nagyobb önállósághoz jussanak. Ebben az értelemben a birodalmak nem *megbuknak*, hanem *széthullanak*, általában nagyon lassan, bár olykor elképesztően gyorsan.¹

AZ ELSŐ GLOBÁLIS HATALOM

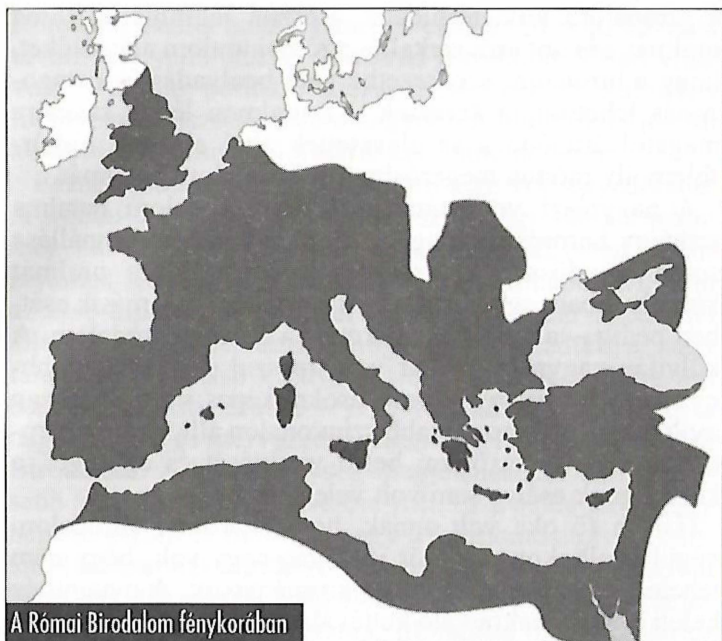
Vetélytársának összeomlása különleges helyzetet eredményezett az Egyesült Államok számára. Egyszerre vált az első és egyben az egyetlen valóban globális hatalommá. Amerika világelsősége bizonyos tekintetben mégis emlékeztet a korábbi birodalmakéra, még ha azok befo-

¹ David Puchala, „The History of the Future of International Relations *Ethics and International Affairs* 8 (1994):183.

lyása csak egy-egy régióra korlátozódott is. Ezek a birodalmak vazallusok, szövetségesek, protektorátusok és gyarmatok hierarchiájára alapozták hatalmukat, s a birodalom határain kívül őket általában barbároknak tekintették. Ezek az anakronisztikus kifejezések bizonyos fókig helytállóak az amerikai érdekszférán belül található néhány országra is. Akárcsak a múltbeli birodalmak esetében, az amerikai „birodalmi” erő is nagyrészt a kiváló szervezésből, a hatalmas gazdasági és technológiai erőforrások katonai célokra történő azonnali alkalmazásának képességéből, az amerikai életforma nehezen megfogható, de mégis jelentős kulturális vonzásából, és az amerikai társadalmi és politikai elit hamisítatlan dinamizmusából és eredendő versenyképességéből fakad.

A korábbi birodalmak is rendelkeztek ezekkel a jegyekkel. Elsőnek Rómát említhetjük. Birodalma nagyjából két és fél évszázad alatt jött létre a folyamatos északi, majd nyugati, illetve délnyugati terjeszkedés, valamint a Földközi-tenger egész partvidékének hatékony tengeri ellenőrzése révén. Földrajzi szempontból i. sz. 211 táján érte el csúcspontját (lásd a 19. oldalon lévő térképet). Róma központosított politikai egység volt, egységes önellátó gazdasággal, s a politikai hatalmat módszeresen és céltudatosan, politikai és gazdasági szervezetek összetett rendszerén keresztül gyakorolta. Az utak és tengeri útvonalak a fővárosból kiinduló stratégiailag megtervezett rendszere – komoly fenyegetettség esetén – lehetővé tette a különböző behódolt államokban és szövetséges provinciákban állomásozó római légiók gyors átvezénylését és összevonását.

A birodalom fénykorában nem kevesebb, mint háromszázezer legionárius állomásozott külföldön. Ezt a hatalmas erőt még hatékonyabbá tette Róma fegyverzeti-tak-

A Római Birodalom fénykorában

tikai fölénye és a központnak az a képessége, hogy gyorsan át tudta csoportosítani haderejét. (Érdekes megjegyezni, hogy 1996-ban a sokkal népesebb vezető hatalom, Amerika befolyási övezetének külső határait 296 000 külföldön állomásoztatott katonával védte.)

A Római Birodalom erejében azonban egy pszichológiai tényező is szerepet játszott. *Civis Romanus sum* („Római polgár vagyok”): ez volt a lehető legnagyobb dolog, amit az ember önmagáról elmondhatott, a legfőbb büszkeség forrása, melyre sokan vágytak. Később már nem csak római születésűek kapták, s ez az előkelő rang – római polgár – kulturális fölényt is jelentett, ami igazolta

a birodalom küldetéstudatát. Részint legitimálta Róma uralmát, részint arra sarkallta a római uralom alatt élőket, hogy a birodalmi szervezetbe való beolvadás és betagozódás lehetőségét keressék. Az uralmon lévők számára magától értetődő s az alávetettek által elismert kultúrfölény ily módon megerősítette a birodalom hatalmát.

A nagyrészt vetélytársak nélküli birodalom hatalma mintegy háromszáz évig tartott. A birodalom fennállása során mindössze kétszer fenyegették Róma uralmát komolyabban: egyszer a közeli Karthágó, egy másik esetben pedig – a keleti határokon – a Pártus Birodalom. A külvilág nagyrészt barbár volt, rosszul szervezett, többnyire csak szórványos támadásokra képes, és kulturálisan nyilvánvalóan alacsonyabb színvonalon állt. Amíg a birodalom meg tudta őrizni belső vitalitását és egységét, a külvilágnak esélye sem volt vele szemben.

Három fő oka volt annak, hogy a Római Birodalom végül is elbukott. Először is, olyan nagy volt, hogy nem lehetett egyetlen központból kormányozni. A nyugati és keleti birodalmakra való kettéválás automatikusan szétzilálta a hatalom egységes jellegét. Másodszor, a hosszú ideig tartó birodalmi gőg által gerjesztett kulturális hedonizmus fokozatosan kiszívta a politikai elitből a nagyság iránti vágyat. A harmadik ok – az elhúzódnó infláció – szintén aláásta a rendszer azon képességét, hogy a társadalom áldozatvállalása nélkül tartsa fenn önmagát. Ilyen áldozatra a polgárok már nem voltak hajlandók. A kulturális hanyatlás, a politikai megosztottság és a pénzügyi infláció együtt tették Rómát sebezhetővé még a környékbeli barbárok számára is.

Mai mércével Róma nem globális, csupán regionális hatalom volt. Azonban figyelembe véve, hogy akkoriban a földrészek mennyire el voltak egymástól szigetelve,

Róma regionális hatalma zárt és elszigetelt volt, közeli s távoli vetélytárs nélkül. A Római Birodalom külön világ volt, s kiváló politikai szervezettségének és kulturális fölényének köszönhetően a nagyobb földrajzi kiterjedésű későbbi birodalmak előfutárát kell látnunk benne.

Ezzel együtt a Római Birodalom nem volt egyedülálló. A Római és a Kínai Birodalom szinte egy időben jelent meg, bár egyik sem tudott a másikról. I. e. 221-ben (ekkor zajlottak Róma és Karthágó között a pun háborúk), Csin az első kínai birodalomban egyesítette a már létező hét államot, Észak-Kínában pedig építeni kezdték a nagy falat, hogy a belső királyságot elszigeteljék a falon túli barbár világtól. Ezután – i. e. 140 körül – jött létre a nagyságában és szervezettségében még látványosabb Han Birodalom. A kereszténység megjelenésekor nem kevesebb mint 57 millió alattvalója volt. Ez a példátlanul nagy népességszám is mutatja, hogy a központosított és büntető hatalommal felruházott bürokrácia milyen rendkívül hatékony ellenőrzést valósított meg. A birodalom befolyása kiterjedt a mai Koreára, Mongólia bizonyos tartományaira és a ma Kínához tartozó tengerpart legnagyobb részére. Azonban akárcsak Rómát, a Han Birodalmat is belső bajok emésztették, és végső összeomlását felgyorsította, hogy i. sz. 220-ban három független országra esett szét.

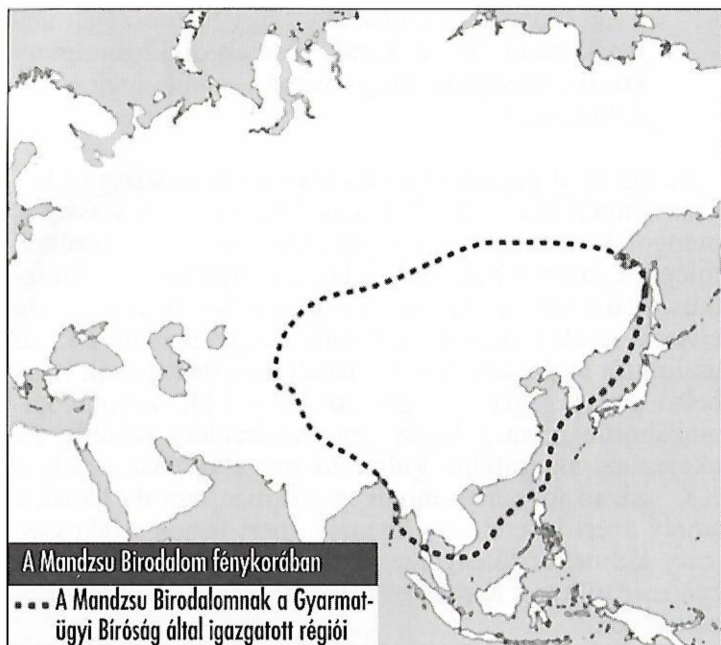
Kína további történelmében az újraegyesülés és terjeszkedés korszakait a hanyatlás és széthullás szakaszai követték. Kínának többször sikerült olyan önálló, elszigetelt birodalmi rendszereket létrehoznia, amelyeket semmilyen szervezett külső rivális sem tudott kikezdeni. A Han Birodalom korábbi – három részre történt – felosztottsága i. sz. 589-ben megszűnt, s úgy tűnt, újabb egységes birodalmi rendszer van kialakulóban. A legnagyobb

kínai birodalom azonban végül is a Mandzsuk alatt jött létre, egész pontosan a Csing-dinasztia uralkodása elején. A XVIII. századra Kína ismét egységes lett, s a birodalom központját vazallus és hűbéres államok vették körül, belcértve a mai Koreát, Indokínát, Thaiföldet, Burmát és Nepált. Kína befolyása tehát a mai orosz Távol-Kelettől Dél-Szibérián át egészen a Bajkál-tóig és a mai Kazahsztánig, illetve délen az Indiai-óceánig, keleten Laoszig és Észak-Vietnamig terjedt (lásd a 23. oldalon lévő térképet).

Rómához hasonlóan a Kínai Birodalom is összetett pénzügyi, gazdasági, oktatási és biztonsági szervezet volt. A hatalmas terület és a több mint 300 millió ember fölötti ellenőrzést mindezekkel az eszközökkel együttesen gyakorolták, fokozott figyelmet fordítva a központosított politikai hatalomra, amit egy rendkívül hatékony futárszolgálat is támogatott. Az egész birodalmat négy, Pekingből kiinduló, zónára osztották, olyan területekre, amiket egy, két, három, és négy hét alatt ért el a futár. Szakszerűen kiképzett és gondosan kiválogatott bürokrácia alkotta az egység lelkét.

Az egységet – akárcsak Róma esetében – a mélyen gyökerező kulturális fölény érzése erősítette, legitimálta és tartotta fenn, amihez hozzájárult a konfucianizmus is. Ez – a birodalom szempontjából – előnyös filozófia volt, mivel a harmóniát, a hierarchiát és a fegyelmet hirdette. Kínát – a Mennyei Birodalmat – tekintették a világegycem központjának, melynek határai mentén és azon túl csak barbárok élnek. Kínainak lenni annyit jelentett, mint kultúrembernek lenni, s ezért a világ részéről hódolat illette meg Kínát. A XVIII. század végén – amikor Kína már hanyatlásnak indult – ez a különleges fensőbbsségérzet hatotta át a kínai császár III. Györgynek írt válaszát –

kinek követei jó szándékuk jeléül a brit ipar néhány termékével ajándékozták meg a császárt, így próbálva rábírní Kínát, hogy lépjen kereskedelmi kapcsolatba Angliával:

Mi, az ég kegyelméből a császár, elvárjuk, hogy Anglia királya meghallgassa szavunkat:

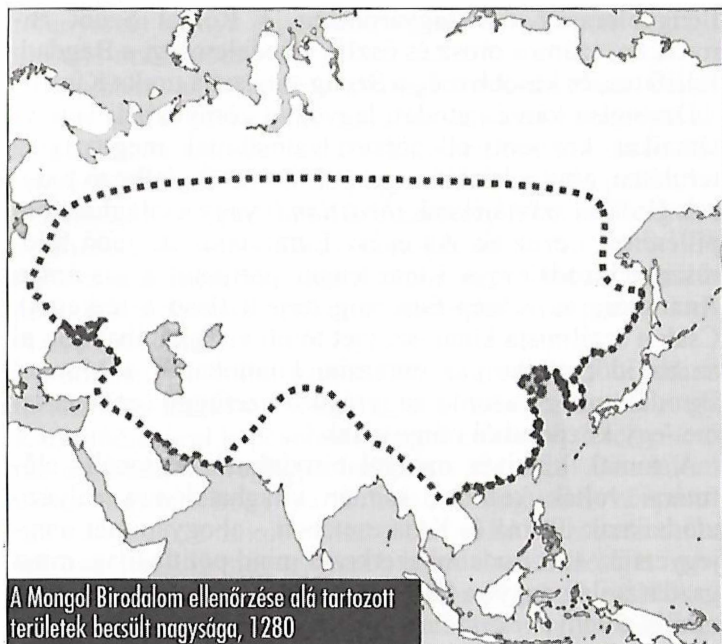
A Mennyei Birodalom, mely a négy tenger határáig mindenek fölött uralkodik [...] semmire sem értékeli a ritka és drága dolgokat [...] s egyáltalában nincs szükségünk az Ön országának termékeire [...]

Ezért utasítottuk követeit, hogy biztonsággal térjenek haza. Te, ó Király, cselekedj kívánságunk szerint, hűségedet megerősítsd, s esküdj örök engedelmességet.

Az egymást követő kínai birodalmak hanyatlása és bukása szintén elsősorban belső okokra vezethető vissza. A mongolok és később a nyugati „barbárok” azért kerültek fölénybe, mert a belső kifáradás, a hanyatlás, a hedonizmus, valamint a katonai és gazdasági találékonyság elvesztése aláásta és mindjobban meggyengítette a kínai uralmi törekvéseket. A külső hatalmak kihasználták Kína belső gyengeségét – Anglia az 1839–1842 közötti ópiumháborúban, míg Japán egy évszázaddal később. Ez okozta azt az erőteljes kulturális megaláztatást, amely a XX. század folyamán mindvégig lázban tartotta Kínát, s amely azért lehetett oly intenzív, mert benne a lakosság mély kulturális fölényérzete, illetve a birodalmi korszakán már túljutott Kína megalázó politikai valósága ütközött össze.

Akárcsak Rómát, mai szemmel nézve a Kínai Birodalmat is regionális hatalomnak tekinthetjük. Virágkorában azonban Kínának az egész világon nem volt vetélytársa abban az értelemben, hogy birodalmi státusát semmilyen más hatalom sem tudta megingatni, vagy – ha Kínának ez lett volna a szándéka – további terjeszkedésének útját állni. A kínai rendszer önálló és önfenntartó volt, alapvetően egységes etnikumra épült, s a központi hatalom viszonylag kismértékben volt csak jelen a más nemzetiségű és földrajzi szempontból a végeken elhelyezkedő behódolt államokban.

A kiterjedt és uralkodó etnikai mag lehetővé tette Kína számára, hogy rendszeresen újrateremtse a birodalmat.

A Mongol Birodalom ellenőrzése alá tartozott területek becslött nagysága, 1280

Ebben a tekintetben Kína nagymértékben különbözött más birodalmaktól, amelyekben számbelileg kisebbségben lévő, de egyeduralomra törő népek képesek voltak nagyobb számú, más etnikumhoz tartozó népcsoportokat uralmuk alá vonni, s ezt a helyzetet egy ideig fenntartani. Amint azonban valami aláásta az ilyen birodalmak uralmát, helyreállításuk többé már nem volt lehetséges.

Annak érdekében, hogy közelebbi analógiát találjunk arra, amit ma globális hatalomnak neveznek, figyelmünket a Mongol Birodalomnak nevezett különleges jelenségre kell fordítanunk. Ez nagy és jól szervezett ellenfelekkel való küzdelemben jött létre. A legyőzöttek között volt

Lengyelország és Magyarország, a Római Szent Birodalom, számos orosz és ószláv fejedelemség, a Bagdadi Kalifátus, és később még a Szung-dinasztia uralta Kína is.

Dzsingisz kán és utódai, legyőzve környékbeli vetélytársaikat, központi ellenőrzést valósítottak meg azon a területen, amit a későbbi, geopolitikával foglalkozó tudósok globális szívtájéknak (*heartland*) vagy a világhatalom pillérének neveztek. Az egész Euráziára kiterjedő földrésnyi birodalom a Kínai-tenger partjaitól a kis-ázsiai Anatóliáig és Közép-Európáig terjedt (lásd a térképet). Csak a sztálinista kínai–szovjet tömb virágkorában jött el az az idő, amikor az eurázsiai kontinensen a Mongol Birodalomhoz hasonló nagyságú összefüggő területet ismét egy központból irányítottak.

A római, kínai és mongol birodalmak regionális előfutárai voltak későbbi, szintén világhatalomra pályázó utódaiknak. Róma és Kína esetében – ahogyan már megjegyeztük – a birodalmi szerkezet mind politikailag, mind gazdaságilag nagyon fejlett volt, miközben a központ kulturális fölényének széles körben való elismerése fontos szilárdító szerepet játszott. Ezzel szemben a Mongol Birodalom a politikai hatalom gyakorlásában közvetlenebbül támaszkodott a katonai hódításra, amit a helyi viszonyokhoz való alkalmazkodás – sőt asszimiláció – követett.

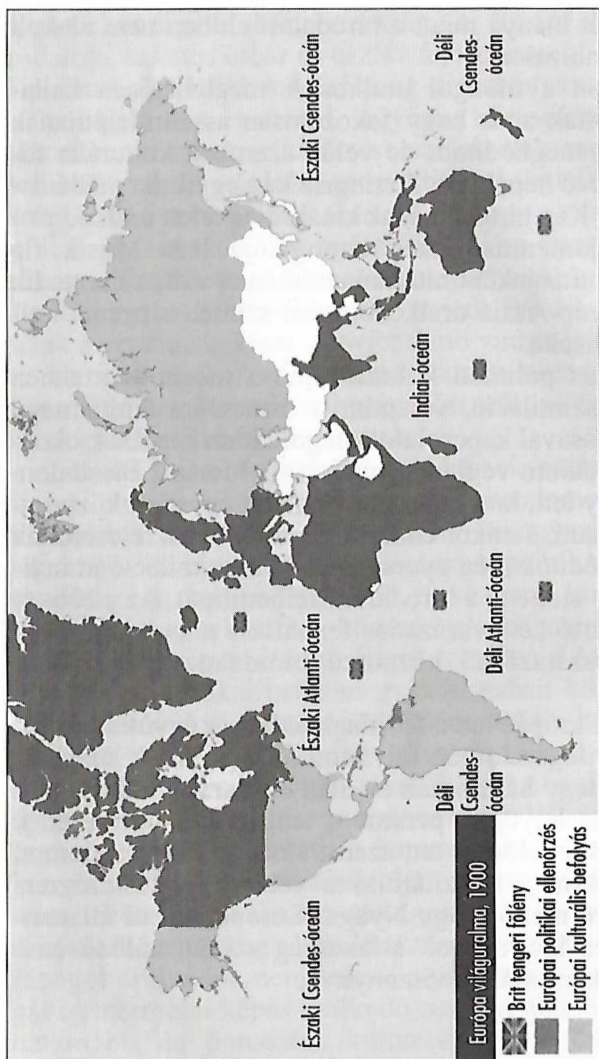
A Mongol Birodalom hatalma főleg katonai fölényére épült. Az erők gyors mozgatását és megfelelő időben való összevonását ötvöző kiváló katonai taktika zseniális és könyörtelen alkalmazásával elért mongol uralom tehát nem hozott magával szervezett gazdasági vagy pénzügyi rendszert, sem pedig ellenállhatatlan kulturális fölényt. A mongol uralkodók nem voltak olyan sokan, hogy önmagát újratermelni képes uralkodó osztályt alkossanak, és a határozott és öntudatos kulturális vagy akár etnikai

fölényérzet hiánya miatt a birodalmi elitben nem alakult ki kellő önbizalom.

Valójában a mongol uralkodók meglehetősen hajlamosak voltak arra, hogy fokozatosan asszimilálódjanak az általuk meghódított, de velük szemben kulturális fölényben lévő népekhez. Dzsingisz kán egyik fia például – aki a nagy Kán birodalmának kínai része felett uralkodott – a konfucianizmus lelkes támogatója lett. Másik fia Perzsia szultánjaként hithű muzulmánna vált, a harmadik pedig Közép-Ázsia uralkodójaként szintén a perzsa kultúrát képviselte.

Domináns politikai kultúra híján a meghódítottakhoz történt asszimiláció, valamint a birodalomalapító nagy Kán utódlásával kapcsolatos megoldatlan kérdések okozták a birodalom végleges bukását. A Mongol Birodalom olyan nagy lett, hogy már nem lehetett egyetlen központból irányítani, s mikor emiatt több önálló részre osztották fel, ez a hódítók még gyorsabb helyi asszimilációját indította el, és siettette a birodalom felbomlását. Az 1206-tól 1405-ig tartó két évszázados fennállása után a világ legnagyobb szárazföldi központú birodalma nyomtalanul eltűnt.

Ezután Európáé lett a fő világhatalom, s egyúttal e terület lett a világuralomért folytatott fő küzdelmek központja is. Mintegy háromszáz év alatt az eurázsiai kontinens kicsiny északnyugati pereme a tengeri erő bevetésének köszönhetően először tett szert valódi globális uralomra, s hatalmát meg is szilárdította valamennyi földrészen. Figyelemre méltó, hogy Nyugat-Európa vezető államaiban milyen kicsiny volt a lakosság száma, különösen a leigázottak számához viszonyítva.

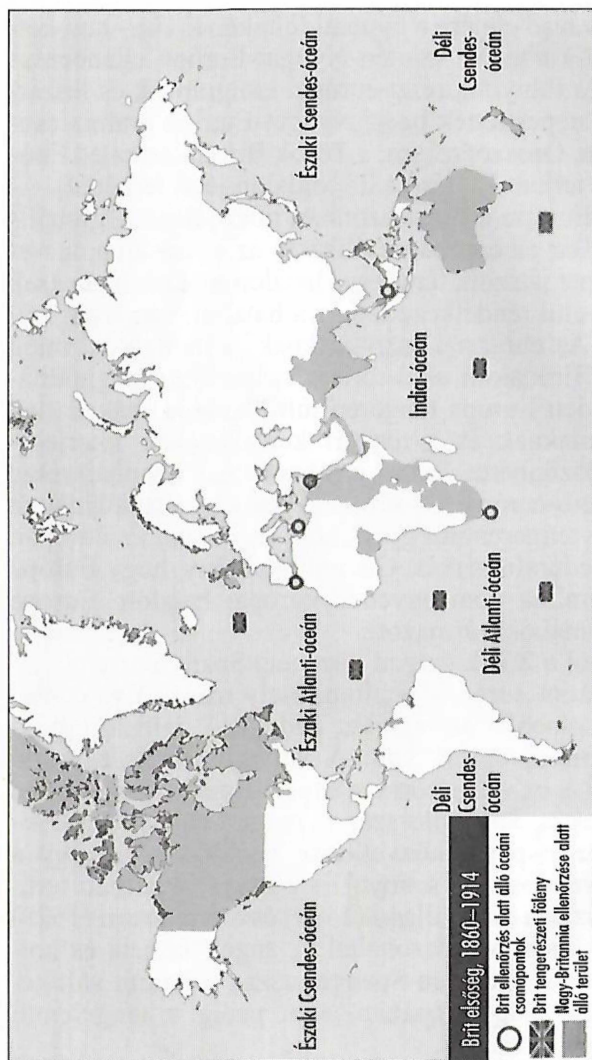

A XX. század elejére a nyugati féltekén kívül – ami két-száz évvel korábban szintén Nyugat-Európa ellenőrzése alatt állt, és túlnyomórészt európai emigránsok és leszármazottaik népesítették be –, Nyugat-Európa uralma csupán Kínára, Oroszországra, a Török Birodalomra és Etiópiára nem terjedt ki (lásd a 28. oldalon lévő térképét).

Nyugat-Európa uralma azonban nem jelentett globális hatalmat. Bár az európai civilizáció az egész világon vezető szerepet játszott, tényleges hatalommal azonban csak Európán belül rendelkezett, s ez a hatalom sem volt összefüggő. Az eurázsiai „szívtájéknak” a mongolok, majd az Orosz Birodalom által történt szárazföldi meghódításától eltérően Európa tengeren túli hatalmát szakadatlan felderítő utaknak és a tengeri kereskedelem kiterjesztésének köszönhette. Ennek a folyamatnak azonban része volt a vezető európai hatalmak egymás közötti küzdelme nemcsak a tengeren túli gyarmatokért, hanem az Európán belüli egyeduralkodásért is. Geopolitikai tény, hogy Európa globális uralma nem egyetlen európai hatalom Európa feletti uralmából származott.

Nagyjából a XVII. század közepéig Spanyolország volt az első számú európai hatalom, mely már a XV. század vége felé globális ambíciókat dédelgető, jelentős gyarmattartó birodalommal vált. A vallás szolgált egyesítő eszmeként, s ez volt a forrása a birodalom misszionáriusi hevületének is. Spanyolország és tengeri vetélytársa, Portugália között pápai közvetítésre volt szükség, hogy a világot hivatalosan is spanyol és portugál gyarmati területekre osszák a tordesillas-i (1494) és a saragossai (1529) szerződésekben. Mindazonáltal az angol, francia és holland kihívással szemben Spanyolország sohasem volt képes sem Nyugat-Európában, sem pedig a tengerentúl igazi elsőséget kivívni.

Spanyolország vezető szerepét fokozatosan átvette Franciaország. 1815-ig Franciaország volt Európa vezető hatalma, bár európai vetélytársai mind a kontinensen, mind a tengereken igyekeztek céljait folyamatosan keresztetni. Napóleon uralkodása alatt Franciaország közel került ahhoz, hogy tényleges európai hegemoniát valósítson meg. Ha sikerrel jár, talán globális hatalommá is válhatott volna. Az európai koalíció Franciaország feletti győzelme azonban visszaállította a földrészen a hatalmi egyensúlyt.

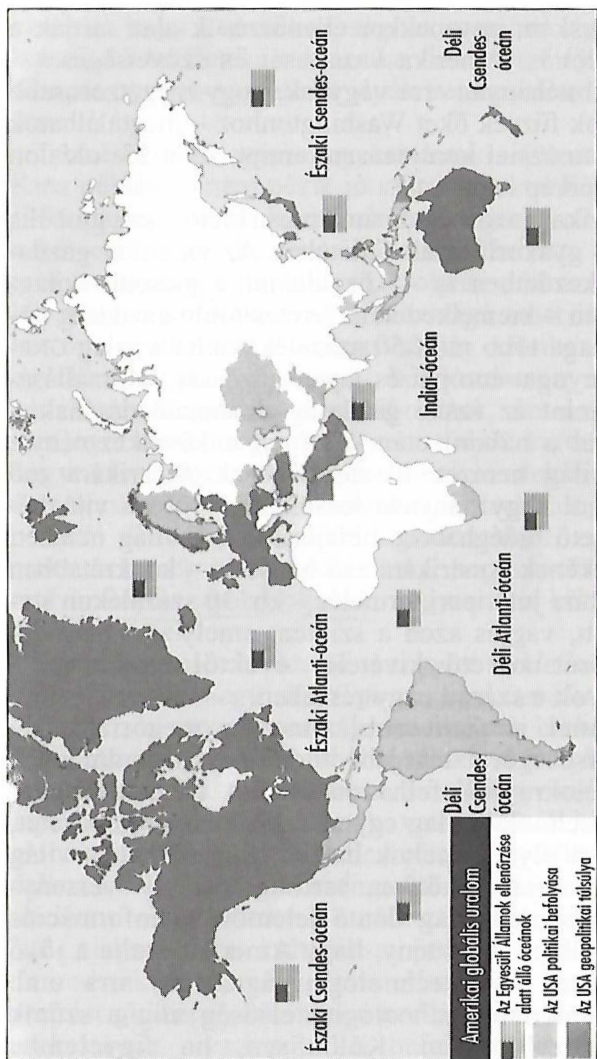
Ami a következő századot illeti, egészen az első világháborúig Nagy-Britannia uralkodott a világ vizein, mivel London lett a világ első számú pénzügyi és kereskedelmi központja, és az angol flotta „uralta a tengereket”. Nagy-Britannia nyilvánvalóan első volt a tengeren túl, de akárcsak a korábban globális hegemoniára törekvő európai országok, a Brit Birodalom sem tudta egymaga kézben tartani Európát. Nagy-Britannia helyett a hatalmi egyensúlyt biztosító szövevényes diplomáciára épített, később pedig – annak megakadályozása végett, hogy akár Oroszország, akár Németország tartósan uralkodhasson a földrészen – az angol–francia antantra.

Nagy-Britannia tengeren túli birodalmát kezdetben a felfedezés, a kereskedelem és a hódítás kombinációjával szerezte. De hasonlóan római és kínai elődeihez vagy spanyol és francia vetélytársaihoz, azt, hogy ki tudott tartani, jelentős mértékben a brit kultúrfölény elismertségének köszönhette. Ez a fölény nemcsak a birodalmi uralkodó osztály szubjektív arroganciájával volt azonos, osztozott benne sok nem angol alattvaló is. Dél-Afrika első fekete elnökének szavaival: „Angol iskolában nevelkedtem, s akkoriban mindannak, ami a világon igazán jó volt, Anglia adott otthont. Én nem hajítom el azt a befolyást,

amit Nagy-Britannia, a brit történelem és kultúra gyakorolt ránk.” A sikeresen fenntartott és hallgatólagosan elfogadott kulturális fölény miatt kevésbé volt szükség arra, hogy a birodalom központjának hatalmát nagy katonai erő vigyázza. 1914-ben mindössze néhány ezer brit katonára és hivatalnok ellenőrzött nagyjából 11 millió négyzetmérföldet és majdnem 400 millió nem brit származású alattvalót (lásd a 30. oldalon lévő térképet).

Összefoglalva, Róma nagyrészt kiváló katonai szervezettségével és kulturális vonzásával gyakorolta befolyását. Kína egy hatékony hivatalnoki karra hagyatkozott az etnikai közösségen alapuló birodalom kormányzásában, s ezt erősítette a kultúrfőlény érzése is. A Mongol Birodalom a hódításra használt fejlett katonai technikát ötvözte az uralkodás alapjául szolgáló asszimilációs hajlandósággal. Az angolok (akárcsak a spanyolok, hollandok és franciák) úgy tettek szert elsőségre, hogy zászlajuk követte a kereskedelem irányát, s az így szerzett hatalmat kiváló katonai szervezettségük és kulturális magabiztosságuk tovább erősítette. De ezek közül egyik sem volt igazi világbirodalom, még Nagy-Britannia sem, minthogy nem uralta, csupán egyensúlyban tartotta Európát. A briteknek stabil Európára volt szükségük, hogy megőrizhessék nemzetközi vezető szerepüket; Európa önpusztítása elkerülhetetlenül a brit uralom végét is jelentette.

Ezzel szemben az amerikai globális hatalom ma példátlanul nagy területen van jelen. Az Egyesült Államok nemcsak ellenőrzése alatt tartja a világ óceánjait és tengereit, hanem dinamikus katonai erőt fejlesztett ki, tengeri és szárazföldi fegyverzetekkel ellenőrzi a tengerpartokat, s bármikor képes jelentős, politikájának érvényesítésére képes katonai erőt szárazföldi területek belsejébe is eljuttatni. Csapatai stabilan jelen vannak Eurázsia nyugati és

keleti csücskén, ugyanakkor ellenőrzésük alatt tartják a Perzsa-öblöt is. Amerika vazallusai és szövetségesei – akik közül néhányan arra vágnak, hogy még szorosabb kapcsolatok fűzzék őket Washingtonhoz – megtalálhatók az egész eurázsiai kontinensen, amint azt a 33. oldalon található térkép is mutatja.

Az amerikai gazdaság dinamizmusa biztosítja a globális elsőbbség gyakorlásának feltételeit. Az amerikai gazdaság már kezdetben is – közvetlenül a második világháború után – kiemelkedett az összes többi gazdaság közül, egymaga több mint 50 százalékát adta a világ GNP-jének. A nyugat-európai és japán gazdaság talpraállásának, valamint az ázsiai gazdaság dinamizálódásának – közvetlenül a háború után – az lett a következménye, hogy a világ nemzeti össztermékének Amerikára eső aránytalanul nagy hányada lecsökkent. Mire a világháborút követő hidegháború befejeződött, a világ nemzeti össztermékének Amerikára eső hányada – konkrétan az Amerikára jutó ipari termelés – kb. 30 százalékon stabilizálódott, vagyis azon a szinten, amely – a második világháborút követő kivételes évektől eltekintve – jellemző volt e század nagy részében.

Ami ennél is fontosabb, Amerika megőrizte, sőt növelte elsőségét a legújabb tudományos eredmények katonai célokra való felhasználásában, s ezzel létrehozott egy technológiailag egyedülálló katonai gépezetet, az egyetlen olyat, amelyik hatékonyan elérheti a világ bármely pontját. Eközben tartotta komoly versenyelőnyét a gazdaságilag döntő jelentőségű információs technológiában. Az a tény, hogy Amerika uralja a jövő gazdaságának csúcstechnológiai ágazatait, arra utal, hogy az amerikai technológiai elsőség aligha szűnik meg a közeljövőben. Különösen, ha figyelembe

vesszük, hogy a termékenység tekintetében a gazdaságilag döntő területeken Amerika őrzi, sőt még növeli is előnyét nyugat-európai és japán versenytársaival szemben.

Természetesen egyes nagyhatalmak – Oroszország és Kína például – nem nézik jó szemmel ezt a hegemoniát. 1996 elején – Borisz Jelcin pekingi látogatása alkalmával – a két ország ezt közösen ki is nyilvánította. Ráadásul ezek az országok rendelkeznek olyan nukleáris arzenállal, melyre támaszkodva létfontosságú amerikai érdekeket fenyegethetnek. A nyers valóság azonban az, hogy egyelőre – s még jó ideig –, bár kezdeményezői lehetnének egy öngyilkos atomháborúnak, ám azt egyikük sem nyerhetné meg. Mivel nem tudják katonai erőiket nagy távolságra eljuttatni annak érdekében, hogy érvényesítsék politikai akaratukat, és technológiai szempontból Amerikánál sokkal fejletlenebbek, egyszerűen nincsenek meg az eszközeik arra, hogy tartós világméretű befolyást gyakoroljanak, vagy arra a közeljövőben szert tegyenek.

Röviden, *Amerika vezető szereppel rendelkezik a globális hatalom négy döntő fontosságú területén.* Katonailag ez az egyetlen ország, amelyiknek bárhová elér a keze, gazdasági szempontból továbbra is ő a globális növekedés motorja, még akkor is, ha néhány vonatkozásban Japán és Németország komoly vetélytársnak bizonyul (a globális hatalom egyéb jellemzőivel egyikük sem rendelkezik). Technológiai szempontból Amerika megőrizte általános vezető szerepét a csúcstechnológiával kapcsolatos újítások terén, kulturálisan pedig – az amerikai kultúra némiképp harsány volta ellenére is – egyedülálló vonzást gyakorol, különösen a világ fiatalságára. Mindezek együtt olyan politikai befolyást biztosítanak az

Egyesült Államoknak, amihez még csak hasonlóval sem rendelkezik a többi állam. *A négy tényezőnek együttesen köszönhető, hogy Amerika az egyetlen, átfogó értelemben vett globális szuperhatalom.*

AZ AMERIKAI GLOBÁLIS RENDSZER

Bár Amerika nemzetközi elsősége óhatatlanul felidéz korábbi birodalmi rendszerekkel való hasonlatosságokat, a különbségek fontosabbak, s túlmutatnak a területiség kérdésén. Amerika világméretű hatalmát egy olyan jellegzetesen amerikai típusú globális rendszeren keresztül gyakorolja, amely tükrözi az amerikai tapasztalatot. Ennek lényegi eleme mind az amerikai társadalom, mind az amerikai politikai rendszer plurális jellege.

A korábbi birodalmakat arisztokratikus politikai elitiek hozták létre, és az esetek többségében olyan kormányok vezették, amelyek a tekintélytiszteletre vagy az önkényuralomra alapozták hatalmukat. A birodalmak lakosságának többsége vagy politikailag közömbös volt, vagy – a későbbi korokban – őket is megfertőzte a birodalmi érzület és annak egész jelképrendszere. A nemzeti dicsőség keresése, a „fehér ember elhivatottsága”, a „mission civilisatrice”, nem beszélve a személyes haszon lehetőségéről – mind azt a célt szolgálták, hogy támogatást szerezzenek a birodalmi kalandokhoz és egyensúlyban tartsák a birodalom hierarchikus hatalmi piramisát.

Az amerikai hatalom „exportálásával” kapcsolatban a közvélemény vegyes érzelmeket táplált. Az amerikaiak a második világháborúban való részvételt nagyrészt a Pearl Harbort ért japán támadás által kiváltott sokkhatás miatt támogatták. Az Egyesült Államok hidegháborús részvétele kezdetben langyosabb támogatást kapott, egészen a

berlini blokádig és az azt követő koreai háborúig. Miután a hidegháború véget ért és az Egyesült Államok lett az egyetlen globális hatalom, a közvéleményt nem ragadta magával a mohóság, sőt az emberek sokkal inkább azt szerették volna, hogy Amerika korlátozza külföldi felelősségvállalását. Az 1995-ben és 1996-ban végzett közvélemény-kutatások azt jelezték, hogy az amerikaiak szívesebben veszik a globális hatalom másokkal való „megosztását”, semmint annak kizárólagos gyakorlását.

A belső tényezők miatt az amerikai globális rendszer a „megnyerés” technikáját hangsúlyozza (így a legyőzött versenytársak – Németország, Japán, és újabban Oroszország – esetében is), sokkal nagyobb mértékben, mint azt a korábbi birodalmi rendszerek tették. Emellett Amerika előszeretettel alkalmazza a függő helyzetben lévő külföldi elitnek közvetett befolyásolásának módszerét, miközben nem kevés hasznot húz saját demokratikus elveinek és intézményeinek vonzásából. A fentieket tovább erősíti a nemzetközi kommunikációra, tömegszórakoztatásra és tömegkultúrára gyakorolt jelentős eszmei hatás, valamint az amerikai csúcstechnológia, illetve az amerikai hadsereg potencionális ütőereje.

A kulturális vezető szerep az amerikai globális hatalom alulértékelt vonása. Akármint gondolunk is esztétikai értékről, az amerikai tömegkultúra mágnesként vonz mindenkit, különösen a világ ifjúságát. Lehet, hogy vonzereje az általa megjelenített életstílus élvhajhász jellegéből fakad, de globális vonzása tagadhatatlan. Az amerikai televízióműsorok és filmek teszik ki a világpiac mintegy háromnegyedét. Az amerikai popzene is ugyanilyen népszerű a világban, és az amerikai divatot, étkezési szokásokat, sőt öltözködést is világszerte egyre többen utánozzák. Az internet nyelve az angol, és a világban a

számítógépeken folytatott „csevegések” túlnyomó többségét Amerikában kezdeményezik, befolyásolva ezzel a világban folytatott beszélgetések tartalmát. S végül Amerika a magas szintű oktatást keresők Mekkája lett, évente nagyjából félmillió diák özönlik Amerikába, és a legtehetségesebbek közül sokan soha sem térnek vissza hazájukba. Valamennyi földrész szinte minden kormányában megtalálhatók az amerikai egyetemek egykori diákjai.

Sok külföldi demokratikus elkötelezettségű politikus stílusa egyre nagyobb mértékben emlékeztet az amerikaiakéra. Nem csupán John F. Kennedy talált lelkes külföldi követőkre, újabb – és kevésbé dicsteljes – amerikai politikai vezetők is gondos tanulmányozás és politikai utánzás tárgyaivá váltak. Egészen különböző kultúrákból származó politikusok – például a japán Hasimoto Rjutaró, aki az 1990-es évek közepén Japán miniszterelnöke volt, vagy a brit miniszterelnök, Tony Blair (a „Tony” nyilván a „Jimmy” Carter, „Bill” Clinton és „Bob” Dole közvetlenségének utánérzete) – a lehető legtermészetesebb módon utánozzák Bill Clinton PR-technikáit, barátságos modorát és azt, ahogy az egyszerű emberek nyelvén fogalmazza mondatait.

Az amerikai politikai hagyományokhoz kapcsolódó demokratikus ideálok tovább erősítik azt, amit egyesek amerikai „kulturális imperializmusként” érzékelnek. Abban a korban, amikor a demokratikus kormányzás a lehető legnagyobb mértékben terjed, az amerikai politikai tapasztalat utánzásra méltó modellként szolgál. Az, hogy az egész világon egyre inkább központi helyet foglal el az írott alkotmány, és a törvényesség előbbre való, mint a politikai megfontolások – még ha ez az elv a gyakorlatban gyakran csorbát szenved is –, részben az amerikai

alkotmányosság erejének köszönhető. Azt a tényt, hogy a néhai kommunista országok hadseregci nemrégiben civil ellenőrzés alá kerültek – különösen, hogy ez a NATO-tagság előfeltételének is számított –, szintén nagymértékben befolyásolta az amerikai polgári-katonai kapcsolatok rendszere.

A demokratikus amerikai politikai rendszer vonzását és hatását az amerikai vállalkozói gazdasági modell növekvő vonzása is kísérte, amely az egész világra kiterjedő szabad kereskedelmet és a korlátlan versenyt hangsúlyozza. Ahogy az európai jóléti állam – beleértve a német változatot is, ahol nagy hangsúlyt fektetnek a vezetés és a munkavállalók párbeszédére – kezdi elveszíteni gazdasági lendületét, Európában mind többen adnak hangot annak a véleményüknek, hogy a versenyközpontúbb, sőt a könyörtelenként számon tartott amerikai gazdasági kultúrát kell átvenni, ha Európa nem akar még jobban lemaradni. Még Japánban is kezdik elismerni, hogy a gazdasági siker szükséges velejárója a mind nagyobb mértékű individualizmus.

A politikai demokrácia és gazdasági fejlődés amerikai eszméje sokak számára vonzó, egyszerű ideológiai üzenetet hordoz: az egyéni boldogulás növeli a demokráciát, miközben gazdagságot teremt. Az idealizmus és az egoizmus elegye, mely ennek eredményeként jön létre, hatásos kombináció. E gondolkodásmód szerint az egyéni önmegvalósítás olyan isten adta jog, amely mások számára is áldásos, mert példát mutat és gazdagodást eredményez. Ez olyan szemlélet, amely különösen vonzza az energikus, becsvágyó és kimagaslóan versenyképes embereket.

Ahogy az amerikai szokások utánzása világszerte fokozatosan teret hódít, egyre kedvezőbb környezet jön létre a közvetett és látszólagos konszenzuson alapuló

amerikai hegemonia gyakorlásához. És mint azt Amerika belső struktúráján is látjuk, ez a hegemonia egymáshoz kapcsolódó intézmények és eljárások összetett rendszerét jelenti, melynek az a funkciója, hogy konszenzust teremtsen és elhomályosítsa a hatalom és befolyás terén mutatkozó aszimmetriákat. Ily módon az amerikai globális elsőség szövetségek és koalíciók finom rendszerén nyugszik, és ezek szó szerint behálózzák a földgolyót.

Az intézményesen a NATO-ban testet öltő Észak-atlanti Szövetség kapcsolja össze Európa legtermelékenyebb és legbefolyásosabb államait Amerikával, s ezzel az Egyesült Államokat kulcsszereplővé teszi Európa ügyeiben is. A Japánnal kötött kétoldalú politikai és katonai szerződések kötik össze a legerősebb ázsiai gazdaságot az Egyesült Államokkal, ráadásul úgy, hogy Japán – legalábbis egyelőre – lényegében amerikai védnökség alatt áll. Amerika részt vesz olyan kialakulóban lévő, a csendes-óceáni térségre kiterjedő multilaterális szervezetekben, mint az Ázsiai és Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködés (APEC) fóruma, s ezzel maga is kulcsfontosságú tényezővé válik a régió ügyeiben. A nyugati félteke általában védett a külső hatásokkal szemben, s ez lehetővé teszi Amerika számára, hogy központi szerepet játsszon a nyugati féltekén található multilaterális szervezetekben. A perzsa-öbölbeli különleges biztonsági megoldások – főleg az 1991-es rövid Irak elleni büntető hadjárat után – e gazdasági szempontból létfontosságú régiót amerikai katonai övezetté tették. Még az egykori szovjet befolyási övezetben is minduntalan olyan, Amerika által támogatott kezdeményezésekkel találkozunk, melyek a NATO-val való szorosabb együttműködés kialakítását célozzák. Ilyen például a „Partnerség a békéért” program.

Az amerikai rendszer részét alkotják – s így is kell szemlénünk őket – a speciális feladatokra szakosodott szervezetek világméretű hálózatai is, különös tekintettel a „nemzetközi” pénzügyi szervezetre. Mind a Nemzetközi Valutaalapról (IMF), mind a Világbankról elmondható, hogy „globális” érdekeket képvisel, és minden bizonnyal ügyfeleik közé tartozik az egész világ. A valóságban azonban nagymértékben Amerika befolyása alatt állnak, és eredetük amerikai kezdeményezésre vezethető vissza, főleg az 1944-ben Bretton Woodsban tartott konferenciára.

A korábbi birodalmaktól eltérően ez a hatalmas és összetett rendszer nem hierarchikusan felépített piramis. Inkább arról van szó, hogy Amerika egy olyan, számtalan elemből összekapcsolódó univerzum közepén áll, ahol a hatalom gyakorlása folyamatos alkuk, párbeszéd, konszenzuseresések során történik, még ha ennek a hatalomnak végső soron egyetlen központja van is, nevezetesen Washington. A hatalmi játékot itt kell játszani, és pedig az Amerikán belüli szabályok szerint. Annak, hogy a világ elismeréssel szemléli az amerikai globális hegemóniát átható demokratikus folyamatokat, talán az a legbiztosabb jele, hogy a külföldi országok milyen nagy mértékben igyekeznek részt venni az Amerikán belüli politikai csatározásokban. A külföldi kormányok nagy buzgalommal mozgósítják azokat az amerikaiakat, akikkel etnikai vagy vallási rokonságban állnak. A legtöbb külföldi kormány amerikai lobbistákat is alkalmaz ügyei előmozdítására, főleg a Kongresszusban, amellet, hogy az amerikai fővárosban körülbelül ezer, külföldi érdekeket képviselő csoport van bejegyezve. Az amerikai etnikai közösségek is megkísérlik befolyásolni az USA külpolitikáját, ezek közül a zsidó, a görög és az örmény lobbí a leghatékonyabban szervezett.

Amerika vezető szerepe olyan új nemzetközi rendet hozott létre, amely nemcsak másolja, hanem külföldön intézményesíti is az amerikai rendszer számos vonását. Ezek között a legalapvetőbbek:

- a kollektív biztonsági rendszer, beleértve az integrált parancsnokságot és az ehhez tartozó erőket (NATO, Amerikai–Japán Biztonsági Szerződés stb.);

- a regionális gazdasági együttműködés (APEC, NAFTA [Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Megállapodás]) és a szakosodott globális együttműködési intézmények (Világbank, IMF, WTO [Világkereskedelmi Szervezet]);

- a konszenzusra épülő döntéshozatalt hangsúlyozó eljárások, még ha ezekben az Egyesült Államok játssza is a vezető szerepet;

- a kulcsfontosságú szövetségekben való demokratikus tagság preferenciája;

- az egyelőre még csak kezdetleges formában létező globális alkotmányos és jogi szerkezet (a Világ bíróságtól a boszniai háborús bűnöket tárgyaló törvényszékig).

Ennek a rendszernek a nagy része a hidegháború idején jött létre Amerika azon erőfeszítésének részeként, hogy feltartóztassa globális vetélytársát, a Szovjetuniót. Így a rendszer már készen állt, amikor a vetélytárs elbukott, és Amerika lett az első és egyetlen globális hatalom. A rendszer lényegét találan foglalta össze a politológus G. John Ikenberry:

Hegemonikus volt abban az értelemben, hogy az Egyesült Államok volt a központja, és amerikai típusú politikai mechanizmusokat és szervező elveket tükrözött. Liberális volt abban az értelemben, hogy törvényes volt és viszonyosság jellemezte. Az európaiak [és hozzátehetjük, hogy a japánok is] képesek voltak úgy átalakítani és integrálni társadalmukat és gazdasági rendszerüket, hogy az összhangban legyen az amerikai hegemoniával, ugyanakkor alkalmuk nyílt arra is, hogy kísérletezzenek saját autonóm és félig független politikai rendszereikkel. [...] Ennek az összetett rendszernek a kialakítása azt a célt szolgálta, hogy „civilizálja” a vezető nyugati államok közötti kapcsolatokat. Időről időre komoly konfliktusok voltak ezen államok között, de az a fontos, hogy ezek a konfliktusok egy mélyen gyökerező, stabil és növekvő mértékben artikulált politikai rend keretei között maradtak. [...] A háborús fenyegetés lekerült a napirendről.²

Jelenleg ennek a példátlan amerikai globális hegemoniának nincs vetélytársa. Vajon így lesz ez az elkövetkező években is?

² A „Creating Liberal Order: The Origins and Persistence of the Post-war Western Settlement” című tanulmányból, University of Pennsylvania, Philadelphia, 1995. november.

Az eurázsiai sakktábla

Amerika számára a fő geopolitikai tét Eurázsia. Fél évczreden keresztül a világot olyan eurázsiai hatalmak és népek uralták, amelyek egymással harcoltak a regionális uralomért, miközben a globális hatalom megszerzésére törekedtek. Jelenleg egy nem eurázsiai hatalom tölt be vezető szerepet Euráziában, és Amerika globális elsősége közvetlenül attól függ, hogy meddig és milyen hatékonyan tudja fenntartani dominanciáját ezen a kontinensen.

Ez a helyzet nyilván nem tart örökké. De az, hogy meddig tart és mi követi, rendkívül fontos nemcsak Amerika boldogulását illetően, hanem általában a nemzetközi béke szempontjából is. Az első és egyetlen globális hatalom hirtelen felbukkanása a világban olyan helyzetet eredményezett, amelyben a vezető szerep hasonlóan gyors megszűnése – akár Amerika visszahúzódása, akár egy sikeres vetélytárs hirtelen megjelenése miatt – súlyos nemzetközi bizonytalanságot idézne elő, sőt világméretű anarchiához vezetne. Samuel P. Huntingtonnak, a harvardi politológusnak igaza van, amikor merészen azt mondja:

Az Egyesült Államok vezető szerepét nélkülöző világban több lenne az erőszak és nagyobb a zűrzavar, gyengébb a demokrácia és lassúbb a gazdasági növekedés, mint egy olyan világban, ahol az Egyesült Államok több befolyással rendelkezik a világ ügycinek alakítására, mint a többi ország. Az Egyesült Államok tartós nemzetközi elsősége központi kérdés mind az amerikaiak jóléte és biz-

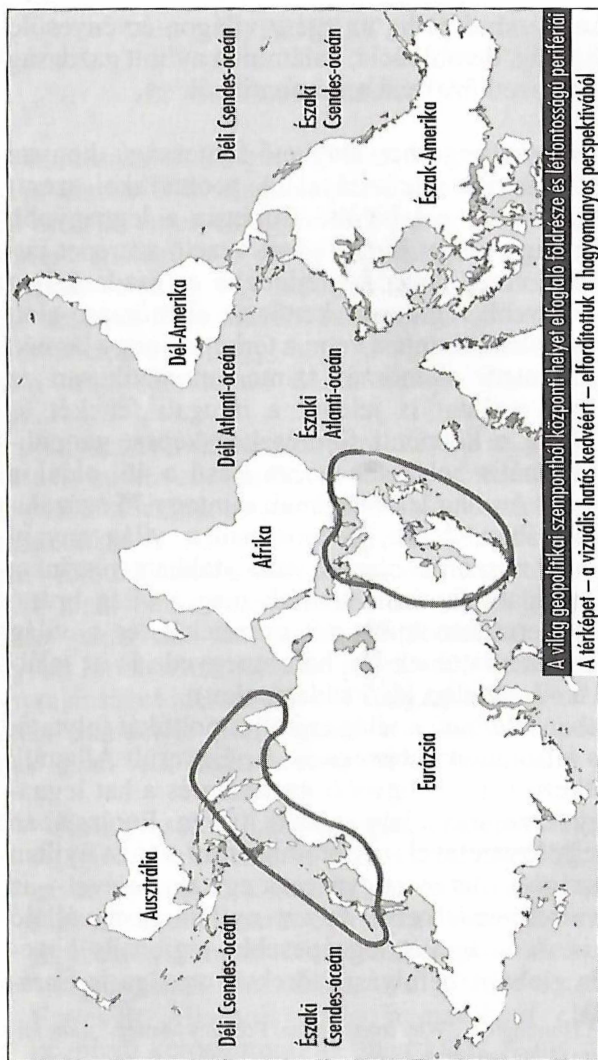
tonsága, mind pedig az egész világon érvényesülő szabadság, demokrácia, valamint a nyitott gazdaság és a nemzetközi rend szempontjából.³

Ebben az összefüggésben alapvető fontosságú, hogyan „boldogul” Amerika Euráziával. A geopolitikai szempontból tengelyszerepet betöltő Eurázsia a legnagyobb földrész a világon. Egy Euráziában vezető szerepet játszó hatalom a világ három legfejlettebb és gazdaságilag legtermelékenyebb régiójából kettőt az ellenőrzése alatt tart. Elég egyetlen pillantást vetni a térképre, hogy lássuk, az Eurázsia feletti ellenőrzés szinte automatikusan az Afrika feletti uralmat is jelenti, a nyugati féltekét és Óceániát pedig a központi földrészhez képest geopolitikailag marginális helyzetbe hozza (lásd a 46. oldalon lévő térképet). A világ lakosságának mintegy 75 százaléka él Euráziában, és itt összpontosul a világ anyagi javainak nagy része is, részint vállalatokban, részint a föld felszíne alatt. Eurázsia termeli meg a világ bruttó nemzeti össztermékének kb. 60 százalékát, és a világ ismert energiakészletének kb. háromnegyede is itt található (lásd a 47. oldalon lévő táblázatokat).

Euráziában található a világ erőteljes politikát folytató, dinamikus államainak többsége is. Az Egyesült Államok után következő hat legnagyobb gazdaság és a hat legnagyobb fegyvervásárló állam szintén itt van. Euráziában vannak – egy kivételével – az atomhatalmi státust nyíltan vállaló országok, illetve – ugyancsak egy kivételével – az atomfegyverrel rendelkező, de azt nyíltan nem vállaló országok is. A világ két legnépesebb, regionális hegemóniára és globális befolyásra törekvő országa is Eurá-

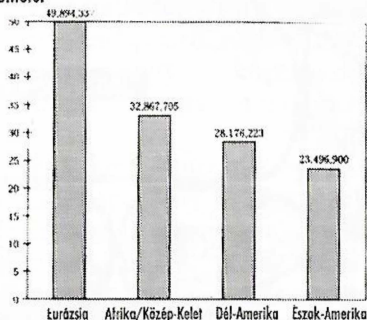
³ Samuel P. Huntington, „Why International Primacy Matters”, *International Security* (1993 tavasza): 83.

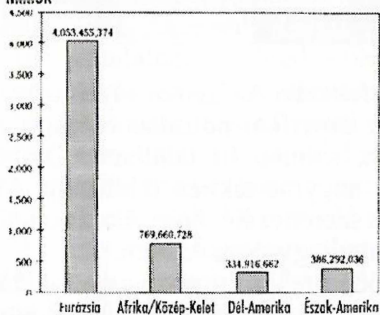
A földrészek: Terület

Millió négyzetkilométer

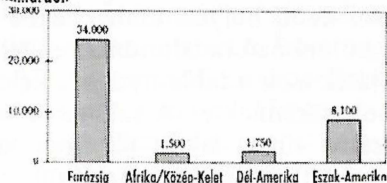
A földrészek: Lakosság

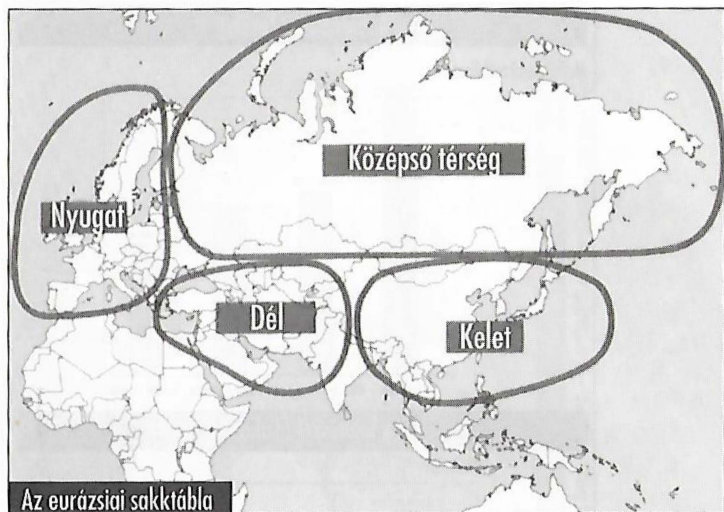
Milliók

A földrészek: Bruttó nemzeti össztermék

Milliárdok

zsiában fekszik. Az összes olyan ország, amelyik kihívást jelent az amerikai politikai és/vagy gazdasági fölényvel szemben, szintén itt található. Összességében Eurázsia hatalma nagymértékben felülmúlja Amerikáét. Amerikának az a szerencséje, hogy Eurázsia túl nagy ahhoz, hogy politikailag egységes legyen.

Ily módon tehát Eurázsia az a sakktabla, melyen tovább folytatódik a globális elsőségért vívott küzdelem. Bár a geostratégia – a geopolitikai érdekek stratégiai kezelése – hasonlítható a sakkhöz, a kissé ovális alakú eurázsiai sakktablán kettő helyett több játékos található, s mindegyikük különböző hatalommal rendelkezik. A kulcsfontosságú játékosok a tábla nyugati, keleti, középső és déli részén helyezkednek el. A sakktabla mind nyugati, mind keleti szélén sűrűn lakott térségek találhatók, amelyek viszonylag túlnépesedett régiókon belül számos erős

államot alkotnak. Eurázsia keskeny nyugati szélén az amerikai erő közvetlenül van jelen. A távol-keleti szárazföldön egy növekvő hatalmú, óriási népességet ellenőrzése alatt tartó független játékos található, míg energikus vetélytársának területe – egy sor közeli sziget –, és egy kis távol-keleti félsziget fele egyben az amerikai hatalom bázisa a térségben.

A nyugati és keleti szélck között húzódik egy kis népességű, jelenleg politikailag képlékeny és szervezeti szempontból töredékes, de hatalmas kiterjedésű középső térség, melyet régebben az USA helyére pályázó erős vetélytárs foglalt el – olyan vetélytárs, amelyiknek egykor az volt a célja, hogy kiszorítsa Amerikát Euráziából. Az Eurázsia közepén elterülő óriási fennsíktól délre egy politikai szempontból zűrzavaros, de energiában gazdag, s mind a nyugati, mind a keleti eurázsiai államok számára potenciálisan fontos terület található – a legdélebbi részén egy regionális uralomra pályázó, nagyon népes országgal.

Ez a hatalmas, különös alakú, Lisszabontól Vlagyivosztokig terjedő eurázsiai sakktábla a „játék” helyszíne. Ha a középső terület egyre inkább bevonható lesz a Nyugat terjedő befolyási övezetébe – ahol Amerikáé a vezető szerep –, ha a déli területet nem fogja egyetlen játékos uralni, és ha a Kelet egyesülésénck hatására Amerikát nem űzik el a parthoz közeli bázisairól, akkor majd biztosra lehet venni, hogy Amerika felülkerekedett. De ha a középső térség kiszorítja a Nyugatot, s magabiztos, egységes szerveződéssé alakul, és akár megszerzi az ellenőrzést a déli rész felett, akár szövetségre lép a nagy keleti szereplővel, akkor Amerika vezető szerepe Euráziában nagyon jelentős mértékben csökken. Ugyanaz lenne a helyzet akkor is, ha a két jelentős keleti játékos valamilyen módon egysülne. S végül, ha nyugati partnerci kibillen-

tenék Amerikát a terület nyugati széléről, az automatikusan véget vetne Amerika részvételének az eurázsiai sakk-táblán folytatott játszmában, bár ez valószínűleg azt is jelentené, hogy a nyugati periféria végül alávetné magát a középső térségen új erőre kapó játékosnak.

Amerika globális hegemoniája nagy területet érint, de nem áll mindenütt szilárd alapokon, mivel léteznek belső és külső korlátai. Az amerikai globális hegemonia – a múltbeli birodalmaktól eltérően – nem közvetlen ellenőrzésen alapul, hanem a világszerte gyakorolt döntő befolyáson. Eurázsia mérete és sokszínűsége, valamint néhány ottani állam ereje korlátozza Amerika lehetőségeit, illetve abbéli képességét, hogy az eseményeket ellenőrizze. Ez a megakontinens egyszerűen túlságosan nagy, túlságosan népes, kulturálisan túlságosan sokszínű, és túl sok történelmileg nagyra törő és energikusan politizáló államból áll, semhogy szolgálatkészen viszonyulhasson egy olyan globális hatalomhoz, mely gazdaságilag akár a legsikeresebbnek, politikailag pedig egyedülállónak bizonyul is. Ebben a helyzetben különösen fontos a geostratégiai ügyesség, az amerikai erőforrások gondos és szelektív alkalmazása a hatalmas eurázsiai sakk-táblán.

Tény az is, hogy Amerika túlságosan demokratikus saját határain belül, semhogy külföldön zsarnokként viselkedessen. Ez korlátozza az amerikai hatalom alkalmazását, különösen ami a katonai megfélemlítést illeti. Nincs rá példa, hogy egy populista demokrácia korábban bármikor is nemzetközi elsőséget vívott volna ki magának. Az efféle hatalom megszerzése nem olyan cél, amiért a közvélemény lelkesedni szokott, mármint addig, amíg a lakosság nem érzi veszélyben saját jólétét. A gazdasági önmegtartóztatás (más szóval a védelmi kiadások), és az emberáldozatok (beleértve a hivatásos haderő veszteségeit is), nemigen

illenck össze a demokratikus ösztönökkel – márpedig ezeket nem lehet elkerülni az erőfeszítések során. A demokráciának nem kedvez a birodalmi mozgósítás.

Sőt a legtöbb amerikai számára nem jelent különösebb örömet, hogy országa egyszeriben az egyetlen globális szuperhatalom lett. Az Amerika hidegháborús diadalával kapcsolatos politikai csinnadratta általában hideg fogadtatásra talált, sőt a liberálisabb gondolkodású elemzők némi megvetéssel szemlélték azt. Politikailag vonzóbbnak bizonyult két meglehetősen különböző nézet arról, hogy milyen következményekkel járhat Amerika történelmi sikere a volt Szovjetunióval folytatott versengésben. Egyrészt vannak, akik szerint most, hogy a hidegháború véget ért, Amerikának jelentősen csökkentenie kellene a világban vállalt feladatai számát, függetlenül attól, hogy ez milyen következményekkel járna a világban elfoglalt szerepére nézve. Másrészt létezik olyan nézet is, hogy itt az ideje egy valóban multilaterális alapokon álló nemzetközi világrend létrehozásának, aminek oltárán Amerika is feláldozná szuverenitása egy részét. Mindkét gondolkodásmódnak vannak elkötelezett hívei.

Az amerikai vezetés dilemmáihoz hozzájárulnak a világ-helyzet jellegében bekövetkezett változások is: a hatalom közvetlen alkalmazása ma visszafogottabb, mint a múltban volt. Az atomfegyverek drámaian csökkentették annak a lehetőségét, hogy a háborút politikai eszközként vagy akár fenyegetésként alkalmazzák. A nemzetek egymástól való növekvő gazdasági függősége miatt csökkennek a gazdasági zsarolás politikai alkalmazásának lehetőségei is. Így aztán egy sikeres geostratégia kulcsfontosságú elemeit jelenleg a manőverezés, a diplomácia, a szövetségépítés, valamint a politikai erőknek az eurázsiai sakktáblán való gondosan kiszámított mozgatása képezheti.

Amerikának a globális fölény gyakorlása során figyelembe kell venni, hogy a politikai földrajz továbbra is kritikus tényező a nemzetközi ügyekben. Napóleon állítólag azt mondta, hogy ha ismerjük egy ország földrajzát, akkor ismerjük annak külpolitikáját is. Nem elég azonban elismerni a politikai földrajz fontosságát, egyben tudni kell alkalmazkodni az új hatalmi realitásokhoz is.

A nemzetközi politika történetében a politikai konfliktusok magját mindig a különböző területek iránti igények képezték. A nacionalizmus megjelenése óta a legtöbb véres háborút vagy egy nagyobb terület megszerzése felett érzett nemzeti öröm, vagy egy „szent” terület elvesztése fölötti nemzeti veszteségérzet okozta. Nem túlzás azt állítani, hogy főleg a hódítás, az új területek megszerzésének igénye sarkallta agresszív viselkedésre a nemzetállamokat. A birodalomépítés része volt, hogy létfontosságú földrajzi pontokat – például Gibraltárt, a Szuezi-csatornát vagy Szingapúrt – taktikai okokból elfoglaltak, s ezek a birodalom irányításának rendszerében aztán a felügyeletet lehetővé tevő bázisként vagy „illesztékként” szolgáltak.

A nacionalizmus és a területi hódítás közötti kapcsolat legszélsőségebb példáját a náci Németország és a birodalmi Japán szolgáltatta. Az „ezeréves birodalom” felépítésére irányuló erőfeszítés jóval túlment az összes német ajkú nép egyetlen politikai központ alatti egyesítésén; a németek ellenőrzésük alá akarták vonni Ukrajna és más szláv országok „magtárait”, s egyben ezeknek az országoknak a lakossága az olcsó rabszolgamunkát is biztosította volna a birodalom számára. A japánok hasonló módon dédelgették azt az elképzelést, hogy Mandzsúria és

később a fontos olajkitermelő Holland Kelet-Indiák közvetlen területi ellenőrzése alapvető fontosságú lehet a japán nemzeti hatalom, illetve a globális szerep kivívása szempontjából. Ehhez hasonlóan, az orosz nemzeti nagyság évszázadokig egyet jelentett a területszerzéssel. Azt az orosz törekvést, hogy számos nem orosz nép – például az egyik létfontosságú olajvezeték környékén élő csecsenek – felett továbbra is ellenőrzést gyakoroljanak, még a XX. század végén is az az álláspont szentesítette, hogy ez alapvető fontosságú Oroszország nagyhatalmi státusa szempontjából.

A nemzetállamok továbbra is alapegységei a világrendszernek. Bár a nagyhatalmi nacionalizmus hanyatlása és az ideológiák gyengülése csökkentette a világpolitikában az érzelmek jelentőségét – miközben az atomfegyverek nagymértékben korlátozták az erő alkalmazását –, mindazonáltal a területekért folyó versengés, ha békésebb formában is, de döntő szerepet játszik a világban. Ebben a versenyben a földrajzi elhelyezkedés még mindig kiindulópont egy-egy nemzetállam külső prioritásainak meghatározásakor. A nemzetállam területének nagysága továbbra is egyike a tekintély és hatalom fő ismérveinek.

A legtöbb nemzetállam számára azonban az utóbbi időben csökkent a területbirtoklás jelentősége. A területi viták még mindig fontos tényezőt jelentenek bizonyos államok külpolitikájának alakításában, de jobbra inkább arról van szó, hogy kinyilvánítják nemtetszésüket, mert etnikai testvéreiktől – akik nem csatlakozhatnak az „anyaországhoz” – megtagadják az önrendelkezés jogát, vagy mert véleményük szerint az adott kisebbséggel a szomszédos állam rosszul bánik. Ritka eset, hogy egy ország a területének növelésével akarja emelni tekintélyét.

Az uralkodó nemzeti elitek egyre inkább felismerték, hogy nem a terület játssza a legfontosabb szerepet egy állam nemzetközi státusának meghatározásában vagy nemzetközi befolyásának mértékében. A hatalom kulcsfontosságú kritériuma lehet például a gazdasági dinamizmus és a műszaki újítások szintje is, amire Japán szolgáltatja a legjobb példát. Mindazonáltal a földrajzi elhelyezkedés még mindig jelentős mértékben meghatározhatja egy állam közvetlen prioritásait, és minél nagyobb a katonai, gazdasági és politikai hatalma, annál nagyobb körben tudja érvényesíteni létfontosságú geopolitikai érdekeit és befolyását – közvetlen szomszédain túl is.

A legutóbbi időkig vezető geopolitikai elemzők vitatkoztak arról, hogy vajon a szárazföldi vagy a tengeri erő a fontosabb, és Euráziának melyik régiója létfontosságú az egész kontinens feletti uralom szempontjából. Az egyik legjellegesebb közülük, Harold Mackinder indította el ezt a vitát a század elején az eurázsiai „pillér” (mely magában foglalta egész Szibériát és Közép-Ázsia nagy részét) és a közép-kelet-európai „szívtájék” fogalmával, amelyek szerinte fontos ugródeszkák a kontinentális uralom megszerzésében. Volt egy híres mondása, mely népszerű formában fogalmazta meg „szívtájék-elméletét”:

Aki Kelet-Európát uralja, uralja a Szívtájékot;
Aki a Szívtájékot uralja, uralja a Világ-szigetet is;
Aki uralja a Világ-szigetet, uralja a világot.

A geopolitikát a politikai földrajz német szakértői is előszeretettel emlegették, igazolva országuk „Drang nach Osten” politikáját; közülük való például Karl Haushofer, aki Mackinder elméletét hozzáigazította Németország stratégiai szükségleteihez. Jóval vulgárisabb formában ez

köszön vissza abban, ahogy Adolf Hitler a német nép „élettér” iránti igényét hangsúlyozta. Más európai gondolkodók a század első felében már megérezték, hogy a geopolitika súlypontja keletre fog áthelyeződni, s a csendes-óceáni térség – főleg Amerika és Japán – veszi át a vezető szerepet a gyengülő Európától. Egy ilyen átrendeződés megakadályozására a francia geopolitika-szakértő, Paul Demangeon és más francia geopolitikusok már a második világháború előtt azt javasolták, hogy az európai államok tömörüljenek nagyobb egységbe.

Ma a geopolitikai kérdés már nem az, hogy Euráziának melyik régiója lehet az egész földrészre kiterjedő uralom bázisa, sem nem az, hogy melyik a fontosabb, a szárazföldi vagy a tengeri erő. A geopolitika regionális dimenzióját a globális dimenzió váltotta fel, és immáron az egész eurázsiai kontinens feletti uralom szolgál a globális elsőség alapjául.³ Ma az Egyesült Államok – egy nem európai hatalom – élvez nemzetközi elsőséget, s foglal el közvetlen hatalmi pozíciót az eurázsiai kontinens három periferiáján, ahonnan erőteljes befolyást gyakorol az eurázsiai „szívtájék” államaira is. Azonban pontosan itt, a földgolyó legfontosabb játékterén, Euráziában jöhet létre valamikor egy olyan ország, amelyik képes lesz Amerikával rivalizálni. Ezért a kulcsszereplők vizsgálata, valamint a terület alapos felmérése kell hogy kiindulási pontként szolgáljon egy olyan amerikai geostratégia létrehozásához, amelyik hosszú távon sikeresen ápolja Amerika eurázsiai geostratégiai érdekeit.

Két alapvető lépésre van tehát szükség:

Először is azonosítani kell azokat a geostratégiai szempontból dinamikus országokat, amelyek elég hatalommal rendelkeznek ahhoz, hogy fontos változásokat idézzenek elő a nemzetközi erőviszonyokban, és ki kell puhatolni

czen országok politikai elitjének fő külpolitikai céljait, valamint az ezek elérésére irányuló tevékenységek valószínű következményeit. Azonosítani kell azokat a geopolitikailag kulcsfontosságú országokat is, amelyek földrajzi elhelyezkedése és/vagy léte katalizáló hatással van az aktívabb geostratégiai játékosokra vagy a regionális viszonyokra.

Másodszor, konkrét amerikai irányelveket kell megfogalmazni a fentiek ellensúlyozására, semlegesítésére és/vagy ellenőrzésére, a létfontosságú amerikai érdekek érvényesítése céljából, és egy olyan átfogó geostratégiai koncepciót kell kidolgozni, amely globális viszonylatban kijelöli a konkrét amerikai irányelvek közötti belső kapcsolatokat.

Röviden, az Egyesült Államok számára az eurázsiai geostratégia a geostratégiaiilag dinamikus országokkal szembeni tervszerű politizálást, illetve a geopolitikailag esetleg katalizátorszerepet játszó országok óvatos kezelését jelenti, összhangban azzal, hogy rövid távon meg akarja őrizni példátlan globális hatalmát, hosszú távon pedig át akarja alakítani egy növekvő mértékben intézményesített globális együttműködéssé. Ősi birodalmak könyörtelenebb korát idéző kifejezésekkel élve a birodalmi geostratégiának három kulcsfontosságú tényezője van: elejét venni a vazallusok közti bárminemű paktálásnak, fenntartani függő helyzetüket, megvédelmezni a szövetségeseket és elérni, hogy továbbra is szófogadóak legyenek. Végül pedig megakadályozni, hogy a barbárok szövetségre lépjenek egymással.

Az az állam tekinthető aktív geostratégiai játékosnak, amely rendelkezik a kellő erővel és nemzeti akarattal ahhoz, hogy hatalmát és befolyását határain túl felhasználja az éppen adott geopolitikai helyzet – Amerika érdekeit is befolyásoló mértékű – megváltoztatására. Az ilyen államnak megvan a képessége és/vagy hajlandósága a geopolitikai rugalmasságra. Sokféle okból – legyen az a nemzeti nagyság iránti vágy, ideológiai ösztönzés, vallási messianizmus, gazdasági gyarapodás – egyes államok annak lehetőségét keresik, hogy regionális uralomra vagy globális szerepre tegyenek szert. Mélyen gyökerező és összetett motivációk hajtják őket, amiket a legjobban Robert Browning szavai világítanak meg: „De hát túl kell érnünk a foghatón, vagy minek mennyország?”⁴ Az ilyen országok gondosan feltérképezik Amerika hatalmát, eldöntik, hogy érdekeik mennyire egyeznek vagy ütköznek Amerika érdekeivel, és eszerint alakítják saját korlátozottabb eurázsiai céljaikat; időnként tehát összhangban, időnként pedig konfliktusban az amerikai politikával. Az Egyesült Államoknak különleges figyelmet kell fordítania az ilyen hajtóerők által mozgatott eurázsiai államokra.

A geopolitikai pillérek azok az államok, amelyeknek fontossága nem hatalmukból vagy becsvágyukból fakad, hanem stratégiai elhelyezkedésükből, illetve abból, hogy esetlegesen kiszolgáltatott helyzetük hogyan hat a geostratégiai játékosok viselkedésére. A geopolitikai pilléreket leggyakrabban földrajzi elhelyezkedésük határozza meg – egyes esetekben azért különleges a helyzetük, mert rajtuk keresztül lehet eljutni valamilyen fontos területre,

⁴ Robert Browning: *Andre del Sarto* („A makulátlan festő”), Várady Szabolcs fordítása.

vagy megtagadhatják erőforrásaikat valamelyik jelentős játékostól. Bizonyos esetekben a geopolitikai pillér védőernyőként is szolgálhat egy-egy különösen fontos ország vagy régió számára. Néha egy pillér pusztán léte is nagyon jelentős politikai és kulturális következményekkel járhat egy szomszédos aktívabb geostratégiai játékos helyzetét illetően. Ezért a hidegháború utáni eurázsiai geopolitikai pillérek azonosítása és védelme is kulcsfontosságú része Amerika globális stratégiájának.

Már előljáróban meg kell jegyeznünk, hogy bár minden geostratégiai játékos fontos és hatalmas ország, nem minden fontos és hatalmas ország automatikusan geostratégiai játékos is. Ezért míg a geostratégiai játékosokat viszonylag könnyű azonosítani, komolyabb magyarázatot igényelhet az, ha az így létrejövő listáról kihagyjuk ezt vagy azt az országot.

A jelenlegi globális viszonyok között legalább öt kulcsfontosságú játékos és öt geopolitikai pillér (az utóbbiak közül talán kettő részben játékos is) található Eurázsia új politikai térképén. Franciaország, Németország, Oroszország és India a fő és aktív játékosok, míg Nagy-Britannia, Japán és Indonézia – bár el kell ismerni, nagyon fontos országok – nem tekinthetők annak. Ukrajna, Azerbajdzsán, Dél-Korea, Törökország és Irán a kulcsfontosságú geopolitikai pillérek szerepét játsszák, bár mind Törökország, mind Irán bizonyos fokig – a maguk saját korlátozott keretei között – szintén geostratégiai szempontból aktív politikát folytatnak. Több szó is fog esni róluk a következő fejezetekben.

Most legyen elég annyit megjegyezni, hogy Eurázsia nyugati szélén a kulcsfontosságú geostratégiai játékosok Franciaország és Németország. Mindkettőt az egyesült Európa eszméje motiválja, de különböznek annak megíté-

lésében, hogy ez az Európa a továbbiakban mennyire és hogyan kötődjön Amerikához. De mindkettőt becsvágy fűti, hogy valami újat alakítson ki Európában, s ezzel megváltoztassa a *status quo*-t. Franciaországnak megvan a maga európai geostratégiai koncepciója, ami lényeges elemekben különbözik az Egyesült Államokétól. A franciák hajlamosak olyan taktikai manőverekre bocsátkozni, melyek célja Oroszország kijátszása Amerika ellen, vagy Nagy-Britanniáé Németország ellen, s eközben persze a francia–német szövetségre támaszkodnak saját viszonylagos gyengeségük miatt.

Ezen túlmenően mind Franciaország, mind Németország elég nagy és magabiztos ahhoz, hogy kiterjessze befolyását egy nagyobb regionális körre. Franciaország nemcsak központi szerepre törekszik az egyesülő Európán belül, hanem egy olyan földközi-tengeri–észak-afrikai államcsoporthoz magjaként is látja magát, amelynek közösek a gondjai. Németország egyre tudatosabban vállalja azt a különleges szerepet, amit az a tény ró rá, hogy ő a kontinens legfontosabb állama, a terület gazdasági motorja, és minden bizonnyal, idővel az Európai Unió (EU) vezető hatalma lesz. Németország a korábbi német vezetés alatti „Mitteleuropa-koncepcióra” némileg emlékeztető módon, különleges felelősséget érez a nemrégiben egyenjogúsított Közép-Európa boldogulásáért. Mi több, mind Franciaország, mind Németország feljogosítva érzi magát, hogy Európa érdekeit Oroszország felé is képviselje. Németország földrajzi helyzeténél fogva – legalábbis elméletben – fenntartja magának azt a lehetőséget, hogy különleges kétoldalú kapcsolatokat ápoljon Oroszországgal.

Ezzel szemben Nagy-Britannia nem geostratégiai játékos. Kevésbé lényeges választási lehetőség van, nin-

csenek nagyra törő elképzelései Európa jövőjével kapcsolatban, és viszonylagos hanyatlása miatt ma már szerény abbéli képessége is, hogy eljátssza hagyományos európai egyensúlyteremtő szerepét. Az európai egyesítéssel kapcsolatos vegyes érzelmei és az Amerikához fűződő – de egyre gyengülő – különleges kapcsolatához való ragaszkodása miatt Nagy-Britannia érdektelenné vált az Európa jövőjét illető főbb változások szempontjából. London lényegében kizárta magát az európai játszmából.

Sir Roy Denman, az Európai Bizottság volt magas beosztású brit tisztségviselője emlékirataiban felidézi, hogy az Európai Unió megalakítását bejelentő 1955-ös messinai konferencián Nagy-Britannia hivatalos képviselője egészen nyíltan a következőket mondta a jövő Európájának építésén fáradozó egybegyűlteknak:

Nincs esély arra, hogy egyetértés szülessen az Önök által most tárgyalt jövőendő szerződés tekintetében. Ha mégis születne egyetértés, nem lenne esély annak alkalmazására. Ha alkalmaznák, az Nagy-Britannia számára teljesen elfogadhatatlan lenne [...] *au revoir et bonne chance*.⁵

Több mint negyven évvel később továbbra is a fenti kijelentés fejezi ki a valóban egyesült Európa létrehozásával kapcsolatos brit véleményt. Az 1999-re tervezett gazdasági és pénzügyi unióban való részvételtől való brit vonakodás tükrözi, hogy Nagy-Britannia mennyire nem akarja sorsát Európához kötni. Ezen hozzáállás lényege a következőképpen nyert tömör megfogalmazást az 1990-es évek elején:

⁵ Roy Denman, *Missed Chances* (London: Cassell, 1996).

Nagy-Britannia elveti a politikai egyesítés célját.

Nagy-Britannia a szabad kereskedelmen alapuló gazdasági integrációs modellt részesíti előnyben.

Nagy-Britannia szívesebben venné a külpolitikai, biztonságpolitikai és védelmi ügyeknek az Európai Közösségen (EK) kívüli koordinációját

Nagy-Britannia ritkán igyekezett komoly befolyást gyakorolni az EK-ra.⁶

Nagy-Britannia még mindig kétségtelenül fontos Amerika számára. A Nemzetközösségen keresztül továbbra is van némi globális befolyása, de semmiképpen sem nevezhető dinamikus nagyhatalomnak, és semmiféle nagyszabású jövőkép sem motiválja. Amerika kulcsfontosságú támogatója, nagyon hűséges szövetséges, létfontosságú katonai bázis és közeli partner a kulcsfontosságú hírszerző tevékenységben. Barátságát ápolni kell, de politikája nem követel állandó figyelmet. Nyugdíjas geostratégiai játékos, ül ragyogó babérjain, s nagyrészt kivonult a nagy európai kalandból, amiben Franciaország és Németország a fő játékosok.

A többi közepes nagyságú európai állam – legtöbbször a NATO és/vagy az Európai Unió tagja – vagy elfogadja Amerika vezető szerepét, vagy csendben fősorakozik Németország, illetve Franciaország mögött. Politikájuknak nincs szélesebb regionális hatása, és nincsenek abban a helyzetben, hogy alapvető szövetségi helyzetükön

⁶ Robert Skidelsky, „Great Britain and the New Europe”, in *From the Atlantic to the Urals*, szerk. David P. Calleo és Philip H. Gordon (Arlington, Va.: 1992), 145. o.

változtassanak. Jelenleg se nem geostratégiai játékosok, se nem geopolitikai pillérek. Ugyancz igaz arra az országra is, amelyik Kelet-Európa országai közül legesélyesebb a NATO- és EU-tagságra, Lengyelországra. Gyenge ahhoz, hogy geostratégiai játékos lehessen, s csupán egyetlen választása van: a Nyugat részévé kell váljon. Miután a régi Orosz Birodalom eltűnt, és Lengyelország egyre jobban elmélyíti kapcsolatait az Észak-atlanti Szövetséggel és a kialakuló Európával, egyre inkább történelme során sohasem tapasztalt biztonságban érezheti magát, de közben stratégiai választásai mégis bcszűkültek.

Talán mondani sem kell, hogy Oroszország – valószínűleg hosszan elhúzódó gycngélkedése ellenére – továbbra is jelentős geostratégiai játékos marad. Pusztá jelenléte nagy hatással van az egykori Szovjetunió óriási eurázsiai térségében található, nemrégiben függetlenné vált államokra. Oroszországnak ambiciózus geostratégiai céljai vannak, amelyeket egyre nyíltabban hangoztat. Amint visszanyeri erejét, nyugati és keleti szomszédaira is jelentős befolyást fog gyakorolni. Oroszországnak még hátravan az alapvető geostratégiai választása Amerikához fűződő kapcsolatát illetően: döntenie kell, hogy barát lesz-e vagy ellenség? Úgy érezheti, hogy e tekintetben komoly választási lehetőségei vannak az eurázsiai kontinensen. Sok függ attól, hogy belpolitikája milyen irányban fejlődik, különös tekintettel arra, hogy európai demokrácia lesz-e, vagy ismét eurázsiai birodalom. Történjék bármi, Oroszország nyilvánvalóan játékos marad, még ha elvesztette is néhány „bábuját” és az eurázsiai sakktáblán található kulcsfontosságú területeinek egy részét.

Ugyanígy aligha kell érveket felhozni amellett, hogy Kína is jelentős játékos. Jelenleg fontos regionális hata-

lom, és valószínűleg komolyabb ambíciói is vannak, tekintettel arra, hogy történelme során nagyhatalom volt, és önmagát ma is a világ központjának tekinti. Kína választásai már kezdenek hatással lenni az ázsiai geopolitikai hatalmi viszonyokra, miközben gazdasági ereje egészen bizonyosan növeli fizikai értelemben vett hatalmát és becsvágyát. A „Nagy-Kína” létrejötte nem hagyja majd Tajvan kérdését szunnyadni, és ez elkerülhetetlenül hatással lesz Amerika távol-keleti pozícióira is. A Szovjetunió felbomlása Kína nyugati szélén is számos államot hozott létre, s ennek kapcsán a kínai vezetők nem maradhatnak közömbösek. Ily módon Oroszországra is hatással lesz Kína aktívabb fellépése a világban.

Eurázsia keleti széle paradox helyzetet mutat. Japán nyilvánvalóan jelentős hatalmat képvisel a világban, és az amerikai–japán szövetséget gyakran és helyesen Amerika legfontosabb bilaterális kapcsolatának szokás nevezni. A világ egyik legjelentősebb ipari hatalmaként Japán nyilvánvalóan rendelkezik a sikeres politikai hatalomgyakorlás minden szükséges eszközével. Mégsem így cselekszik, nincsenek regionális hatalmi ambíciói, inkább amerikai védelem alatt tevékenykedik. Akárcsak Nagy-Britannia Európában, Japán sem szívesen vesz részt az ázsiai szárazföld politikai ügyekben, aminek legalábbis részben az az oka, hogy sok más ázsiai ország ellenségesen viszonyul minden olyan japán törekvéshez, ami a regionális politikai vezetőpozícióra irányul.

Ez az önmegtartóztató japán politikai irányzat lehetővé teszi az Egyesült Államok számára, hogy központi biztonsági szerepet töltsön be a Távol-Keleten. Japán tehát nem geostratégiai játékos, bár az a nyilvánvaló képessége, hogy gyorsan azzá váljon – főleg ha akár Kína, akár Amerika hirtelen megváltoztatná jelenlegi politikáját –

azt a különleges kötelezettséget rója az Egyesült Államokra, hogy gondosan ápolja az amerikai–japán kapcsolatokat. Nem a japán külpolitikát kell Amerikának szemmel tartania, hanem arra kell figyelnie, hogy Japán önmegtartóztatást gyakoroljon. Az amerikai–japán politikai kapcsolatok jelentős lazulása közvetlen kihatással lenne a térség stabilitására.

Könnyebb megindokolni, hogy Indonéziát miért nem tekintjük dinamikus geostratégiai játékosnak. Délkelet-Ázsiában Indonézia a legfontosabb ország, de magára a térségre nem tud jelentős befolyást gyakorolni, mivel ebben korlátozza az indonéz gazdaság viszonylagos fejletlensége és az állandó belső politikai bizonytalanság. Továbbá, hogy szétszórta elhelyezkedő szigetekből áll, s hogy területén gyakoriak az etnikai konfliktusok. E szempontból súlyosbító tényező, hogy az indonéz pénzügyekben vezető szerepet játszik a kínai kisebbség. Eljőhet az az idő, amikor Indonézia komoly akadálya lesz Kína dél felé irányuló törekvéseinek. Ezt a lehetőséget már Ausztrália is felismerte, amely valamikor félt az indonéz terjeszkedéstől, de újabban szorosabb ausztrál–indonéz biztonsági együttműködést szorgalmaz. Ahhoz azonban, hogy Indonézia a térségben uralkodó szerepet tölthessen be, politikai konszolidációra és folyamatos gazdasági sikerekre van szüksége.

Ezzel szemben India minden figyelmét jelenleg az köti le, hogy regionális hatalommá váljon, és úgy tekint magára, mint majdani jelentős globális játékosra. India egyben Kína vetélytársának tartja magát. Lehet, hogy túlbecsüli hosszú távú képességeit, mindazonáltal tagadhatatlanul a legfontosabb dél-ázsiai állam, egyfajta regionális egyeduralkodó. Félig titkos atomhatalom is, s nemcsak azért lett az, hogy Pakisztánt megfélemlítse, hanem – és főként – azért, hogy ellensúlyozza a kínai atomarzenált.

Indiának van geostratégiai elképzelése saját regionális szerepéről mind szomszédai, mind pedig az Indiai-óceán tekintetében. Azonban mostani törekvései csak nagyon kis mértékben sértik Amerika eurázsiai érdekeit, így India geostratégiai játékosként nem kelt aggodalmat az amerikai vezetésben, vagy legalábbis nem annyira, mint Oroszország vagy Kína.

Az eurázsiai sakktáblán új és fontos térségként megjelenő Ukrajna geopolitikai pillérnek tekinthető, mivel független országgént való pusztá léte segít Oroszország átalakításában. Ukrajna nélkül Oroszország többé nem eurázsiai birodalom. Oroszország Ukrajna nélkül még törekedhet ugyan birodalmi státusra, de egy ilyen birodalom lényegileg ázsiai lenne, amely nagyobb valószínűséggel keveredne saját magát gyengítő konfliktusokba a feszültségekkel teli közép-ázsiai országokkal. Ezek az országok neheztelnének nemrégiben elnyert függetlenségük újbóli elvesztése miatt, és ebben a tőlük délre elhelyezkedő, szintén iszlám országok támogatását is élveznék. Valószínűleg Kína is ellenezné, hogy Oroszország újra meghatározó szerepet játsszon Közép-Ázsiában, mivel érdekei egyre nagyobb mértékben az ottani újonnan függetlenné vált országokhoz kötöttek. Azonban ha Moszkva visszanyeri az 52 milliós, erőforrásokban gazdag – és még fekete-tengeri kijáráttal is rendelkező – Ukrajna feletti uralmát, akkor automatikusan újra birtokába kerülnek azok az eszközök, amelyek Európára és Ázsiára kiterjedő hatalommá tehetik. Ukrajna függetlenségének elvesztése azonnali következményekkel járna Közép-Európára nézve. Ezáltal Lengyelország geopolitikai pillérré válna az egycsüлт Európa keleti határán.

Kis mérete és csekély népessége ellenére a jelentős energiaforrásokkal rendelkező Azerbajdzsán szintén

kiemelkedően fontos geopolitikai szerepet tölt be. Ez az ország a dugó abban a palackban, amely a Kaszpi-tenger medencéjének és Közép-Ázsiának a gazdagságát rejt. A közép-ázsiai államok függetlensége majdnem teljes egészében elveszítheti jelentőségét, ha Azerbajdzsán teljesen alárendelődik Moszkvának. Oroszország átveheti az ellenőrzést a nagyon jelentős azeri olajkincs felett is, ha az ország függetlensége megszűnik. Egy független Azerbajdzsán – amennyiben olyan csővezetékkel kapcsolná a Nyugathoz, amelyek nem haladnak át orosz területen – fontos útvonal lenne a fejlett energiafogyasztó gazdaságok számára az energiában gazdag közép-ázsiai köztársaságok felé. Közel oly mértékben, mint Ukrajna jövője, Azerbajdzsáné és Közép-Ázsiáé is rendkívül fontos abból a szempontból, hogy Oroszország mivé válhat és mivé nem.

Törökország és Irán a Kaszpi-tengeri és közép-ázsiai térségben próbál valamiféle befolyásra szert tenni, kihasználva az orosz erő visszavonulását. Ebből következően éppenséggel geostratégiai játékosoknak is tekinthetjük őket. Azonban mindkét ország súlyos belső problémákkal küszködik, és igen korlátozott az a képességük, hogy jelentős regionális hatalmi átrendeződést idézzenek elő. Egyben vetélytársak is, és ezért hajlamosak tagadni egymás befolyását. Így például Azerbajdzsánban, ahol Törökország befolyásos szerepre tett szert, az iráni magatartás – az Iránban élő azerick esetleges etnikai nyugtalansága miatt érzett aggodalom kapcsán – inkább az oroszokat segíti.

Azonban mind Törökország, mind Irán elsődleges fontosságú geopolitikai pillér. Törökország stabilizálja a Fekete-tenger térségét, ellenőrzést gyakorol a földközi-tengeri kijárat fölött, ellensúlyozza az orosz befolyást a

Kaukázusban, továbbra is ellensúlyt képez a muzulmán fundamentalizmussal szemben, valamint a NATO déli pillérét képezi. Egy stabilitását elvesztett Törökország minden valószínűség szerint erőszakosabban lépne fel a Balkán déli részén, s eközben hozzásegítené Oroszországot, hogy újra befolyása alá vonja a Kaukázus nemrégiben függetlenné vált államait. Irán, bár Azerbajdzsánnal szemben ambivalens magatartást tanúsít, hasonló stabilizáló szerepet tölt be Közép-Ázsia nemrégiben kialakult tarka politikai palettáján. Uralja a Perzsa-öböl keleti partvidékét, míg függetlensége – azzal együtt is, hogy Irán jelenleg ellenségének tekintti az Egyesült Államokat – akadályt jelent minden olyan hosszú távú fenyegetéssel szemben, ami Oroszország részéről érheti az amerikai érdekeket a Perzsa-öböl térségében.

Végül ejtsünk szót Dél-Korcáról, mely a Távol-Kelcten tölt be geopolitikai pillér szerepet. Az ország Egyesült Államokhoz fűződő szoros kapcsolatai lehetővé teszik Amerika számára, hogy védelmezze Japánt, s ezáltal ne engedje, hogy az független és jelentős katonai hatalommá váljon. Amerikának ezt úgy kell megtennie, hogy közben ne telepedjen rá Japánra. A Dél-Korea státusában bekövetkező bármilyen jelentős változás – legyen az egyesülés és/vagy a terjeszkedő kínai befolyási övezetbe való bctagolódás – szükségképpen drámai módon megváltoztatná Amerika távol-keleti szerepét, s czen keresztül Japánét is. Ráadásul Dél-Korea növekvő gazdasági ereje önmagában is egyre fontosabb „térseggé” teszi az országot, ily módon a felette gyakorolt ellenőrzés egyre értékeesebb.

A geostratégiai játékosok és a geopolitikai pillérek fenti listája sem nem állandó, sem nem változatlan. Időnként ki kell egészíteni egyes államokkal, máskor valamelyik lekerül a listáról. Természetesen lehetne érvelni amellett,

hogy Tajvant, Thaiföldet, Pakisztánt, esetleg Kazahsztánt vagy Üzbegisztánt is föl kellene venni a listára. Ám ez pillanatnyilag a fenti országok közül egyiknek az esetében sem sürgető. Bármelyikük státusában következne be változás, az nagy jelentőségű esemény volna, és változásokat vonna maga után a hatalmi rendszerben, de kérdéses, hogy lennének-e további következményei. Az egyetlen kivétel Tajvan lehet, amennyiben hajlandók vagyunk azt Kínától külön szemlélni. De ez a kérdés még így is csak akkor merülne fel, ha Kína nagy erőket vetne be a sziget meghódítására, és sikeresen dacolna az Egyesült Államokkal, komolyan fenyegetve annak politikai tekintélyét a Távol-Keleten. Egy ilyen eseménysorozat valószínűsége kicsinek tűnik, azonban semmiképpen sem szabad megfélekedezni róla, amikor az Egyesült Államok Kína-politikáját tervezzük.

DÖNTŐ VÁLASZTÁSOK ÉS LEHETSÉGES KIHÍVÁSOK

Ha azonosítjuk a fő játékosokat és a kulcsfontosságú piléreket, jobban megértjük Amerika nagy politikai dilemmáit, és könnyebben megjósolhatjuk az eurázsiai szuperkontinensen esetleg bekövetkező nagy kihívásokat. Mielőtt a következő fejezetekben ezeket bővebben megtárgyalnánk, összefoglaljuk őket öt tágabb kérdéskörben:

Milyen Európa kívánatos az Egyesült Államok számára, s milyet támogasson?

Milyen Oroszország felel meg Amerika érdekeinek, s mit és mennyit tehet ez ügyben Amerika?

Kialakulhat-e Eurázsia középső területein egy új „Balkán”, és mit tegyen Amerika annak érdekében,

hogy minimálisra csökkentse az ebből eredő kockázatokat?

Milyen távol-keleti szerep vállalására célszerű Kínát bátorítani, s ez milyen következményekkel járhat az Egyesült Államok és Japán számára?

Milyen, Amerikára nézve nagyon veszélyes új eurázsiai szövetségek lehetségesek, s mit kell tenni ezek megakadályozására?

Az Egyesült Államok mindig is hű volt az egyesült Európa ügyéhez. A Kenneddy-kormányzat óta a szokássá váló megfogalmazás az „egyenlő partnerség” lett. A hivatalos Washington következetesen hangoztatta azt a vágyát, hogy Európa egységes legyen, s elég erős ahhoz, hogy megoszthassa Amerikával a globális vezetés felelősségét és terhét.

Ez volt a téma szokásos elméleti megközelítése. De a gyakorlatban az Egyesült Államok álláspontja nem volt ennyire egyértelmű és következetes. Vajon Washington valóban olyan Európát akar, amelyik egyenlő partnere a világ dolgában, vagy pedig jobban örülne egy nála gyengébb szövetségesnek? Például kész-e arra az Egyesült Államok, hogy közel-keleti vezető szerepét megossza Európával, lévén hogy a Közel-Kelet földrajzilag nemcsak sokkal közelebb van Európához, mint Amerikához, de egyben olyan térség is, ahol több európai állam régóta érdekeltségekkel rendelkezik? Azonnal eszünkbe jut Izrael kérdése. Az Iránnal és Irakkal kapcsolatos amerikai-európai véleménykülönbségeket sem úgy kezelte az Egyesült Államok, mint egyenlő felek közötti kérdéseket, hanem mint fegyvercsúszást.

Az európai egységet illető amerikai támogatás mértékével kapcsolatos kétely az európai egység mikéntjének meghatározására is kiterjed, különös tekintettel arra, hogy melyik ország – és, hogy egyáltalán legyen-e ilyen –

vezesse az egyesült Európát? Washington nem ellenezte Londonnak az európai integráció megosztására irányuló magatartását, ugyanakkor világos volt, hogy jobban szeretné, ha nem Franciaország, hanem Németország vezetné a kontinenst. Ezt érthetővé teszi a francia politika hagyományos lendülete, Németország támogatása azonban azzal is járt, hogy időnként taktikai okokból létrejött egy francia–brit antant Németországgal szemben. Ugyanakkor a franciák időről időre Moszkvával is kacérkodtak, hogy így ellensúlyozzák az amerikai–német koalíciót.

Ha egy valóban egységes Európa jön létre – főleg ha ez konstruktív amerikai támogatással történik –, akkor az Amerika és Európa közötti fő kapcsolatot jelentő NATO szerkezetében és működésében jelentős változtatásokra lesz szükség. A NATO nemcsak az Egyesült Államok európai ügyekre gyakorolt befolyásának fő gépezete, hanem Nyugat-Európában a politikai szempontból alapvető fontosságú amerikai katonai jelenlét központja is. Azonban, az európai egység igényének megfelelően, ennek a struktúrának alkalmazkodnia kell ahhoz az új helyzethez, melyben a szövetség alapját két, többé-kevésbé egyenlő partner alkotja; szemben természetesen egy olyan szövetséggel, amely – hagyományos kifejezéssel élve – lényegében egy egyeduralmodót és annak vazallusait foglalná magában. Ez a kérdés eddig nem sok figyelmet kapott, annak ellenére, hogy 1996-ban történtek szerény lépések a Nyugat-európai Unió (NYEU) – a nyugat-európai államok katonai szövetsége – NATO-n belüli szerepének erősítésére. Ha Európa egyesülésc valóban előtérbe kerül, az ily módon kikényszeríti a NATO nagymértékű átszervezését, s ezzel elkerülhetetlenül csökkenni fog a szövetségen belüli amerikai fölény.

Röviden, Amerika az Európával kapcsolatos hosszú távú geostratégiájában kénytelen lesz közvetlenül foglal-

kozni az európai egység és az Európával való valódi partneri viszony kérdéseivel. Egy egyesült és ebből adódóan függetlenebb Európát kívánó Amerikának fel kell sorakoznia azon európai erők mögött, amelyek valóban el vannak kötelezve Európa politikai és gazdasági integrációja mellett. Ezzel a stratégiával az is együtt jár, hogy sutba kell dobni a valamikor szentnek tekintett amerikai–brit különleges kapcsolat utolsó maradványait is.

Az egyesült Európával kapcsolatos politika kialakításakor foglalkozni kell – az európai országokkal közösen – a kontinens földrajzi határainak rendkívül érzékeny kérdésével is. Kelet felé meddig terjedjen az Európai Unió? S egybeessenek-e az EU keleti határai a NATO keleti frontvonalával? Az előbbi kérdés eldöntése inkább Európára tartozik, de a döntésnek közvetlen kihatásai lesznek a NATO-határozatokra is. Az utóbbi kérdés azonban az Egyesült Államokra is tartozik, amelynek a szava még mindig döntő a NATO-ban. Mivel erősödik az egyetértés abban, hogy a közép-európai országokat kívánatos mind a NATO-ba, mind az EU-ba fölvenni, a kérdés gyakorlatilag a balti köztársaságok és esetleg Ukrajna jövőbeli státusára vonatkozik.

Van egy fontos átfedés az előbbieken tárgyalt európai dilemma és az Oroszországra vonatkozó dilemma között. Könnyű úgy válaszolni az Oroszország jövőjét illető kérdésre, hogy egy Európával szoros kapcsolatban álló demokratikus Oroszország mellett tesszük le voksunkat. Feltehetően egy demokratikus Oroszország nagyobb szimpátiával viseltetne az Amerika és Európa által közösen vallott értékek iránt, s valószínűbb, hogy a kisebbik fél lenne egy stabilabb és inkább az együttműködésen alapuló Eurázsia kialakításakor. Lehet azonban, hogy Oroszország nem elégszik meg azzal, hogy demokratikus országként elismerést és tiszteletet vívjon ki magának. Az orosz kül-

politikai vezetésben – amely nagyjából egykori szovjet tisztségviselőkből áll – még mélyen ott munkál egy különleges eurázsiai szerep utáni vágy. E szerepvállalás következménye lehet, hogy a nemrégiben függetlenné vált szovjet utódállamok ismét Moszkvának rendelődnének alá.

Ebben az összefüggésben az orosz politikai elit egyes befolyásos tagjai még a baráti nyugati politikára is úgy tekintenének, mint olyanra, ami Oroszországtól megtagadni igyekszik a globális státus iránti jogos igényt. Két orosz geopolitikai szakértő ezt a következőképpen fogalmazta meg:

Az Egyesült Államok és a NATO-tagállamok – mi-
közben amennyire lehetséges, megkímélik Orosz-
ország önbecsülését – eltökélten és következetesen
lerombolják azokat a geopolitikai alapokat, melyek –
legalábbis elméletben – éltetnék a reményt Oroszor-
szágban, hogy a világpolitikában szert tehet még a
kettes számú nagyhatalom státusára, arra, amivel a
Szovjetunió rendelkezett.

Továbbá Amerikát olyannak látják, amelynek politiká-
jában

az európai térség Nyugat általi átszervezése
lényegében arra az elképzelésre épül, hogy a világ-
nak ebben a felében oly módon kívánják támogatni
az új, viszonylag kicsi és gyenge nemzetállamokat,
hogy azokat a NATO-hoz, az EK-hoz stb. kapcsolják.⁷

⁷ A. Bogaturov és V. Kremenjuk (mindketten vezető kutatók az Egye-
sült Államok és Kanada Kutató Intézetben), „Oroszország és az Egyesült
Államok jelenlegi kapcsolatai, valamint a kapcsolatok jövője”, *Nye-
zaviszimaja Gazeta*, 1996. június 28.

A fenti idézetek – bár kiérezhető belőlük némi ellenséges él – jól érzékeltetik azt a dilemmát, mellyel az Egyesült Államoknak szembesülnie kell. Milyen mértékben segítse gazdaságilag Oroszországot – ami óhatatlanul egyet jelentene annak politikai és katonai erősítésével –, illetve mennyire támogassa az újonnan szabaddá vált államokat függetlenségük megvédésében és megszilárdításában? Lehet Oroszország egyszerre erős és demokratikus? Ha ismét erős lesz, nem akarja-e rögvessz visszazserezni elvesztett birodalmi rangját? S lehet-e ez az ország egyszerre birodalom és demokrácia?

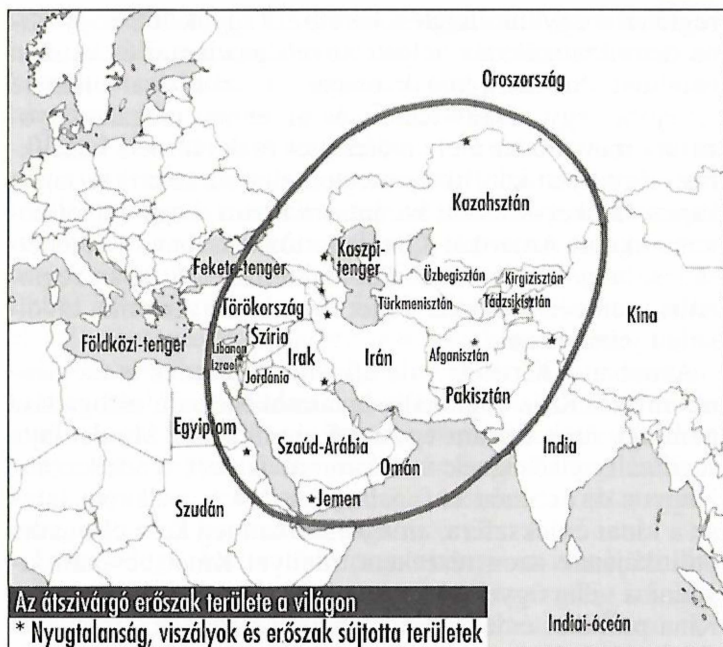
A létfontosságú geopolitikai pillérekkel – Ukrajnával és Azerbajdzsánnal – kapcsolatos amerikai politika sem kerülheti meg ezeket a kérdéseket, s Amerika a taktikai egyensúlyt és stratégiai célt illetően komoly dilemma előtt áll, Oroszország belső gyógyulása, alapvető fontosságú demokratizálódása és európaivá válása szempontjából. Birodalmi potenciáljának visszaszerzése mindkét említett cél szempontjából káros lenne. Mi több, éppen e kérdés körül alakulhatnak ki vélceménykülönbségek Amerika és néhány európai ország között, főleg akkor, ha az EU és a NATO bővülni fog. Tekinthe-e Oroszország tagjelöltnek valamelyik szervezetben? És mi lesz akkor Ukrajnával? Oroszország kizárásáért esetleg nagy árat kell majd fizetni – az oroszok tudatában ez önbeteljesítő jóslatként jelenhet meg –, ugyanakkor akár az EU, akár a NATO felhígításának szintén komoly destabilizáló hatása lehet.

Komoly bizonytalansági tényező Eurázsia nagy és geopolitikailag képlékeny középső területe is, amit tovább növel a két pillér – Törökország és Irán – esetleges sebezhetősége. A következő térképen jelölt területen a Fekete-tengerbe benyúló Krím félszigettől közvetlenül keletre,

Oroszország új déli határai mentén egészen a kínai Hszincsiang-Ujgur tartományig, majd az Indiai-óceánig és onnan nyugat felé a Vörös-tengerig, majd észak felé a Földközi-tenger keleti részéig és vissza a Krímbe, körülbelül 400 millió ember él megközelítően huszonöt államban. Majd' mindegyik etnikailag és vallásilag sokszínű, és politikailag lényegében egyik sem stabil. Lehet közöttük olyan állam is, amelyik atomfegyverek megszerzésén munkálkodik.

Ez a hatalmas térség – melyet fel-fellángoló gyűlölet szabdal, és egymással versengő hatalmas szomszédok vesznek körül – jelentős hadszíntér lehet a nemzetállamok háborúiban, de valószínűbb, hogy csak elhúzódó etnikai és vallási villongások színtere lesz. Az, hogy India stabilizáló tényező lesz-e, vagy pedig kihasznál valamilyen adódó lehetőséget, és megpróbálja ráerőltetni akaratát Pakisztánra, nagymértékben befolyásolja, hogy egy valószínűleg bekövetkező konfliktus milyen méretet ölt majd. A Törökországban és Iránban meglévő belső feszültségek valószínűleg súlyosbodni fognak, nagymértékben gyengítve e két ország stabilizáló szerepét ebben a puszkaporos térségben. Ezek a fejlemények még inkább megnehezíthetik az új közép-ázsiai államok beilleszkedését a nemzetközi közösségbe, miközben hátrányosan befolyásolják a Perzsa-öböl térségének Amerika vezette biztonsági rendszerét is. Mindenesetre itt Amerika és a nemzetközi közösség egyaránt olyan kihívással találhatja magát szembe, amely mellett eltörpül az egykori Jugoszlávia újabb keletű válsága.

Az iszlám fundamentalizmus szintén megpróbálhatja csorbítani az Egyesült Államok vezető szerepét ebben az instabil térségben. Kihasználva az amerikai életforma ellen vallási alapon kialakult ellenséges érzületet,

valamint az arab–izraeli konfliktust, az iszlám fundamentalizmus több Nyugattal szimpatizáló közel-keleti országot meggyengíthet, és végül veszélyeztetheti az amerikai – főleg perzsa-öbölbeli – regionális érdekeket. Politikai kohézió és egy valóban erős iszlám állam nélkül azonban az iszlám fundamentalizmus törekvéseinek nem lenne geopolitikai magja, és inkább szórványos erőszakcselekményekben fejeződne ki.

Nagyon lényeges geostratégiai kérdés Kína nagyhatalomként való megjelenése. Ennek legjótékonyabb hatása akkor lehet, ha sikerül egy demokratizálódó és a szabad piacgazdaságra áttérő Kínát bevonni a nagyobb ázsiai

regionális együttműködési keretbe. Tegyük fel, hogy Kína demokratizálódás helyett növeli gazdasági és katonai hatalmát. Szomszédainak óhajai és számításai ellenére létrejöhet egy „Nagy-Kína”, és az ennek megakadályozására irányuló bármely erőfeszítés csak élezné a konfliktust. Egy ilyen konfliktus megterhelné az amerikai–japán kapcsolatokat – hiszen korántsem biztos, hogy Japán követni akarná Amerikát Kína feltartóztatásában –, és lehetséges, hogy Tokió forradalmian átértékelné Japán regionális szerepét, ami akár véget is vethetne Amerika távolkeleti jelenlétének.

Azonban a Kínához való alkalmazkodásnak is meglenne az ára. Kína regionális hatalomként való elfogadása nem egy üres szólam egyszerű támogatása. Mindenfajta regionális elsőségnek tartalommal is kell rendelkeznie. Nagyon direkt módon fogalmazva, hol és mekkora lehet az a kínai érdekszféra, amit Amerika még kész elfogadni politikájának azon részeként, mellyel Kínát bevonni kívánná a világ ügyeinek intézésébe? Illetve melyek azok a Kína politikai érdekszféráján kívüli területek, amelyeket esetleg át kell engedni a feltámadó Mennyei Birodalomnak?

Ebben az összefüggésben Amerika dél-koreai jelenlétének megőrzése különösen fontossá válik. Enélkül nehéz lenne elképzelni, hogy az amerikai–japán védelmi megállapodás jelenlegi formájában érvényben maradjon, hiszen Japán katonai szempontból még jobban magára lenne utalva. De bármiféle, Korea újraegyesítése felé történő elmozdulás valószínűleg megzavarná a további amerikai jelenlétet Dél-Koreában. Az újraegyesítés utáni Korea dönthetne például úgy, hogy nem kér az állandó amerikai katonai védelemből. S lehet, hogy ez lenne az ára annak, hogy Kína teljes súlyával támogassa a félsziget újraegye-

sítését. Röviden, az, ahogyan az Egyesült Államok Kínához fűződő kapcsolatát alakítja, elkerülhetetlenül és közvetlen módon befolyásolni fogja az amerikai-japán-koreai hármassági kapcsolatot.

Végül röviden szót kell ejtenünk a jövőbeni politikai szövetségekkel kapcsolatos egynémely lehetőségről – ezt részletesebben a megfelelő fejezetekben tárgyaljuk majd. A múltban a nemzetközi politikát nagyrészt a regionális uralomért folytatott, államok közötti versengés uralta. Ebből következik, hogy az Egyesült Államoknak esetleg el kell döntenie majd, hogyan birkózik meg azon regionális szövetségekkel, amelyek ki akarják őt szorítani Euráziából, s ily módon fenyegetik globális hatalmi státusát. Azonban az, hogy ilyen szövetségek létrejönnek-e vagy sem, nagyon nagy mértékben attól függ, milyen hatékonyan tud majd az Egyesült Államok az ott megfogalmazott fő dilemmákra reagálni.

Talán a legveszélyesebb forgatókönyv az lenne, ha létrejönne egy Kínából, Oroszországból és esetleg Iránból álló nagy koalíció, egy olyan „hegemóniaellenes” szövetség, amelyet nem az ideológia, hanem az egymást erősítő sérelmek tartanak össze. Ez nagyságában és kiterjedésében az egykori kínai–szovjet tömb fenyegetésére emlékeztetne, bár ezúttal valószínűleg Kína járna az élen, Oroszország pedig csak követné. Ennek az egyelőre még távoli veszélynek az elhárítása megkívánja, hogy az USA egyszerre tegyen tanúbizonyságot geostratégiai ügyességéről Eurázsia nyugati, keleti és déli peremvidékein.

Földrajzi értelemben korlátozottabb, de következményekben talán még jelentősebb kihívást jelentene egy kínai–japán tengely, amely az után jöhetne létre, hogy Amerika távol-keleti pozíciói összeomlanának, és Japán világszemléletében forradalmi változás következne be. Két rend-

kívül hatékony nép egyesítené erejét, az „ázsiaiság” valamely formáját használva Amerika-ellenes egyesítő elvként. Persze kevésbé valószínű, hogy a belátható jövőben Kína és Japán szövetségre léphet egymással, mivel még frissen él bennük közös történelmük szörnyű emléke. Amerika előrelátó távol-keleti politikája pedig egészen biztosan meg tudja akadályozni, hogy ez bekövetkezzék.

Ugyancsak távoli lehetőség, mégsem zárható ki teljesen egy nagy európai átrendeződés, benne német–orosz közeledéssel vagy francia–orosz antanttal. Mindkettőnek vannak nyilvánvaló történelmi előzményei, és bármelyik előadódhat, ha az európai egyesülési folyamat megfeneklik, valamint ha Európa és Amerika kapcsolatai súlyosan megromlanak. Az utóbbi esetben elképzelhető Európa és Oroszország közeledése annak érdekében, hogy Amerikát kizárják a kontinensről. Jelenleg ezek a változatok mind valószínűtlennek tűnnek. Ahhoz, hogy bármelyik is megvalósuljon, nemcsak Amerikának kellene nagyon rossz Európa-politikát folytatnia, hanem a kulcsfontosságú európai államoknak is drámai mértékben irányt kellene változtatniuk.

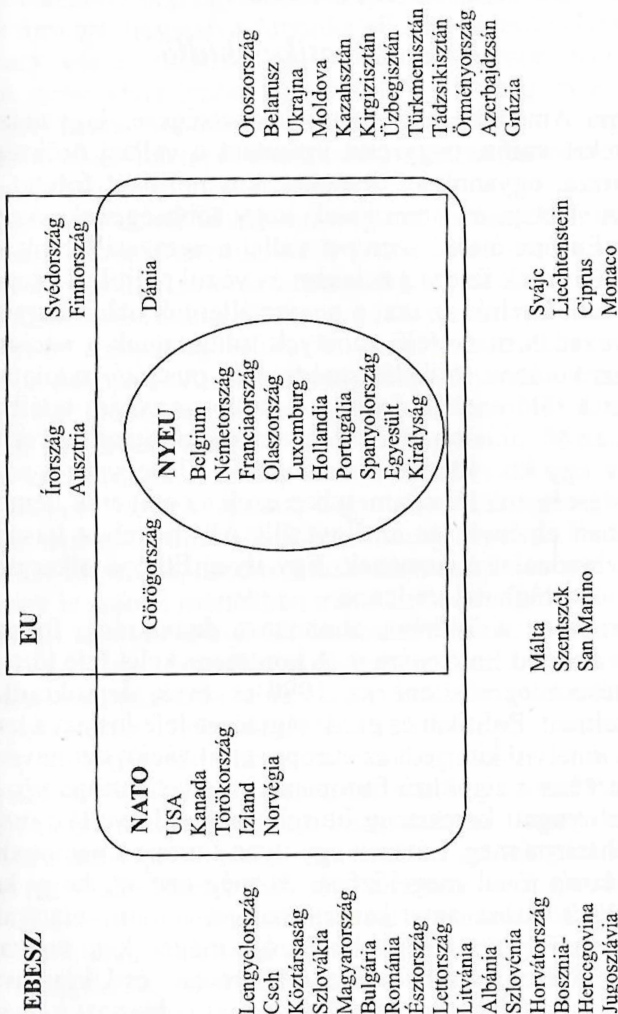
Bármit tartogat is a jövő, ésszerűnek tűnik az a következtetés, hogy Amerika elsőségét az eurázsiai kontinensen zavargások és talán elszórt erőszakcselekmények fogják kísérni. Ugyanakkor ezt az elsőséget megingathatják különféle új kihívások, akár regionális vetélytársak, akár a politikai helyzetben kialakuló új konstellációk. A jelenleg uralkodó amerikai világrendszer – amelyben a „háború fenyegetése nincs napirenden” – a világnak csak azon részeiben lehet stabil, ahol a hosszú távú geostratégia által vezérelt amerikai elsőség egymással összhangban lévő, azonos jellegű társadalmi-politikai rendszerekben nyugszik, és ezeket amerikai vezetésű multilaterális szervezetek fogják össze.

A demokratikus hídfő

Európa Amerika természetes szövetségese. Ugyanazon értékeket vallja, nagyrészt ugyanazt a vallási örökséget hordozza, ugyanolyan demokratikus politikát folytat, és eredeti hazája az amerikaiak nagy többségének. Azzal, hogy Európa úttörő szerepet vállal a nemzetállamok közös, nemzetek feletti gazdasági és végül politikai integrációjában, kijelöli az utat a nemzetállamok utáni nagyobb szervezeti formák felé, amelyek túlmutatnak a nacionalizmus korának szűk látásmódján és pusztító indulatain. Ez az a földrész, ahol ma a legtöbb szervezet található (lásd az 80. oldalon lévő táblázatot). A politikai egyesítés sikere egy kb. 400 millió emberből álló egységes szerveződést hozna létre, amelyben ezek az emberek demokráciában élnének, és az Egyesült Államokéhoz hasonló életszínvonalat élveznének. Egy ilyen Európa elképzelhetetlenül világhatalom lenne.

Európa az a földrész, ahonnan a demokrácia fokozatosan áttérjed Euráziára is. A kontinens kelet felé történő bővítése megerősítené az 1990-es évek demokratikus győzelmeit. Politikai és gazdasági téren lefedné azt a területet, amelyre kiterjedt az európai civilizáció; ezt nevezik Szent Péter-i alapítású Európának, melyet Európa közös, ősi, a nyugati keresztény liturgiát használó vallási öröksége határoz meg. Létezett egy ilyen Európa a nacionalizmus korát jóval megelőzően, és még azelőtt, hogy kettészakadt volna amerikai és szovjet uralom alatt álló részekre. Egy ilyen nagyobb Európa mágnesként vonzaná a még keletebbre elhelyezkedő államokat, és Ukrajnával, Belarusszal, valamint Oroszországgal hálószerű kapcsot

Európai szervezetek

latrendszer építene ki, miközben egyre szorosabb együttműködést teremtené velük, miközben közös demokratikus elveket hirdetnének. Hosszabb távon egy ilyen Európa az Amerika által támogatott nagyobb eurázsiai biztonsági és együttműködési rendszer egyik létfontosságú oszlopa lehetne.

Mindenekelőtt azonban Európa jelenti Amerika legfontosabb geopolitikai hídfőjét az eurázsiai kontinensen. Amerikának óriási geostratégiai érdeke fűződik Európához. Amerika Japánnal való kapcsolatától eltérően az Észak-atlanti Szövetség közvetlenül képviseli az amerikai politikai befolyást és katonai erőt Euráziában. Az amerikai-európai kapcsolatok jelenlegi szintjén – tekintve, hogy a szövetséges európai nemzetek védelmi szempontból még mindig erősen függenek Amerikától – Európa terjeszkedése automatikusan a közvetlen amerikai befolyás kiterjesztését is jelenti. Ezzel szemben, szoros atlanti kötelékek nélkül Amerika európai elsősége azonnal megszűnik. Az Atlanti-óceán feletti amerikai ellenőrzés, valamint Amerika azon képessége, hogy befolyását és hatalmát Eurázsia belső területein is érvényesítse, nagymértékben csökkenne.

A probléma azonban az, hogy igazán európai „Európa” nem létezik. Ez jövőkép, elképzelés és cél, ám egyelőre messze van attól, hogy realitásként számoljunk vele. Nyugat-Európa ugyan már közös piac, de sok időnek kell eltelnie ahhoz, hogy egységes politikai szerveződés váljék belőle. A politikai Európa létrejötte még hátravan, amit a boszniai válság fájdalmasan bizonyított, ha egyáltalán szükség volt még efféle bizonyítékra. A nyers valóság az, hogy Nyugat-Európa – és mind nagyobb mértékben Közép-Európa is – amerikai védnökség alatt áll, s a szövetségesek az ókori vazallusok és hűbéresek helyzetét

idézik. Ez sem Amerika, sem pedig az európai nemzetek számára nem egészséges állapot.

A dolgokat tovább súlyosbítja Európa életerejének egyre inkább mindent átható hanyatlása. Mind a létező társadalmi-gazdasági rendszer, mind az európai identitás kialakulóban lévő érzése sebezhetőnek tűnik. Számos európai államban megfigyelhető az önbizalom válsága, az alkotóerő elvesztése, valamint egyfajta befelé figyelés, amely elszigetelődéshez és a világ jelentősebb dilemmáitól való elforduláshoz vezet. Nem világos, vajon az európaiak többsége akarja-e, hogy Európa nagyhatalom legyen, és az sem, vajon készek-e ennek érdekében megtenni, amit kell. Az Európában tapasztalható – egyébként csekély mértékű – mai Amerika-ellenesség sok cinizmust tartalmaz: Európa elítéli az amerikai „hegemóniát”, ugyanakkor jól érzi magát annak védelmében.

A múltban az Európa egyesítése irányába ható politikai törekvések mögött három fő tényező állt: a két pusztító világháború emléke, a gazdasági fellendülés vágya, valamint a szovjet fenyegetésből fakadó bizonytalanságérzet. A kilencvenes évek közepére azonban ezek a tényezők háttérbe szorultak. A gazdasági fellendülés nagyrészt megvalósult. Ha egyáltalán van probléma, az nem más, mint az egyre nagyobb terhet jelentő jóléti rendszer, amely aláássa Európa gazdasági életképességét, miközben a külön érdekek irányából érkező, mindenfajta reformmal szembeni szenvedélyes ellenállás hatására a politikai figyelem befelé fordul. A szovjet fenyegetés megszűnt, miközben egyes európai államok azon vágya, hogy az amerikai gyámság alól kikerüljenek, nem alakult át a földrész egyesítése irányába ható tényezővé.

Európa ügyét egyre nagyobb mértékben az Európai Közösség és utóda, az Európai Unió által létrehozott

nagyméretű intézményes gépezet bürokratikus lendülete tartja életben. Az egység gondolata még mindig jelentős össznépi támogatást élvez, ez azonban már kezd kihűlni, hiányzik belőle a szenvedély és a küldetéstudat. Általánosságban a mai Nyugat-Európa azt a benyomást kelti, hogy problémákkal küszködő, irányvesztett, jólétben élő, mégis belső feszültségekkel terhes társadalmak halmaza, amelynek nincs jelentékeny, közös jövőképe. Az európai egyesülés egyre inkább csak folyamat – és nem nemes ügy.

A két vezető európai ország – Franciaország és Németország – politikai elitje még mindig elkötelezett egy valóban európai jellegű Európa megformálása és kialakítása mellett. Ők tehát Európa fő építőmesterei. Közösén létre tudnának hozni egy olyan Európát, amely méltó múltjához és lehetőségeihez. Azonban mindkettő egy kissé más elképzelés és terv mellett tör lándzsát, s egyikük sem elég erős ahhoz, hogy egyedül megvalósíthassa saját elképzelését.

Ez az állapot az Egyesült Államok számára különleges alkalmat teremt a döntő beavatkozásra. Szükségessé teszi, hogy Amerika elkötelezze magát Európa egysége mellett, máskülönben az egyesítés zátonyra futhat, és fokozatosan akár ellentétes irányt is vehet. Az Európa építésében vállalt bármiféle hatékony amerikai együttműködésnek egyértelmű elképzeléseken kell nyugodnia a tekintetben, hogy Amerika milyen Európát szeretne és milyen hajlandó támogatni; például egyenlő partnert vagy kisebb szövetséget, illetve milyen nagyságú Európai Uniót és NATO-t. Szintén kívánatos, hogy óvatosan kezelje Európa két fő építőmesterét.

Franciaország Európaként akar újjászületni, Németország megváltást remél Európa által. Ezek az eltérő motivációk sok tekintetben megmagyarázzák és meghatározzák Franciaország és Németország Európával kapcsolatos eltérő terveinek lényegét.

Európa az az eszköz, melynek segítségével Franciaország visszanyerheti hajdanvolt nagyságát. Komoly nemzetközi szakértők aggódtak már a második világháború előtt is amiatt, hogy egyre csökken Európa központi szerepe a világban. A hidegháború évtizedei alatt ezt az aggodalmat annak sérelmezése váltotta fel, hogy Nyugaton „angolszász” túlsúly van, nem is beszélve a megvetésről, amit a nyugati kultúra „amerikanizálódásával” szemben éreztek. Egy igazi Európa létrehozásának oryosolnia kell ezt a siralmas állapotot – Charles de Gaulle szavaival – „az Atlanti-óceántól az Urálig”. S mivel egy ilyen Európát Párizsból irányítanának, Franciaország ennek révén visszanyerhetné azt a nagyságot, amit – a franciák szerint – nemzetük sorsszerűen kiérdemel.

Németország számára az európai elkötelezettség a nemzeti megváltás alapja, míg az Amerikához fűződő bensőséges kapcsolat központi szerepet játszik biztonságában. Ennek megfelelően egy Amerikától öntudatosabban független Európa nem életképes lehetőség. Németország számára a megváltás + biztonság = Európa + Amerika. Ez az egyenlet fejezi ki a németek magatartását és politikáját, s így lesznek egyszerre igazán jó európai polgárok és Amerika legerősebb európai támogatói.

Németország számára az erős európai elkötelezettség egyben a történelmi megtisztulás reményét, erkölcsi és politikai tekintélyének áhított helyreállítását is jelenti.

Azzal, hogy Európa segítségével mintegy megváltja magát, Németország visszaszerzi saját nagyságát, és olyan küldetésre tesz szert, amely nem éleszti fel Európa ösztönös neheztelését és félelmét vele szemben. Amennyiben a németek saját nemzeti érdekeiket próbálnák érvényesíteni, azt kockáztatnák, hogy elidegenítik az európai nemzeteket; ha ellenben közös érdekeket vallanak, azzal elnyerik Európa támogatását és tiszteletét.

A hidegháború fő kérdéseit illetően Franciaország hű, elkötelezett és elszánt szövetséges volt. Vállvetve támogatta Amerikát, amikor döntést kellett hoznia. Sem a két berlini blokád alatt, sem a kubai rakétaválság idején nem volt kétséges Franciaország kitartása. De NATO-elkötelezettségét csökkentette az az egyidejűleg jelentkező törckvése, hogy sajátos francia politikai identitást mutasson föl, és megőrizze a maga számára oly lényeges cselekvési szabadságot, különösen a Franciaország globális státusát és Európa jövőjét illető kérdésekben.

Már-már rögeszménck hat, ahogyan a francia politikai elit azt az elképzelést dédelgeti, hogy országuk még mindig globális hatalom. Amikor elődeit visszhangozva Alain Juppé miniszterelnök 1995 májusában a Nemzetgyűlésben kijelentette, hogy „Franciaország fönn tudja és fönn is kell hogy tartsa világhatalmi elhivatottságát”, az egybegyűltek spontán tapsban törtek ki. Franciaország főként azért ragaszkodott annyira a saját nukleáris elrettentő erő kifejlesztéséhez, mert növelni akarta cselekvési szabadságát, arra törekedett, hogy képes legyen befolyásolni a nyugati szövetség egészének biztonságát érintő létfontosságú amerikai döntéseket. Franciaország nem a Szovjetunióval szemben akart előnyösebb pozícióba kerülni, mivel a francia nukleáris elrettentő erő legjobb esetben is csak nagyon kis hatással volt a szovjet hadászata-

ti potenciálra. Párizs inkább arra gondolt, hogy ha lesz saját atomfegyvere, akkor szerepet kaphat a hidegháború legmagasabb szintű és legveszélyesebb döntési folyamataiban.

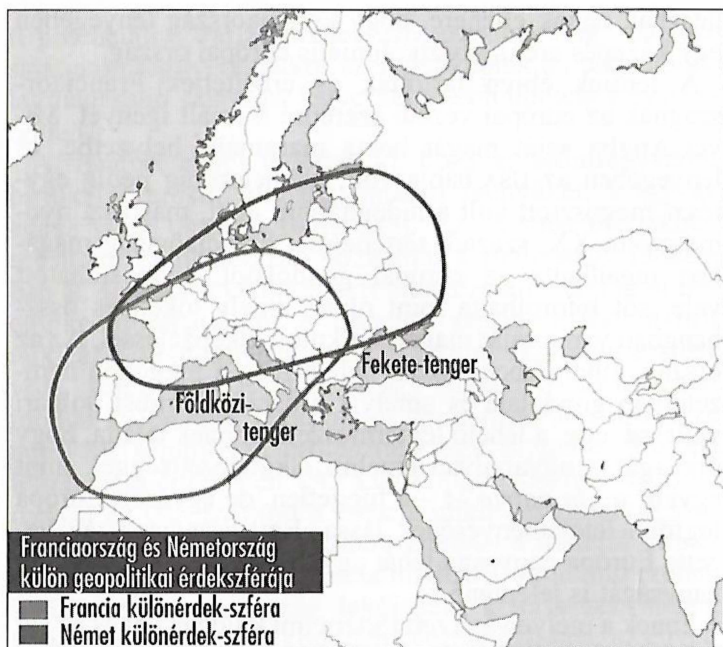
A franciák abból indultak ki, hogy az atomfegyverek birtoklása erősíti globális hatalmi igényüket, s így az egész világ tisztelni fogja őket. Ez jelentős mértékben erősítette Franciaország pozícióját a Biztonsági Tanácsban is, ahol az öt vétőjoggal rendelkező állandó tag mindegyike atomhatalom. A franciák szempontjából a brit nukleáris elrettentő erő pusztán az amerikai kiterjesztése volt, főleg azért, mivel Nagy-Britannia elkötelezett módon különleges kapcsolatot ápolt Amerikával, illetve nem tett semmilyen erőfeszítést egy független Európa létrehozása érdekében. (Az a burkolt, de jelentős segítség, melyet az USA nyújtott a francia nukleáris program számára, nem játszott különösebb szerepet a franciák stratégiai számításaiban.) A francia nukleáris elrettentő erőnek köszönhetően az ország lakói sem kételkedtek abban, hogy Franciaország a kontinens vezető hatalma, az egyetlen igazán európai állam, amelyiknek megvannak az ehhez szükséges adottságai.

Franciaországnak az egész világra kiterjedő ambíciói abban is kifejeződtek, hogy határozott erőfeszítéseket tett egy különleges biztonsági szerep betöltésére Afrika francia nyelvű országaiban. Annak ellenére, hogy az elhúzódo háborúkban elveszítette Vietnámot és Algériát, valamint lemondott a nagy birodalomról, az említett biztonsági küldetés, valamint néhány elszórt csendes-óceáni sziget birtoklása – amelyek az elég sok vitát kiváltó francia atomrobbantások színhelyéül szolgáltak – megerősítette a francia elitet abban a meggyőződésében, hogy országuk még mindig az egész világ szempontjából fontos szerepet

játszhat, annak ellenére, hogy Franciaország lényegében egy közepes crejű, posztkoloniális európai ország.

A fentiek ébren tartották és erősítették Franciaországnak az európai vezető szerepre formált igényét. Mivel Anglia saját magát hozta marginális helyzetbe, és lényegében az USA bábja volt, Németország pedig egyrészt megosztott volt a hidegháború alatt, másrészt nyomasztotta XX. századi történelme, Franciaország magához ragadhatta az európai gondolatot, azonosulhatott vele, sőt bitorolhatta mint olyat, amely tökéletes összhangban van a saját magáról alkotott elképzeléssel. Az az ország, amelyikben először jelent meg a független nemzetállam gondolata és amelyik a nacionalizmust polgári vallássá tette, a lehető legtermészetesebbnek találta, hogy önmagát – ugyanolyan érzelmi elkötelezettséggel, mint egykor a „*la patrie*”-t – a független, de egyesült Európa legfőbb létélményesének lássa. Egy Franciaország vezette Európa nagysága tehát egyszersmind Franciaország nagyságát is jelentené.

Ennek a mélyen átértzett történelmi küldetésből és az ezt erősítő kulturális büszkeségből fakadó különleges elhivatottságnak fontos politikai kihatásai vannak. Az a kulcsfontosságú geopolitikai térség, melyet Franciaország befolyási övezetén belül akart tartani – vagy legalábbis nem akarta hagyni, hogy azon egy nála erősebb állam uralkodjon – a térképen félkörként rajzolható meg. Magában foglalja az Ibériai-félszigetet, a Földközi-tenger nyugati térségének északi partvidékét, valamint Németországot egészen Közép-Kelct-Európáig (lásd a 88. oldalon található térképét). Ez nem csupán a francia biztonsági övezet minimális területe, hanem a francia politikai érdekek is alapvetően itt összpontosulnak. Csak a déli államok és Németország garantált támogatásával

képzeltető el egy Franciaország vezette egyesült és független Európa hatékony építése. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy azon a bizonyos geopolitikai körön belül az egyre nagyobb hatalommal rendelkező Németország okozza majd a legtöbb fejfájást.

A francia elképzelés szerint a fő célt, az egyesült és független Európa létrehozását úgy lehet elérni, ha Európa francia vezetéssel történő egyesítése összekapcsolódik Amerika itteni vezető szerepének párhuzamos és fokozatos csökkenésével. Ha Franciaország akarja alakítani Európa jövőjét, akkor ebbe úgy kell bevonnia Németországot, hogy közben béklyót is tegyen rá. Ugyanakkor

lépésről lépésre Washington is meg kell fosztania az európai ügyekben játszott vezető szerepétől. Ennek eredményeként Franciaország lényegében két komoly politikai dilemmával találja magát szemben. Egyfelől szeretné megőrizni Európa számára az amerikai biztonságpolitikai elkötelezettséget – minthogy tisztában van annak lényeges voltával –, miközben folyamatosan csökkenteni óhajtja az amerikai jelenlétet. Másfelől, szeretné fenntartani – az európai egyesülés politikai és gazdasági motorjaként – a francia–német partneri viszonyt, de úgy, hogy közben Németország még véletlenül se tehessen szert vezető szerepre.

Ha Franciaország valóban globális hatalom lenne, könnyűszerrel megoldhatná ezeket a dilemmákat. Németország kivételével egyetlen európai államnak sincs hasonló ambíciója és küldetéstudata. Talán még Németországot is rá lehetne venni, hogy elfogadja Franciaország vezető szerepét egy egyesült és (Amerikától) független Európában, de csak akkor, ha úgy érezné, hogy Franciaország valóban világhatalom, és képes Európa számára olyan biztonságot nyújtani, amelyet Németország nem – csak Amerika.

Németország azonban tisztában van azzal, meddig is terjed Franciaország ereje. A francia gazdaság sokkal gyengébb, mint a német, katonai potenciálja pedig – amint azt az 1991-ben lezajlott Öböl-háború is megmutatta – nem túl hatékony. Ahhoz ugyan elég jó, hogy az afrikai csatlós országokban elfojtsa a belső lázadásokat, de sem Európát megvédeni nem tudja, sem pedig lényeges katonai erőt nem tud Európától távoli területeken bevetni. Franciaország nem több és nem kevesebb, mint egy közepes európai hatalom. Ezért Európa építésének érdekében Németország hajlandó volt kielégíteni a fran-

ciák büszkeségét, de a valódi európai biztonság érdekében nem volt hajlandó vakon követni a franciákat. Továbbra is ragaszkodik ahhoz, hogy Amerika központi szerepet játsszon az európai biztonságban.

Ez a franciák önbecsülése szempontjából fájdalmas helyzet még világosabban jelentkezett a német újraegyesítés után. Egészen addig úgy tetszett, mintha a francia–német megbékélés azt jelentené, hogy a francia politikai vezető szerepet harmonikusan kiegészíti a német gazdasági dinamizmus. Ez a látszat mindkét félnek megfelelt. Csökkentette a Németországtól való hagyományos félelmet, ugyanakkor erősítette és kielégítette a francia illúziókat, azt a benyomást keltve, mintha Európa építése Franciaország vezetésével történne egy gazdaságilag dinamikus Nyugat-Németország támogatásával.

A francia–német megbékélés, összes vargabetűjével együtt pozitív fejlemény volt Európa számára, és fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni. Ez az a biztos alap, melyen az európai egyesülés nehéz folyamatában elért összes eredmény nyugszik. Ily módon tökéletesen összeegyeztethető volt az amerikai érdekekkel, és összhangban volt azzal az Amerika által vállalt hosszú távú elkötelezettséggel is, amelyet az európai nemzetek közötti együttműködés támogatásában vállalt. A francia–német együttműködés összeomlása végzetes visszalépést jelentene Európa számára, és katasztrofális következményekkel járna Amerika európai pozíciójára nézve.

A hallgatólagos amerikai támogatás tette lehetővé, hogy Franciaország és Németország előmozdítsa az európai egyesülés folyamatát. A német újraegyesítés még inkább arra ösztönözte Franciaországot, hogy bezárja Németországot egy kötelező érvényű európai rendbe. Ennek megfelelően 1990. december 6-án a francia elnök és a

német kancellár elkötelezték magukat a szövetséges Európa megteremtése mellett, és tíz nappal később a politikai egyesüléssel foglalkozó római konferencián – az angol fenntartások ellenére – félreérthetetlenül felhatalmazták az Európai Unió tizenkét külügyminiszterét, hogy készítsék elő a politikai unió szerződéstervezetét.

Németország újraegyesülése azonban drámaian megváltoztatta az európai politika valódi paramétereit. Ez egyszerre volt geopolitikai vereség Oroszország és Franciaország számára. Az egyesült Németország nemcsak hogy nem volt többé Franciaország kisöccse a politikában, de automatikusan és vitathatatlanul Nyugat-Európa első számú hatalma lett. Sőt részben világhatalom is, különösen, hogy azóta is nagymértékű pénzügyi támogatást nyújt a kulcsfontosságú nemzetközi szervezeteknek.⁸ Ez az új helyzet némi kölcsönös kiábrándulást eredményezett a francia–német kapcsolatokban, minthogy Németország ezt követően ugyan még Franciaország partnereként – de már nem annak pártfogoltjaként – fogalmazta meg és népszerűsítette az Európa jövőjéről alkotott saját elképzeléseit.

Franciaország befolyásának csökkenése számos politikai következményt rejtett magában. Valamiképp vissza kellett nyernie a NATO-n belüli nagyobb befolyását – azok után, hogy korábban az amerikai túlsúly miatti tiltakozása jeleként jórészt kivonta magát abból –, s közben viszonylagos gyengécséget fokozottabb diplomáciai manőverezéssel kellett kompenzálnia. A NATO-ba való visszatérés eredményeként Franciaország ma már ismét nagyobb

⁸ Például Németország az EU költségvetésének 28,5, a NATO-énak 22,8, az ENSZ-ének 8,93 százalékát finanszírozza. Ezenkívül legnagyobb részvényese a Világbanknak és az EBRD-nek (Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank).

befolyást gyakorolhat Amerikára. A Moszkvával és Londonnal való időnkénti kacérkodása ugyanis mind Amerikával, mind Németországgal szembeni külső nyomást credményezhet.

Következésképpen manőverezésre és nem vitára épülő politikája részeként Franciaország visszatért a NATO parancsnoki szerkezetébe. 1994-re ismét valóban aktív részt vállalt a NATO politikai és katonai döntéshozatalában. 1995 végére a francia külügy- és védelmi miniszter ismét rendszeresen részt vett a szövetség ülésein. Ennek azonban ára volt: ha már teljes joggal bent voltak, újra hangoztatni kezdték a szövetség szerkezeti reformját illető elkötelezettségüket, ami azt célozta, hogy nagyobb legyen az egyensúly az amerikai vezetés és az európai tagállamok között. Azt akarták, hogy az európai tagok együttesen látványosabb és nagyobb szerepet töltsenek be. Ahogyan Hervé de Charette francia külügyminiszter egy 1996. április 8-án elhangzott beszédében fogalmazott: „Franciaország számára a [közlekedés] alapvető célja az, hogy a szövetségen belül egy művelti szempontból hiteles, politikai szempontból pedig jól érzékelhető európai identitást hangsúlyozzon.”

Ugyanakkor Párizs készen mutatkozott, hogy taktikai szempontból kihasználja Oroszországhoz fűződő hagyományos kapcsolatait annak érdekében, hogy nyomást gyakoroljon Amerika Európa-politikájára, és amikor csak hasznosnak látszik, fölélessze az egykori francia–brit antantot Németország növekvő európai fölényének ellensúlyozására. A francia külügyminiszter ezt majdnem nyíltan ki is mondta 1996 augusztusában, amikor kijelentette, hogy „ha Franciaország nemzetközi szerepet kíván játszani, profitál egy erős Oroszország létezéséből, amelyik segítségére van abban, hogy nagyhatalomként definiálja

önmagát”. Az orosz külügyminiszter ezt a következőképpen viszonzotta: „A világ vezetői közül a franciák tanúsítják a legkonstruktívabb magatartást Oroszországhoz fűződő kapcsolataikban.”⁹

Franciaországnak a NATO keleti bővítését illető kezdeti langyos lelkesedése – amelyben valójában alig leplezett kétely fogalmazódott meg annak kíváncs voltát illetően – gyakorlatilag olyan taktikai lépés volt, amellyel befolyást kívánt gyakorolni az Egyesült Államokra. Pontosan azért, mert Amerika és Németország voltak a NATO-bővítés fő támogatói, illő volt, hogy Franciaország visszafogottan viselkedjen, némi tartózkodással vegyen részt a folyamatban, aggodalmának adjon hangot a kezdeményezés Oroszországra gyakorolt esetleges hatásával kapcsolatban. Vigyázott tehát arra, hogy Moszkvával szemben a legtapintatosabb európai tárgyalófél legyen. Egyes közép-európai államok számára úgy tűnt, hogy a franciák nem elleneznék, ha Kelet-Európa Oroszország érdekszférájához tartozna. Az orosz kártya nemcsak Amerika szerepét ellensúlyozta, és küldött igen kemény üzenetet Németországnak, hanem ily módon növelte az Egyesült Államokra gyakorolt nyomást is annak érdekében, hogy az kedvezőbben fogadja a NATO reformjára vonatkozó francia javaslatokat.

Végző soron a NATO-bővítés megkívánja, hogy a szövetség mind a tizenhat tagja egyhangú döntést hozzon. Párizs tudta, hogy beleegyezésétől nem csak ez a konszenzus függ; ahhoz is szükség van Franciaország tényleges támogatására, hogy a szövetség más tagjai által támasztott akadályok elháruljanak. Ezért nem rejtette véka alá, hogy csak akkor támogatja a NATO-bővítést, ha Amerika tel-

⁹ Ahogyan a *Le Nouvel Observateur* 1996. augusztus 12-iki száma idézi.

jesíti a szövetség belső hatalmi egyensúlyának, valamint szervezeti felépítésének megváltoztatására vonatkozó határozott kívánságát.

Franciaország először hasonlóan lagymatagon támogatta az Európai Unió keleti bővítését is. A vezető szerep ebben – amerikai támogatás mellett – nagyrészt Németországc volt, de az Egyesült Államok nem vállalt olyan mértékben kötelezettséget, mint a NATO-bővítés kapcsán. Bár a NATO-ban Franciaország amellet érvelt, hogy az EU bővítése alkalmasabb ernyőt biztosítana az egykori kommunista országoknak, amint azonban Németország Közép-Európa gyorsabb integrációja mellett kezdett kardoskodni, Franciaország technikai problémákkal állt elő, és azt követelte, hogy az EU ugyanannyi figyelmet fordítson Európa védtelen földközi-tengeri déli szárnyára is. (Ezek a különbségek az 1994 novemberében tartott francia–német csúcstalálkozón merültek föl.) Az utóbbi kérdés hangsúlyozásával Franciaország elnyerte a NATO déli tagállamainak támogatását is, s ily módon jelentősen erősítette saját alkupozícióját. Ennek azonban az volt az ára, hogy nőtt a különbség Franciaország és Németország Európával kapcsolatos geopolitikai nézetei között. Ez a különbség csak részben csökkent azzal, hogy Franciaország, késve bár, de 1996 második felében kinyilvánította: támogatja Lengyelországnak a NATO-hoz és az EU-hoz való csatlakozását.

A változó történelmi környezet miatt a nézetkülönbség elkerülhetetlen volt. A második világháború vége óta a demokratikus Németország mindig is elismerte: szükség van a francia–német megbékélésre annak érdekében, hogy a megosztott kontinens nyugati felén fel lehessen építeni egy európai közösséget. A megbékélés központi jelentőségű volt Németország történelmi rehabilitációja

szempontjából is. A francia vezetés elfogadása tehát tisztességes ár volt ezért. Ugyanakkor a sebezhető Németország elleni folyamatos szovjet fenyegetés miatt az Amerikához való hűség a túlélés alapvető feltételének számított – és ezt még a franciáknak is el kellett ismeriük. De a Szovjetunió összeomlása után, egy Franciaországnak alávetett, fokozatosan egyesülő Európa már nem volt sem szükségszerű, sem pedig előnyös. Az egyenlőség alapján álló francia–német partneri viszony tehát – melyben az újraegyesített Németország volt az erősebb fél – több lett, mint tisztességes alku Párizs számára. Ily módon a franciáknak egyszerűen el kellett fogadniuk, hogy Németország szívesebben ápolja a számára elsődleges biztonsági kapcsolatait az Atlanti-óceánon túli szövetségesével és védelmezőjével.

Amint a hidegháború véget ért, ez a kapcsolat új fontosságra tett szert Németország számára. A múltban ez védte Németországot egy külső, de nagyon is közvetlen fenyegetéstől, és szükséges előfeltétele volt annak, hogy az ország végül is újraegyesüljön. Amikor a Szovjetunió megszűnt, és a német újraegyesítés bekövetkezett, az Amerikához fűződő kapcsolat biztosította azt az ernyőt, melynek védelmében Németország nyíltabban vállalt vezető szerepet Közép-Európában, anélkül hogy eközben fenyegette volna szomszédait. Az amerikai kapcsolat több volt, mint jó magaviseletről szóló bizonyítvány: megnyugtatta Németország szomszédait, hogy a vele ápoltszoros kapcsolat hasonló kapcsolatot jelent Amerikával is. Mindez megkönnyítette, hogy Németország még nyíltabban határozza meg geopolitikai prioritásait.

Miután Németország biztosan lehorgonyozott Európában, és a látható amerikai jelenlétnek köszönhetően ártalmatlan, ugyanakkor biztonságos lett, most már támogat-

hatta a frissen felszabadult közép-európai országok felvételét az európai szervezetekbe. Nem a német imperializmus régi *Mitteleuropa*-járól volt már szó, hanem a gazdasági megújulás egy olyan jó szándékú közösségéről, melyet a német befektetések és a kereskedelem ösztönöznek, és melynek keretében Németország támogatja, hogy az új *Mitteleuropa* később hivatalosan is bekerüljön az Európai Unióba és a NATO-ba. Mivel a francia–német szövetség biztosítja azt a létfontosságú alapot, amely szükséges egy meghatározóbb regionális szerep érvényesítéséhez, Németországnak többé nem kell szégyenlősködni, és nyugodtan hangsúlyozhatja a különérdekszféráján belüli vezető szerepét.

Európa térképén a német különérdekszféra téglalap formájában rajzolható fel, nyugaton természetesen magában foglalja Franciaországot, keleten a balti köztársaságokkal, Ukrajnával, Belarusszal együtt Közép-Európa nemrégiben felszabadult posztkommunista államait, sőt Oroszországba is belenyúlik (lásd a 88. oldalon lévő térképet). Sok tekintetben ez az a Kelet-Közép-Európára és a balti köztársaságokra kiterjedő terület, melyet még a nacionalizmus korszaka előtt szereztek meg a városokat és mezőgazdasági területeket egyaránt elfoglaló német hódítók – őket, mint tudjuk később elsöpörte a második világháború –, és ahol maradéktalanul érvényesült a teremtményű német kulturális befolyás. Ennél fontosabb, hogy ha együtt tekintjük – amint azt az alábbi térkép teszi – a franciák és a németek számára különösen fontos területeket (a franciákéról már korábban szóltunk), azok együtt épp Európa nyugati és keleti határait jelölik. A köztük lévő átfedés kiemeli, hogy – mivel ez Európa létfontosságú magja – geopolitikai szempontból milyen döntő fontosságú is a francia–német kapcsolat.

A Németország által Közép-Európában játszott egyre magabiztosabb szerep szempontjából döntő jelentőségű áttörést jelentett a kilencvenes évek közepén létrejött német–lengyel megbékélés. Némi kezdeti vonakodás ellenére az újraegyesült Németország (amerikai biztatásra) hivatalosan állandónak ismerte el Lengyelország vonatkozásában az Odera–Neisse-határt. Ezzel a lépéssel elhárult a Németországgal való közelebbi kapcsolatra vonatkozó egyetlen lényeges lengyel fenntartás is. Néhány további megbocsátást és jó szándékot kifejező gesztust követően a kapcsolat gyökeresen átalakult. Egyrészt a német–lengyel kereskedelem szó szerint robbanásszerűen megnövekedett (1995-ben Németország legnagyobb keleti kereskedelmi partnereként Lengyelország már megelőzte Oroszországot), másrészt Németország a lengyelek fő támogatója lett az EU-tagság és – az Egyesült Államokkal együtt – a NATO-tagság kérdésében. Nem túlzás azt állítani, hogy az évtized közepére a lengyel–német megbékélés olyan geopolitikai fontosságra tett szert Közép-Európában, amely csak a francia–német megbékélés korábban Nyugat-Európára gyakorolt hatásához volt mérhető.

Lengyelországon keresztül a német befolyás eljuthatott észak felé a balti államokba, valamint kelet felé Ukrajnába és Belaruszba. A német–lengyel megbékélés hatását növelte, hogy Lengyelországot időnként bevonták az Európa jövőjéről folytatott francia–német tárgyalásokba is. Az úgynevezett Weimari Háromszög (mely arról a német várossal kapta a nevét, ahol az első, később rendszeressé váló magas szintű háromoldalú francia–német–lengyel megbeszéléseket tartották) egy olyan potenciálisan jelentős geopolitikai tengelyt hozott létre az európai kontinensen, amely három fejlett nemzeti öntudattal

rendelkező ország mintegy 180 millió állampolgárát fogta – és fogja ma is – össze. Ez egyrészt tovább erősítette Németország közép-európai vezető szerepét, másrészt azonban ezt a szerepet némileg ellensúlyozta a háromoldalú párbeszédben való francia–lengyel részvétel.

A német vezetés kelet-európai elfogadását – főként a kisebb közép-európai államok tekintetében – megkönnyítette az, hogy Németország nyilvánvalóan elkötelezte magát a kulcsfontosságú európai intézmények keleti bővítése mellett. Ezzel az elkötelezettséggel Németország történelmi küldetést vállalt, s ez nagymértékben eltért bizonyos mélyen gyökerező nyugat-európai nézetektől. Ez utóbbiak szerint a Németországtól és Ausztriától keletre zajló események nem tarthatnak számot az igazi Európa figyelmére. Ez a magatartás – amit a XVIII. század elején Lord Bolingbroke fogalmazott meg,¹⁰ aki úgy érvelt, hogy a keleten előforduló politikai erőszak Nyugat-Európa számára semmilyen következményekkel sem jár – újra aktualitást nyert az 1938-as müncheni válság idején. Tragikus módon ugyanez jelentkezett újra – az 1990-es évek közepén – a boszniai konfliktus során tanúsított brit és francia magatartásban, és még mindig ott munkál a felszín alatt az Európa jövőjéről jelenleg is folytatott vitákban.

Ezzel szemben a Németországban folytatott egyetlen valódi vita arról szólt, hogy a NATO-t vagy az EU-t bővíték-e előbb – a védelmi miniszter az előbbit, a külügyminiszter az utóbbit támogatta –, de összességében Németország vitathatatlanul a nagyobb és egységesebb Európa legfőbb apostola lett. A német kancellár amellet érvelt, hogy az EU első keleti bővítésére 2000-ben ke-

¹⁰ Vö. *History of Europe, from the Pyrenean Peace to the Death of Louis XIV* című munkájával.

rüljön sor, a német védelmi miniszter pedig az elsők között javasolta, hogy a NATO megalapításának tizenötödik évfordulója alkalmas és egyben jelképes időpont lehetne a szövetség keleti bővítésére. Németország Európa jövőjéről vallott elképzelése így tehát különbözött fő európai szövetségeseitől: a britek egy nagyobb Európa mellett voksoltak, mivel a bővítésben az európai egység fellazulását látták; a franciák pedig attól féltek, hogy a bővítés erősíti Németország szerepét, és ezért kisebb alapokra helyezett integrációt láttak volna szívesebben. Németország egyik elképzelést sem ellenezte, így különlegesen erős befolyásra tett szert Közép-Európában.

AMERIKA FŐ CÉLJA

A fő kérdés Amerika számára az, hogy miként lehet létrehozni egy olyan életképes Európát, amelyet a francia–német kapcsolat határoz meg, és amely ugyanakkor továbbra is kötődik az Egyesült Államokhoz. Olyat, amelyik képes bővíteni azt az együttműködésen alapuló demokratikus nemzetközi rendszert, amitől oly nagy mértékben függ az amerikai globális elsőség hatékony gyakorlása. Ennélfogva a kérdés nem úgy merül fel, hogy az Egyesült Államoknak választania kellene Franciaország és Németország között. Európa nem létezhet sem Franciaország, sem Németország nélkül.

A fentiekből három átfogó következtetés adódik:

1. Az Európa egyesítésében való amerikai közreműködésre azért van szükség, hogy ellensúlyozza a kontinens életerejét megcsapoló, az erkölcsi magatartásban és a célokban megmutatkozó válságot. Továbbá, hogy eloszlassa azt az Európában széles körben elterjedt gyanút,

mely szerint Amerika nem támogatja a valódi európai egységet, valamint, hogy kellő demokratikus lendületet adjon az európai vállalkozásoknak. *Ennek érdekében Amerikának egyértelművé kell tennie, hogy Európát hosszú távon elfogadja globális partnernek.*

2. Rövid távon létjogosultsággal bír a francia politika ellenzése és a német vezető szerep támogatása, hosszabb távon azonban az európai egységnek jellegzetesebben európai politikai és katonai identitást kell adni, ha azt akarjuk, hogy egy valódi Európa jöjjön létre. *Ez megköveteli az atlanti intézményeken belüli hatalommegosztással kapcsolatos francia nézetek fokozatos elfogadását.*

3. Sem Franciaország, sem Németország nem elég erős ahhoz, hogy egymaga építse fel Európát, vagy hogy Oroszországgal tisztázni tudja az Európa földrajzi kiterjedésének meghatározásában rejlő bizonytalanságokat. *Ez Európa nagyságának meghatározását illetően – főleg Németország viszonylatában – megköveteli Amerika energikus, irányított és határozott közreműködését. Ez akkor is nélkülözhetetlen – főleg Oroszország szempontjából –, amikor a balti köztársaságok és Ukrajna majdani európai státusa kerül szóba.*

Elég egyetlen pillantást vetni a hatalmas eurázsiai szárazföld térképére, s rögtön látjuk az európai hídfő geopolitikai jelentőségét Amerika számára, valamint azt, hogy milyen kicsi is ez a hídfő. Ennek megőrzése és a demokrácia kiindulópontjaként való kiterjesztése közvetlenül befolyásolja Amerika biztonságát. Amerika globális stabilitásigénye és a demokrácia chhez kapcsolódó elterjesztése, valamint Európa ezen kérdések iránti látszólagos közönye között tátongó szakadékot – Franciaország önjelelt világhatalmi státusa ellenére – meg kell szüntetni, s ez

csak akkor érhető el, ha Európa a föderatív struktúra felé mozdul el. Európa a szívósan tovább élő sokféle nemzeti hagyomány miatt nem válhat egységes nemzetállammá, olyan egységgé azonban igen, amelyik a közös politikai intézményeken keresztül egyre inkább közös demokratikus értékeket vall, saját érdekeit azok egyetemessé tételében látja és vonzást gyakorol az eurázsiai térség más lakóira.

Ha magukra hagyják őket, az azzal a kockázattal jár, hogy az európai országokat túlságosan lefoglalják saját belső gondjaik. Európa gazdasági talpra állása elhomályosította látszólagos sikerének hosszabb távú költségeit. A politikai törvényesség és gazdasági életképesség Nyugat-Európa által egyre nagyobb mértékben tapasztalt, megoldhatatlan válsága az állam által támogatott – paternalizmust, protekcionizmust és lokálpatriotizmust előtérbe helyező – társadalmi szerkezet általánossá válásában gyökerezik. Ennek eredményeként olyan kultúra jött létre, amelyet befelé forduló hedonizmus és szellemi üresség jellemez. Ezt az állapotot mind a nacionalista szélsőségek, mind a dogmatikus ideológiák kihasználhatják.

Ha ez az állapot eluralkodik, az halálos csapást mérhet a demokráciára és Európa eszméjére. A kettő valójában összekapcsolódik, hiszen Európa új problémáit – legyen szó akár a bevándorlásról, akár az Amerikával, netán Ázsiával folytatott gazdasági-technológiai versenyről, nem is beszélve a meglévő társadalmi-gazdasági struktúrák politikailag stabil reformjának szükségességéről – csak kontinentális közegben lehet hatékonyan megoldani. Egy részecinek összegénél nagyobb Európa – azaz egy olyan Európa, amelyik globális küldetésének érzi a demokrácia és az alapvető emberi értékek még nagyobb mérvű elterjesztését – valószínűleg jóval kedvezőtlenebb

terepe lesz a politikai szélsőségeknek, a korlátolt nacionalizmusnak vagy a társadalmi méretekben jelentkező hedonizmusnak.

Nem szükséges felidézni a külön német–oroszközeledéssel kapcsolatos félelmeket vagy eltúlozni a Moszkvával szembeni francia taktikai kacérkodás következményeit ahhoz, hogy Európa geopolitikai stabilitásával – ezen belül Amerika helyével – kapcsolatos aggodalmaink támadjanak. Éspedig azért, mert az Európa egyesítésére irányuló folyamatos erőfeszítések mindeddig sikertelennek bizonyultak. A további sikertelenség valószínűleg újabb meg újabb, meglehetősen hagyományos európai manővereket indítana el. Ez természetesen lehetőséget teremtene akár Oroszország, akár Németország számára, hogy hathatósabban érvényesítse geopolitikai érdekeit, bár ha a modern európai történelemnek van valami tanulsága, az éppen az, hogy tartós sikert valószínűleg egyikük sem érne el e tekintetben. Mindazonáltal a legóvatosabb előrejelzés szerint is arra lehetne számítani, hogy Németország még magabiztosabban és nyíltabban fogalmazná meg nemzeti érdekeit.

Jelenleg Németország érdekei egybeesnek a NATO és az EU érdekeivel, sőt részét képezik azoknak. Még a baloldali Szövetség '90/Zöldek szóvivője is támogatta a NATO és az EU bővítését. Ha azonban Európa egyesülése és bővítése megrekedne, okkal feltételezhető, hogy a Németország által az európai „rendről” alkotott elképzelésnek egy nacionalistább megfogalmazása kerülne felszínre, és ez esetleg károsan hatna Európa biztonságára. Wolfgang Schäuble, a kereszténydemokraták vezére – és Kohl kancellár lehetséges utóda – a Bundestagban azt a gondolkodásmódot fejezte ki, amikor azt mondta, hogy Németország már nem „a kelet elleni nyugati bástya,

hanem mi lettünk Európa központja,” s nyomatékkal hozzátette, hogy „a középkorban [...] Németország hosszú időn át részt vett az *európai rend megteremtésében*”.¹¹ Ebben az elképzelésben *Mitteleuropa* már nem olyan európai régióként tűnik fel, amelyben Németország gazdasági túlsúllyal rendelkezik, hanem olyan területként, ahol Németország egyrészt nyílt politikai elsőséggel bír, másrészt pedig egy, a korábbiaknál sokkal egyoldalúbb német kelet–nyugati politika kiindulópontja is.

Ez esetben Európa nem lenne többé Amerika hatalmának eurázsiai hídfője, valamint a demokratikus világrend Eurázsia-ra való kiterjesztésének lehetséges kiindulópontja. Ezért szükséges, hogy Amerika folyamatosan, egyértelműen és konkrétan támogassa Európa egyesítését. Bár Amerika, Európa gazdasági fellendülése során, és az észak-atlanti biztonsági szövetségen belül is gyakran kifejezésre juttatta, hogy támogatja Európa egyesülését és az európai országok közötti együttműködést, ugyanakkor azonban úgy tett, mintha a problémás gazdasági és politikai kérdéseket szívesebben rendezné az egyes európai államokkal, semmint magával az Európai Unióval. Amerika időnkénti ragaszkodása ahhoz, hogy az európai döntéshozatali folyamatban közös hang érvényesüljön, megerősítette Európának azt a gyanúját, hogy Amerika örül az európai országok közötti együttműködésnek, amikor azok elfogadják az amerikai vezetést, de nem örül, amikor azok európai politikát fogalmaznak meg. Ez hibás üzenet.

Az európai egységgel kapcsolatos amerikai elkötelezettség – ami újra markánsan megfogalmazódott 1995 decemberében a madridi európai–amerikai közös nyi-

¹¹ *Politiken Sondag*, 1996. augusztus 2., kiemelés tőlem – Z. B.

latkozatban – továbbra is üres szólam marad mindaddig, míg Amerika nemcsak egyértelműen kijelenti, hogy kész elfogadni Európa valóban Európává válásának következményeit, hanem aszerint is cselekszik. Európa számára mindez végső soron azt jelentené, hogy valódi partneri viszonyt alakíthat ki Amerikával, s annak nem egy kedvezményezett, de mégiscsak kisebb jelentőségű szövetségese lenne. A valódi partneri viszony azt jelenti, hogy közösen kell meghozni a döntéseket és közösen kell viselni a felelősséget. Ha Amerika támogatja ezt az ügyet, azzal felélénkítheti az atlanti párbeszédet, és abban is segíthet, hogy az európai nemzetek komolyabban vegyék azt a szerepet, amelyet egy valódi jelentőséggel bíró Európa játszhat a világban.

Elképzeltető, hogy valamikor majd egy valóban egyesült és tényleges hatalommal rendelkező Európai Unió világpolitikai vetélytársa lehet az Egyesült Államoknak. Minden bizonnyal jelentős gazdasági-technológiai rivális tudna lenni, miközben geopolitikai érdekei a Közép-Keleten és másutt jelentősen különböznének Amerika érdekeitől. Csakhogy nem valószínű, hogy egy ilyen erős és politikailag céltudatos Európa már a belátható jövőben létrejön. Az Egyesült Államok megalakulásakor Amerikában egészen más volt a helyzet, hiszen – az USA-tól eltérően – az európai nemzetállamoknak mély történelmi gyökereik vannak, ráadásul mostanában alábbhagyott a nemzetek felett álló Európa létrehozására irányuló korábbi szenvedély.

A következő egy vagy két évtizedre szóló valós alternatívák a következők: egy bővülő és egyesülő Európa, amelyik, bár habozva és meg-megtorpanva, de igyekszik megteremteni a földrész egységét; egy patthelyzetben lévő Európa, amelyik nem tesz komoly lépéseket a továb-

bi integráció felé, és geopolitikai befolyása sem sokkal haladja meg a mait, s ahol Közép-Európa geopolitikai senki földje marad; vagy – a patthelyzet lehetséges folytatásaként – egy egyre inkább darabjaira széteső Európa, amelyikben újraélednek a régi hatalmi vetélkedések. Egy patthelyzetben lévő Európában majdnem elkerülhetetlen, hogy Németország kevésbé azonosítsa magát Európával, s ezzel a német állam érdekeit nacionalistább módon határozza majd meg. Amerika számára nyilvánvalóan az első változat a legjobb, de ennek megvalósítása érdekében serkentő támogatást kell nyújtania Európának.

Európa építésének ebben a tétova szakaszában Amerikának nem kell beavatkoznia olyan bonyolult vitákba, hogy többségi szavazással döntsön-e az EU külpolitikai kérdésekben – amit főleg a németek támogatnak –, vagy hogy az Európai Parlamenté legyen-e a döntő törvényhozási hatalom és a brüsszeli Európai Bizottságé legyen-e a végrehajtó hatalom. Továbbá, hogy kell-e lazítani az európai gazdasági és monetáris unióról szóló megállapodás menetrendjét; hogy Európa tág konföderáció legyen-e, illetve ellenkezőleg: egy többszintű szerveződés, föderatív alapon szervezett belső maggal és/vagy egy valamelyest lazább külső peremmel. Ezek olyan dolgok, amiket az európai országoknak maguknak kell egymás között megvitatniuk, s több mint valószínű, hogy nem fognak egyenlő haladást elérni minden kérdésben, lesznek fennakadások, s csak bonyolult kompromisszumok árán lehet majd lökést adni a folyamatnak.

Mindazonáltal ésszerű a feltételezés, hogy a gazdasági és monetáris unió létrejön 2000-re, bár kezdetben esetleg a tizenöt tagállamból csak hat-tíz részvételével. Ez gyorsítani fogja Európa gazdasági integrációját a monetáris vonatkozásokon túl is, bátorítva a politikai integrációt. Ily

módon ha nem is zökkenőmentesen, egy belső maggal – amely az integrálódási folyamatban előbbre tart – és egy lazább külső héjjal, de az egységes Európa egyre fontosabb politikai játékos lesz az eurázsiai sakktáblán.

Akárhogyan alakul is, Amerikának nem szabad azt a benyomást keltenie, hogy szívesebben látna egy kevésbé tisztán körvonalazott – bár esetleg tágabb – európai szervezetet, ezzel szemben mind szóban, mind tettekkel ismételten meg kell erősítenie, hogy a későbbiekben hajlandó lesz az EU-t globális politikai és biztonsági partnerként – s nem csupán az Egyesült Államokkal a NATO-n keresztül szövetségi viszonyban álló államokat tömörítő regionális közös piacként – kezelni. Annak érdekében, hogy ez az elkötelezettség további megerősítést nyerjen, és így a partneri viszony ne csupán a szavak szintjén érvényesüljön, javasolni és kezdeményezni lehetne az új kétoldalú atlanti döntéshozatali mechanizmusnak az EU-val való közös tervezését.

Ugyanez az elv érvényes a NATO-ra is. Fennmaradása létfontosságú az USA és Európa kapcsolata szempontjából. Ebben a kérdésben rendkívül nagy az egyetértés Amerika és Európa között. A NATO nélkül Európa nemcsak sebezhetővé válna, hanem politikai szempontból szinte azonnal darabjaira esne szét. A NATO az európai biztonság forrása, és egyben stabil keretet is biztosít az egység eléréséhez. Ez teszi a NATO-t történelmileg olyannyira fontossá a kontinens számára.

Azonban a NATO belső felépítésének és működésének is Európa fokozatos és tétova egyesüléséhez kell igazodnia. Ebben a kérdésben a franciáknak van egy jó ötletük. Egy valóban egyesült Európa és egy olyan szövetség – a NATO –, amelyik egy szuperhatalom és tizenöt függő helyzetben lévő hatalom alapján integrálódik, kizárja egymást. Amint Európa kezd valóban saját politikai arculatot öltetni, és az EU egyre

inkább átveszi egy nemzetek felett álló kormány feladatait, a NATO-t az 1 + 1 (US + EU) képlet alapján kell átszervezni.

Ez persze nem történhet egyik napról a másikra. Csak ismételni lehet, hogy az ebben az irányban történő haladás tétova lesz, amiről a létező szövetségi keretek között kell gondolkodni, mivel egyébként az említett változások hiánya akadályozná a további kibontakozást. Jelentős lépés volt ebben az irányban a szövetség azon 1996-os döntése, hogy Egyesített Közös Hadművelleti Erőket hoz létre, megteremtve az olyan kizárólagosan európai katonai kezdeményezések lehetőségét, amelyek a szövetség logisztikai, parancsnoki, ellenőrzési, kommunikációs és hírszerző rendszerén alapulnak. Az USA nagyobb hajlandósága arra, hogy helyt adjon a franciák azon követelésének, miszerint a Nyugat-európai Unió (NYEU) komolyabb szerephez jusson a NATO-n belül – főleg a vezénylés és döntéshozatal terén –, szintén annak a jele, hogy Amerika valóban támogatja az európai egységet, és hozzá fog járulni az Európa önmeghatározását illető – Amerika és Franciaország közötti – véleménykülönbség csökkentéséhez.

Hosszabb távon lehetséges, hogy a NYEU befogad néhány olyan EU-tagállamot, amelyek különböző geopolitikai vagy történelmi okok folytán nem pályáznak NATO-tagságra. Ilyen lehet Finnország vagy Svédország, esetleg Ausztria, amely országok a NYEU-n belül már megfigyelői státust kaptak.¹² Lehet szó más államokról is, amc-

¹² Figyelemre méltó, hogy mind Finnországban, mind Svédországban befolyásos hangok hallatszottak a NATO-csatlakozás lehetőségének kapcsán. 1996 májusában a svéd tömegtájékoztatási eszközök arról számoltak be, hogy a finn védelmi erők parancsnoka felvetette NATO-csapatok északon való állomásoztatásának lehetőségét. 1996 augusztusában a svéd parlament védelmi bizottsága – a NATO-val való közelebbi biztonsági együttműködés szellemében – azt javasolta, hogy Svédország lépjen be a Nyugat-Európai Fegyverzeti Csoportba (WEAG), amelynek egyelőre csak NATO-országok a tagjai.

lyek a majdani NATO-tagság előszobájaként keresik a NYEU-val a kapcsolatot. A NYEU hozhat olyan döntést is, hogy a NATO Partnerség a békéért programjához hasonló programot teremtsen a jövő EU-tagok számára. Mindez hozzájárulna ahhoz, hogy Európában a biztonsági együttműködés nagyobb hálóját jöjjön létre, amely túlúlna az Észak-atlanti Szövetség tényleges határain.

Közben, amíg létre nem jön egy nagyobb, egyesült Európa – s az még ideális feltételek mellett sem lesz egyhamar –, az Egyesült Államoknak szorosán együtt kell működni mind Franciaországgal, mind Németországgal e cél elérése érdekében. Franciaországgal kapcsolatban Amerikának továbbra is az a fő politikai dilemmája, hogyan csalogassa közelebb az atlanti politikai és katonai integrációhoz anélkül, hogy ezzel ártana az amerikai–német viszonyoknak. Németországgal kapcsolatban pedig a problémák magvát az jelenti, hogyan alakítsa úgy a politikáját, hogy miközben együttműködik a német vezetéssel egy atlanti orientációjú Európában, egyidejűleg ne keltessen aggodalmat Franciaországban, Nagy-Britanniában és más európai országokban.

Ha szembetűnőbb lenne, hogy Amerika rugalmasságot tanúsít a szövetség jövőbeni formáját illetően, akkor a franciák erőteljesebben támogatnák a szövetség keleti bővítését. Hosszú távon egy Németországtól jobbra és balra elhelyezkedő, a NATO által fenntartott integrált katonai biztonsági zóna – multilaterális keretek között – szilárdabban lehorgonyozhatná Németországot, és ennek meglennének a pozitív következményei Franciaország számára. Mi több, a szövetség bővítése növelné annak valószínűségét, hogy a Weimari Háromszög (Németország, Franciaország és Lengyelország) némileg ellensúlyozhatná Németország európai vezető szerepét. Bár Len-

gyelország számít a német támogatásra a szövetségbe való bejutásnál – és neheztel amiatt, hogy Franciaország jelenleg habozik a bővítést illetően –, amint azonban tag lesz, nő a valószínűsége, hogy kialakul egy közös francia–lengyel geopolitikai álláspont is.

Washingtonnak semmi esetre sem szabad megfeledkeznie arról, hogy Franciaország csak rövid távon ellenfél Európa identitása vagy a NATO belső működése szempontjából. Ennél fontosabb, hogy Amerika ne feledkezzen meg Franciaország alapvetően fontos szövetségi szerepéről annak a feladatnak a végrehajtásakor, hogy a demokratikus Németországot örökre Európa részévé tegyék. A francia–német kapcsolat történelmi szerepe, valamint a NATO és az EU keleti bővítése megnöveli ennek – az Európa belső magját jelentő – kapcsolatnak a jelentőségét. S végül Franciaország sem ahhoz nem elég erős, hogy megakadályozza Amerikát európai geostratégiai alapelveinek kidolgozásában, sem pedig ahhoz, hogy egymaga legyen Európa vezető hatalma, ezért különbségei és szeszélyei elviselhetők.

A tárgyhoz tartozik az is, hogy Franciaország konstruktív szerepet játszik Észak-Afrikában és a francia orientációjú országokban. Alapvető fontosságú partnere Marokkónak és Tunéziának, s közben stabilizáló szerepet játszik Algériában is. Ennek megvan a maga belpolitikai oka is: ma hozzávetőlegesen egymillió muzulmán él Franciaországban. Franciaországnak ezért létfontosságú érdeke, hogy Észak-Afrika stabilan és rendben fejlődjön. Ez az érdek Európa biztonsága szempontjából is hasznos. A francia küldetéstudat nélkül Európa déli szárnya sokkal bizonytalanabb lenne, és sokkal nagyobb fenyegetést jelentene. Európa egész déli részét egyre nagyobb aggodalom tölti el a Földközi-tenger déli partvidékén

mutatkozó instabilitás, illetve annak társadalmi-politikai következményei. Franciaország mélységes aggodalma azzal kapcsolatban, ami a Földközi-tenger partvidékén történik, ily módon közvetlenül kötődik a NATO – saját biztonságával kapcsolatos – aggodalmaihoz, s ezt figyelembe kell venni, amikor Amerika időnként kénytelen megküzdeni a különleges vezető státusra irányuló túlzó francia igényekkel.

Németország más kérdés. Vezető szerepe tagadhatatlan, azonban ennek nyilvános elismerését óvatosan kell kezelni. Ez a vezető szerep kapóra jöhet néhány európai államnak; például Kelet-Európában azoknak, amelyek nagyra értékelik az Európa keleti bővítésére irányuló német kezdeményezést. És a nyugat-európai országok számára is elfogadható egészen addig, amíg ez Amerika elsősége mellett történik. Hosszú távon azonban Európa építését nem lehet erre a szerepre alapozni. Túl sok emlék él még, s valószínűleg túl sok félelem támadna föl. Egy Berlin által fölépített és vezetett Európa egyszerűen nem kivitelezhető. Németországnak ezért van szüksége Franciaországra, és Európának ezért van szüksége a francia–német kapcsolatra. Amerika pedig ezért nem választhat az említett két ország között.

A NATO-bővítés lényegi eleme, hogy ez Európa saját bővítéséhez szervesen kapcsolódó folyamat. Ha az Európai Unió földrajzilag nagyobb kiterjedésű közösség akar lenni – egy erősebben integrált, vezető szerepet betöltő francia–német maggal és kevésbé integrált külső rétegekkel –, és amennyiben egy ilyen Európa az Amerikával való tartós szövetségre kívánja alapozni biztonságát, abból az következik, hogy geopolitikailag legvédtelenebb részét – Közép-Európát – nem lehet látványosan megfosztani attól a biztonságérzettől, melyet Európa

többi része az Észak-atlanti Szövetségnek köszönhetően élvez. Ebben Amerika és Németország egyetért. Számukra a bővítést politikai, történelmi okok motiválják, és építő szándék húzódik meg mögötte. Nincs a háttérben sem Oroszországgal szembeni ellenséges érzület, sem tőle való félelem, de még csak az a vágy sem, hogy elszigeteljék Oroszországot.

Ennélfogva Amerikának különösen szorosan együtt kell működnie Németországgal Európa keleti bővítése ügyében. Az amerikai–német együttműködés és a közös vezetés ebben a kérdésben lényeges. A bővítés akkor fog megtörténni, ha az Egyesült Államok és Németország közösen bátorítják a többi NATO-szövetségest, hogy azok hagyják ezt jóvá, és tárgyalásos úton sikeresen meg egyezésre jutnak Oroszországgal – ha az hajlandó a kompromisszumra (lásd a 4. fejezetet) –, vagy bátran cselekszenek abból az egyébként helyes meggyőződésből kiindulva, hogy Európa építésének folyamatát nem hátrálthatja Moszkva ellenkezése. A közös amerikai–német nyomásra nagy szükség lesz minden NATO-tag egyhangú belcegyezésének megszerzése érdekében; ezt egyetlen NATO-tag sem tagadhatja meg, ha Amerika és Németország közösen gyakorol rájuk nyomást.

Végül is e folyamatban Amerika hosszú távú európai szerepe forog kockán. Az új Európa még kialakulóban van, és ha ez az új Európa geopolitikailag része kíván maradni az „euroatlanti” térségnek, akkor a NATO bővítése alapvető kérdés. S tény, hogy amennyiben az Egyesült Államok által elindított, a NATO-bővítésre irányuló erőfeszítés megfeneklik, úgy az USA átfogó Eurázsia-politikája ellehetetlenül. Ez aláásná az amerikai vezetés hitelét, alapjaiban rázná meg a bővülő Európáról vallott elképzeléseket, demoralizálná a kelet-európai országokat,

és újra felélesztené a jelenleg szunnyadó orosz geopolitikai törekvéseket Kelet-Európával kapcsolatban. Ezzel a Nyugat olyan sebet ejtene magán, amely végzetesen lerombolná annak esélyét, hogy létrejöjjön egy valóban európai pillér az eurázsiai biztonsági szerkezetben, ami az Egyesült Államok számára nemcsak regionális, hanem globális vereséget is jelentene.

Európa folyamatos bővítése azon a tételen kell alapuljon, hogy az atlanti rendszeren kívüli egyetlen hatalomnak sincs joga megvétózni egy arra minden tekintetben felkészült európai állam felvételét a szövetségi rendszerekbe – beleértve az atlanti biztonsági rendszerben való részvételt is. És egyetlen európai államot sem lehet eleve kizárni az EU-, vagy a NATO-tagságból. Különösen a nagyon sebezhető s ugyanakkor a tagságra egyre inkább érett balti országoknak van joguk tudni, hogy a későbbiek folyamán ők is teljes jogú tagjai lehetnek mindkét szervezetnek. Addig pedig senki sem fenyegetheti a függetlenségüket anélkül, hogy ne sértené a bővülő Európa és amerikai szövetségesének érdekeit.

A Nyugatnak – főleg Amerikának és nyugat-európai szövetségeseinek – lényegében választ kell adniuk a Václav Havel által 1996. május 15-én, Aachenben oly ékesszólóan megfogalmazott kérdésre:

Tudom, hogy sem az Európai Unió, sem az Észak-atlanti Szövetség nem tárhatja ki kapuit egyik napról a másikra mindazok előtt, akik csatlakozni szeretnének. Amit mindkettőnek tennie kell – s ezt meg kell tenniük, mielőtt túl késő lesz –, az nem más, mint hogy egyértelműen biztosítaniuk kell a közös értékeket valló egész Európát arról, hogy egyikük sem zárt klub. *Meg kell fogalmazniuk*

a folyamatos bővítés világos és részletes menetét, amely nemcsak a menetrendet, de annak logikáját is megfogalmazza. (Kiemelés tőlem – Z. B.)

EURÓPA TÖRTÉNELMI MENETRENDJE

Bár jelen pillanatban Európa legkeletibb határait sem meghatározni, sem végleg rögzíteni nem lehet, legtágabb értelemben Európa a közös keresztény hagyományból származó egységes civilizáció. Európa szűkebb értelemben vett nyugati meghatározása Rómához és annak történelmi örökségéhez kapcsolódik. De az európai keresztény hagyományban érvényesül Bizánc és az orosz ortodoxia hatása is. Ily módon kulturális szempontból Európa több mint a Szent Péter-i Európa, s a Szent Péter-i Európa sokkal több, mint Nyugat-Európa, annak ellenére, hogy az elmúlt években ez utóbbi kisajátította magának az „európai” identitást. Elég egyetlen pillantást vetni a 114. oldalon lévő térképre, hogy lássuk, a létező Európa egész egyszerűen nem teljes Európa. Még ennél is nagyobb baj, hogy ebben az Európában egy Európa és Oroszország közötti bizonytalansági zóna szívó hatást fejthet ki mindkét irányba, s ez elkerülhetetlenül feszültségeket és vetélkedést okozhat.

Egy – önelégülten Nyugat-Európára korlátozódó – Nagy Károly-i Európának a hidegháború idején szükségyszerűen volt értelme, ma már azonban egy ilyen Európa anakronizmus. Ez azért van így, mert az egyesülő Európa nemcsak önálló kultúrkör, hanem adott életmódot és életszínvonalat is képvisel, valamint közös demokratikus megoldásokat; nem terheli etnikai és területi konfliktusok. Ez az Európa mostani – elaggott – szervezeti felépítésében sokkal kevesebb, mint ami adottságai alapján

lehetne. Számos, a nyugati Szent Péter-i hagyományt követő, fejlettebb és politikailag stabil kelet-európai állam, nevezetesen a Cseh Köztársaság, Lengyelország, Magyarország és talán Szlovénia, nyilvánvalóan érett rá – és óhajtja is –, hogy „Európa” és az ahhoz kapcsolódó atlanti biztonsági szervezet tagja lehessen.

A jelenlegi körülmények között a NATO Lengyelországgal, a Cseh Köztársasággal és Magyarországgal való – feltehetően 1999-ben megtörténő – bővítése látszik valószínűnek. E kezdeti, de nagyon lényeges lépést követően a szövetség minden további bővítése valószínűleg vagy egybe fog esni az EU-bővítésével, vagy követni fogja azt.

EU-tagság: Csatlakozási pályázat

Egy európai ország tagság iránti kérelmet nyújt be az Európai Unió Tanácsának (A Tanácsnak)

A Tanács felkéri a Bizottságot, hogy véleményezze a kérelmet

A Bizottság véleményezi, és véleményét eljuttatja a Tanácsnak

A Tanács egyhangú döntést hoz a csatlakozási tárgyalások megnyitásáról

A Bizottság javasolja, a Tanács egyhangúlag elfogadja azokat a pozíciókat, amelyeket az Unió a pályázókkal szemben a csatlakozási tárgyalások során elfoglal

Az Unió képviselőiben a Tanács elnöke tárgyalásokat folytat a pályázóval

Az Unió és a pályázó megegyeznek a „Csatlakozási Szerződés” tervezetében

A „Csatlakozási Szerződést” benyújtják a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek

Az Európai Parlament abszolút többséggel elfogadja a Csatlakozási Szerződést

A Tanács egyhangúlag jóváhagyja a Csatlakozási Szerződést

A tagállamok és a pályázó országok hivatalosan aláírják a Csatlakozási Szerződést

A tagállamok és a pályázó országok ratifikálják a Csatlakozási Szerződést

Ratifikálás után a Csatlakozási Szerződés hatályba lép

Készítette a CSIS-hez [Stratégiai és Nemzetközi Kutatások Központja] tartozó Egyesült Államok-EU-Lengyelország Akcióbizottság

Az utóbbi sokkal összetettebb folyamat mind a pályázati alkalmasság egyes szakaszai, mind pedig a tagsági követelményeknek való megfelelés szempontjából (lásd a 115. oldalon lévő táblázatot). Az első közép-európai állam EU-ba való felvétele nem várható 2002 előtt, sőt inkább valamivel később kerül rá sor. Mindazonáltal, miután az első három NATO-tag belép az EU-ba is, mind az EU-nak, mind a NATO-nak meg kell vizsgálnia a tagság kiterjesztésének lehetőségét a balti köztársaságokra, Szlovéniára, Romániára, Bulgáriára és Szlovákiára, valamint a későbbiek során Ukrajnára is.

Figyelemre méltó, hogy a várható tagság máris jótékonyan befolyásolja a jövőendő tagok magatartását. Az a tudat, hogy sem az EU, sem a NATO nem kívánja további konfliktusok terhét magára venni, legyenek azok akár a kisebbségek jogait érintő kérdések, akár területi viták (bőven elég Törökország és Görögország viszálya), már megadta Szlovákiának, Magyarországnak és Romániának a szükséges ösztönzést, hogy olyan megegyezésre jussanak, amely megfelel az Európa Tanács által megállapított követelményeknek. Többnyire ugyanez igaz arra az általánosabb elvre is, hogy csak demokratikus országok pályázhatnak tagságra. Az a törekvés, hogy ne hagyják ki őket, lényegesen erősíti az új demokráciákat.

Alapigazság, hogy Európa politikai egysége és biztonsága elválaszthatatlan egymástól. Gyakorlati szempontból tényleg nehéz elképzelni egy valóban egyesült Európát anélkül, hogy Amerikával ne lenne közös biztonsági megállapodása. Ebből következik, hogy azokra az államokra, amelyek megkezdhetik a csatlakozási tárgyalásokat az EU-val, illetve amelyeket ezekre meghívtak, a jövőben automatikusan úgy kell tekinteni, mint a NATO védelmét élvező országokra.

Ennek megfelelően Európa és az atlanti biztonsági rendszer bővítése valószínűleg előre átgondolt lépésekben fog történni. Amerika és Nyugat-Európa tartós elkötelezettségéből kiindulva a következő feltételezett, de mégis óvatosan realista menetrend lehetséges:

1. 1999-re az első új kelet-európai tagokat fel fogják venni a NATO-ba, bár EU-s csatlakozásuk valószínűleg nem történik meg 2002 vagy 2003 előtt.

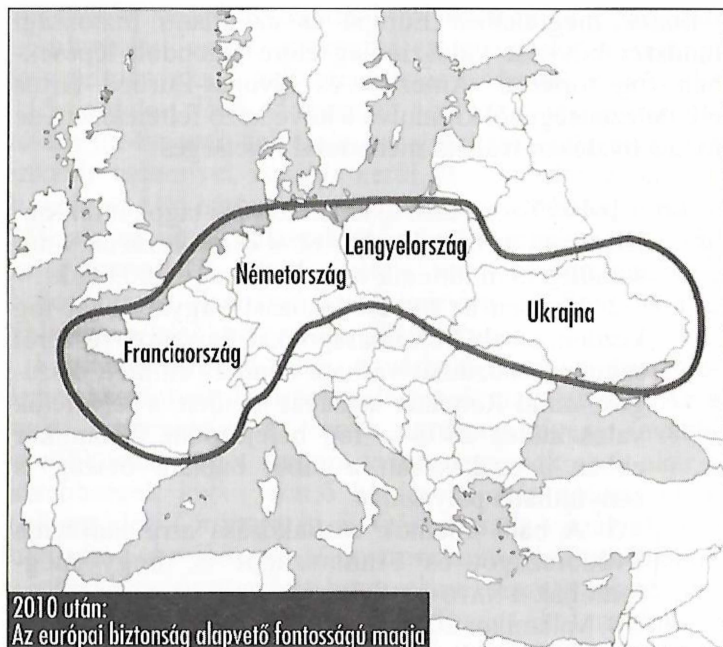
2. Közben az EU csatlakozási tárgyalásokat fog kezdeni a balti köztársaságokkal, és a NATO részéről szintén elmozdulás várható mind az említett országok, mind Románia tagságát illetően, s felvételük valószínűleg 2005-re fog befejeződni. Valamikor ebben a szakaszban a többi balkáni ország is benyújthatja pályázatát.

3. A balti államok csatlakozása arra indíthatja Svédországot és Finnországot is, hogy megfontolják a NATO-csatlakozást.

4. Valamikor 2005 és 2010 között Ukrajna – különösen akkor, ha közben jelentős haladást ér el a belső reformok terén, és még egyértelműbben sikerül magát közép-európai országgént elfogadtatnia – már alkalmas lesz arra, hogy mind az EU-val, mind a NATO-val komoly tárgyalásokba kezdjen.

Valószínű, hogy eközben az EU-ban és a NATO-ban a francia–német–lengyel együttműködés jelentősen elmélyül, különösen a védelem területén. Ez az együttműködés lehet bármely olyan európai biztonsági megállapodás nyugati magva, amely mind Oroszországot, mind Ukrajnát magában foglalja majd. Mivel Németországnak és Lengyelországnak különleges geopolitikai érdeke fűződik Ukrajna

függetlenségéhez, ugyancsak valószínű, hogy Ukrajnát fokozatosan bevonják a különleges francia–német–lengyel kapcsolatokba. 2010-re a 230 millió embert érintő francia–német–lengyel–ukrán együttműködés olyan partneri viszonyra nőheti ki magát, amely növeli Európa geostratégiai egységét (lásd a fenti térképet).

Nagyon fontos kérdés, hogy a fenti forgatókönyv vajon nyugodt körülmények között vagy az Oroszországgal való növekvő feszültségek közepette valósul-e meg. Oroszországot folyamatosan biztosítani kell, hogy Európa kapui nyitva maradnak, és egy majdani kiterjedt atlanti védelmi rendszerben való részvétel lehetősége is nyitva

áll előtte, sőt valamikor a jövőben egy transzeurázsiai biztonsági rendszerbe is beléphet. Ezen állítások hitele érdekében Oroszország és Európa között minden területen nagyon tudatosan gyámolítani kell a különböző együttműködési kapcsolatokat. (Oroszország Európához fűződő kapcsolatát, valamint Ukrajna ebben játszott szerepét a következő fejezetben tárgyaljuk.)

Amennyiben Európának sikerül egyesülnie és bővülnie, és ha eközben Oroszországban sikeresen megszilárdul a demokrácia, valamint megtörténik a társadalom modernizációja, akkor a későbbiek során Oroszország is alkalmas lesz arra, hogy szervesebb kapcsolatot alakítson ki Európával. Ez lehetővé tenné az atlanti és a transzkontinentális biztonsági rendszer majdani egyesülését. Gyakorlati realitás azonban, hogy Oroszország hivatalos tagsága még jó ideig nem fog napirendre kerülni, s ha valami, akkor ez további ok arra, hogy értelmetlenül ne zárjuk be előtte a kapukat.

Befejezésképpen szögezzük le: a jaltai Európa a múlté, de nagyon fontos, hogy ne térjünk vissza a versailles-i Európához. Az, hogy Európa megosztottsága immár a múlté, nem jelenthet visszalépést az egymással torzsalakodó nemzetállamok Európájához. Ehelyett kiindulási pontként kell szolgálnia egy nagyobb és növekvő mértékben integrált – a kibővült NATO által megerősített és az Oroszországhoz fűződő konstruktív biztonsági kapcsolatnak köszönhetően még biztonságosabb – Európa kialakításához. Így tehát Amerika fő európai geostratégiai célja igen egyszerűen összefoglalható: egy még hitelesebb atlanti partneri viszony segítségével meg kell szilárdítani Eurázsiaiban saját hídfőállását annak érdekében, hogy a bővülő Európából még hatékonyabban lehessen továbbvinni a nemzetközi demokrácia és együttműködés rendjét Eurázsiaiba.

4. FEJEZET

A fekete lyuk

A világ legnagyobb területű országának, Szovjetuniónak az 1991-es széthullása „fekete lyukat” hozott létre Eurázsia kellős közepén. Olyan volt ez, mintha a geopolitikai szakértők „szívtájékát” hirtelen kitörölték volna a világ térképéről.

Amerika számára ez az új és aggasztó geopolitikai helyzet döntő kihívást jelent. A közvetlen feladat magától értetődik: el kell érnie, hogy csökkenjen a politikai anarchia kialakulásának veszélye, illetve azt is, hogy e szét-esőben lévő, de még komoly nukleáris arzenállal rendelkező országban ne hogy újra ellenséges diktatúra üsse fel a fejét. A hosszú távú feladat azonban továbbra is ugyanaz: Oroszország demokratikus átalakulásának és gazdasági talpra állásának ösztönzése oly módon, hogy közben ne jelenhessen meg újból egy olyan eurázsiai birodalom, amely hátráltatná Amerikának az euroatlanti rendszer kialakításához kötődő geostratégiai törekvéseit, mely rendszerhez később Oroszország stabilan és biztonságosan kapcsolódhat.

OROSZORSZÁG ÚJ GEOPOLITIKAI KÖRNYEZETE

A Szovjetunió bukása volt az óriási kínai–szovjet tömb fokozatos szétesésének utolsó felvonása. E tömb rövid ideig akkora – sőt egyes területeken nagyobb – befolyással rendelkezett, mint Dzsingisz kán birodalma. De ez a transzkontinentális eurázsiai blokk csak nagyon rövid ideig létezett, a titói Jugoszlávia kilépése és a maoista Kína fegyelmetlensége már korán jelezték, hogy a

kommunista tábor mennyire ki van szolgáltatva – a későbbiek során az ideológiai kötelékeknél erősebbnek bizonyuló – nemzetiségi törekvéseknek. A kínai–szovjet blokk körülbelül tíz évig állt fenn, míg a Szovjetunió nagyjából hetvenig.

Geopolitikailag még ennél is jelentősebb volt a Moszkva uralma alatt álló, több száz éves Nagy Orosz Birodalom megszűnése. Széthullását felgyorsította a szovjet rendszer általános társadalmi, gazdasági és politikai csődje, jóllehet gyengélkedését egészen a végsőig homályba burkolta a módszeres titkolózás és elszigetelődés. Éppen ezért a világ döbbenettel vette tudomásul, hogy látszólag milyen gyorsasággal pusztítja el magát a Szovjetunió. 1991 decemberében az orosz, az ukrán, és a belarusz köztársaság vezetői két röpke hét alatt egy merész húzással feloszlatták a Szovjetuniót, s ezt követően egy nehezebben körvonalazható szerveződés – a Független Államok Közössége – jött létre, amely a balti köztársaságok kivételével minden szovjet köztársaságot magában foglalt. Ezt követően a szovjet elnök vonakodva lemondott, és a szovjet zászlót végleg levonták a Kreml tornyáról. Végül az Orosz Államszövetség – jelenleg egy 150 millió lakost számláló, orosz többségű nemzeti állam – lett az egykori Szovjetunió tényleges utóda. Közben a többi – együttesen szintén 150 millió lakossal rendelkező – köztársaság különböző mértékű függetlenséget vívott ki magának.

A Szovjetunió összeomlása óriási geopolitikai zűrzavart idézett elő. Nem egészen két hét leforgása alatt az oroszok – akik a külvilágnál is kevesebbet tudtak a Szovjetunió közelgő felbomlásáról – hirtelen ráébredtek, hogy többé nem egy földrészekben átnyúló birodalom urai, s Oroszország határai megint ott húzódnak – vagyis a Kau-

kázusban –, ahol az 1800-as évek elején; illetve – Közép-Ázsiában – az 1800-as évek közepén. A nyugati határ pedig – még sokkal drámaibb és fájdalmasabb módon – az 1600 táján kialakult állapotokat idézte, ahol azok nem sokkal Rettegett Iván uralkodása után rögzültek. A Kaukázus elvesztése ismét felszínre hozta az újraéledő török befolyástól való stratégiai aggodalmat, míg Közép-Ázsia elvesztése azt az érzést keltette az oroszokban, hogy megfosztották őket a régióban található hatalmas energiahordozó- és nyersanyaglelőhelyektől, illetve további nyugtalanságot szült az esetleges iszlám kihívás is. Ukrajna függetlensége pedig alapjaiban ingatta meg Oroszország azon hitét, hogy ő egymaga a közös pán-szláv identitás Isten által fölkent zászlóvivője.

A cári birodalom által századokig, az orosz vezetésű Szovjetunió által pedig háromnegyed évszázadig uralt térségben most egy tucat állam található, s legtöbbjük – Oroszország kivételével – nincs igazán felkészülve a függetlenségre. Nagyságuk a viszonylag nagy, 52 milliós Ukrajnától a 3,5 millió lakosú Örményországig terjed. Életképességük bizonytalannak tűnik, miközben hasonlóan kiszámíthatatlan, hogy Moszkva hajlandó lesz-e tartósan alkalmazkodni az új realitásokhoz. Az oroszok által elszenvedett történelmi megrázkódtatást tovább növelte, hogy nagyjából 20 millió orosz ajkú ember olyan, mindinkább nacionalista elitek által uralt idegen államok polgára lett, amelyek el voltak szánva, hogy az évtizedekig tartó, többé-kevésbé erőszakos oroszosítás után saját nemzeti identitásukat helyezték előtérbe.

Az Orosz Birodalom összeomlása hatalmi vákuumot idézett elő Eurázsia szívében. Az újonnan függetlenné vált államok, Oroszországgal egyetemben nemcsak gyengék és kaotikusak voltak; a felfordulás a rendszer

súlyos válságát is előidézte, mivel a politikai zűrzavart a szovjet társadalmi-gazdasági modell lebontására irányuló próbálkozások kísérték. A nemzeti traumát súlyosbította a muzulmán hatalomátvételtől való félelem motiválta orosz katonai jelenlét Tádzsikisztánban, ebben a frissen függetlenné vált országban. Még ennél is súlyosabb volt a tragikus, durva, és mind gazdaságilag, mind politikailag nagyon nagy árat követelő csecsenföldi beavatkozás. Legfájdalmasabban az érintette Oroszországot, hogy nemzetközi státusa jelentős mértékben gyengült: nemrég még egyike volt a világ két szuperhatalmának, most pedig sokan alig tekintették többnek, mint harmadik világbeli regionális hatalomnak, annak ellenére, hogy jelentős, bár gyorsan avuló nukleáris arzenállal rendelkezett.

A geopolitikai vákuumot tovább növelte a jelentős orosz társadalmi válság. A háromnegyed évszázadig tartó kommunista uralom példátlanul súlyos biológiai károkat okozott az orosz népnek. Milliókra rúg azoknak a rendkívül tehetséges és vállalkozó szellemű embereknek a száma, akiket megöltek vagy akik a Gulagban pusztultak el. Továbbá e század folyamán az ország elszenvedte az első világháború pusztításait, egy elhúzódó polgárháború öldökléseit, valamint a második világháború kegyetlenkedéseit és nélkülözéseit. Az uralkodó kommunista rendszer fojtogató ideológiai ortodoxiát honosított meg, s közben elszigetelte az országot a világ többi részétől. Gazdaságpolitikája teljesen figyelmen kívül hagyta az ökológiai megfontolásokat, aminek az lett a következménye, hogy mind a környezet, mind az emberek egészsége súlyosan károsodott. A hivatalos orosz statisztikák szerint az 1990-es évek közepén az újszülötteknek csak kb. 40 százaléka jött egészségesen a világra, miközben az orosz első osztályosoknak nagyjából egyötöde volt vala-

mi módon értelmi fogyatékos. A férfiak születéskor várható élettartama 57,3 évre csökkent, s többen haltak meg, mint ahányan születtek. Az orosz társadalmi viszonyok egy közepes harmadik világbeli országra jellemzőek.

Nem lehet eltúlozni azokat a rémségeket és megpróbáltatásokat, amik az orosz népnek a században jutottak osztályrészül. Alig volt olyan orosz család, amelyiknek megadatott a normális, civilizált élet lehetősége. Vegyük szemügyre a következő eseménysor társadalmi kihatásait:

- az 1905-ös, megalázó orosz vereséggel végződő orosz–japán háború;
- a nagyarányú városi erőszakhullámot kiváltó 1905-ös első „proletár” forradalom;
- a több millió áldozattal és óriási gazdasági veszteséggel járó 1914–1917 között lezajlott első világháború;
- az ismét több millió áldozatot követelő, és az országot romokba döntő 1918–1921 közötti polgárháború;
- az orosz vereséggel végződő 1919–1920 között lezajlott orosz–lengyel háború;
- az 1920-as évek elején a Gulag megszervezése, a forradalom előtti elit megtizedelése, illetve Oroszországból való nagyarányú kivándorlása;
- az 1930-as évek elejének iparosítási és kollektivizálási kampánya, amely hatalmas éhínséget eredményezett és milliók halálát okozta Ukrajnában és Kazahsztánban;
- az 1930-as évek közepén és végén lezajlott „nagy tisztogatás”, illetve „nagy terror”, amelynek idején milliókat zártak munkatáborba, egymilliónál több

- embert lőttek agyon, és több millióan haltak meg a repressziók következtében;
- a sok-sok milliós katonai és polgári áldozattal és óriási gazdasági pusztítással járó 1941–1945 közötti második világháború;
  - az 1940-es évek végén a sztálini terror újbóli bevezetése, amely ismét nagyarányú letartóztatási hullámot indított el, és megnőtt a kivégzések száma is;
  - az 1940-es évek végétől az 1980-as évek végéig tartó, és a társadalom elszegényedéséhez hozzájáruló negyvenéves fegyverkezési verseny;
  - a gazdaságot kimerítő azon erőfeszítések, hogy az 1970-es és 1980-as években szovjet erőket helyezzenek el a Karib-tenger térségében, a Közel-Keleten és Afrikában;
  - az országot legyengítő, 1979-től 1989-ig tartó afgán háború;
  - a Szovjetunió hirtelen felbomlása, amit rendbontások, fájdalmas gazdasági válság, valamint a véres és megalázó csecsenföldi háború követett.

Nemcsak az orosz belpolitikai viszonyok válsága és a nemzetközi státus elvesztése volt aggasztó – főleg az orosz politikai elit számára –, hanem Oroszország geopolitikai helyzete is kárt szenvedett. A Szovjetunió széthullása miatt nyugaton az orosz határok fájdalmasan megváltoztak, és Oroszország geopolitikai befolyási övezete is drámai mértékben összezsugorodott (lásd a 129. oldalon lévő térképet). A balti államok az 1700-as évek óta orosz ellenőrzés alatt álltak, most pedig a rigai és tallinni kikötők elvesztése azt jelentette, hogy Oroszország csak korlátozott mértékben juthatott ki a Balti-

tengerre, s még ez is a téli fagyok függvénye volt. Bár Moszkvának sikerült politikai ellenőrző szerepét megőriznie a hivatalosan nemrég függetlenné vált – bár erősen eloroszosodott – Belaruszban, korántsem volt biztos, hogy a járványként terjedő nacionalizmus nem kerekedik-e majd ott is felül. Az egykori Szovjetunió határain túl a Varsói Szerződés összeomlása azt jelentette, hogy az egykori közép-európai csatlós országok – köztük első helyen Lengyelország – gyorsan közeledni kezdtek a NATO és az Európai Unió felé.

A legtöbb problémát Ukrajna elvesztése okozta. A független ukrán állam megjelenése egyrészt megkövetelte, hogy az oroszok újragondolják politikai és etnikai hovatartozásukat, másrészt alapvető geopolitikai visszalépést is jelentett az orosz állam számára. A több mint háromszáz éves orosz birodalmi történelem elutasítása egy potenciálisan gazdag ipar és mezőgazdaság, valamint 52 millió olyan ember elvesztését is jelentette, akik etnikai és vallási szempontból elég közel állnak az oroszokhoz ahhoz, hogy Oroszországot valóban nagy és magabiztos birodalmi állammá tegyék. Ukrajna függetlensége megfosztotta Oroszországot a Fekete-tengeren gyakorolt uralkodó pozíciójától is, ahol Odessza jelentette Moszkva számára azt a létfontosságú kijáratot, amelyen keresztül kereskedni tudott a földközi-tengeri, sőt a távolabbi országokkal is.

Ukrajna elvesztése geopolitikai szempontból kulcsfontosságú volt, mivel nagymértékben leszűkítette Moszkva geostratégiai választási lehetőségeit. Egy Ukrajna fölött továbbra is ellenőrzést gyakorló Oroszország – még a balti államok és Lengyelország nélkül is – megpróbálhatna olyan, saját erejében bízó eurázsiai birodalom vezetője lenni, amely az egykori Szovjetunió teljes – nem szlávok

lakta – déli és délkeleti részén uralkodhatna. Ukrajna és az ott lakó 52 millió szláv testvér nélkül azonban Moszkva bármely kísérlete az eurázsiai birodalom újbóli felépítésére valószínűleg teljes elszigetelődéshez vezetne, s Oroszország elhúzódó viszályokba keveredne a nacionalizmus és vallás által feltüzelt nem szlávokkal. Ennek a csecsen háború talán csak első példája. Továbbá mivel a születések száma Oroszországban csökken, Közép-Ázsiában pedig robbanásszerűen nő, bármely Ukrajna nélküli, csak Oroszországra támaszkodó képződmény az évek múltával veszítene európaiságából, s közben egyre inkább ázsiai jelleget öltene.

Ukrajna elvesztése geopolitikailag nemcsak kulcsfontosságú volt, de katalizáló hatást is kifejtett. Az ukrán fellépéseknek köszönhető – e sorba tartozik az 1991-es függetlenségi nyilatkozat, és a rendkívül fontos Bela Vezsa-i tárgyalások, melyeken az ukrán fél ragaszkodott ahhoz, hogy a Szovjetunió helyett egy lazább államalakulat, a Független Államok Közössége jöjjön létre, főleg pedig az Ukrajnában állomásozó szovjet katonai egységek fölött puccsszerű hirtelenséggel átvett parancsnokság –, egy szóval az ukrán fellépésnek köszönhető, hogy a FÁK nem lett csupáncsak egy valamivel föderatívabb alapokon nyugvó Szovjetunió utánzata. Ukrajna politikai önrendelkezése megdöbbsentette Oroszországot, és olyan példát mutatott, melyet – eleinte kissé bátortalanul ugyan – a többi szovjet köztársaság is követett.

Miután Oroszország elvesztette uralkodó helyzetét a Balti-tengeren, ugyanez a Fekete-tengeren nemcsak az ukrán függetlenség miatt ismétlődött meg, hanem azért is, mert az újonnan függetlenné vált kaukázusi államoknak – Grúziának, Örményországnak és Azerbajdzsánnak – köszönhetően Törökország újra érvényesíthette korábban

elvesztett befolyását a térségben. 1991 előtt az orosz tengeri erő a Fekete-tengeren át jutott ki a Földközi-tengerre. Az 1990-es évek közepére Oroszországnak a Fekete-tenger mentén már csak egy szűk tengerparti sáv maradt, ugyanakkor megoldatlan vitái támadtak Ukrajnával a szovjet Fekete-Tengeri Flotta maradványainak krími bázisát illetően. Közben nyilvánvaló ingerültséggel figyelte a közös NATO–ukrán tengeri és partraszállási manővereket, valamint Törökország növekvő szerepét a Fekete-tenger térségében. Oroszország azzal is meggyanúsította Törökországot, hogy komoly segítséget nyújtott a csecsen ellenállóknak.

Délkeletebbre a geopolitikai zűrzavar szintén jelentős változást eredményezett a Kaszpi-tenger medencéjének, sőt egész Közép-Ázsiának a státusában. A Szovjetunió összeomlása előtt a Kaszpi-tenger orosz fennhatóság alatt állt, egy kicsiny déli rész kivételével, amely Iránhoz tartozott. A független és erősen nacionalista Azerbajdzsán, valamint a szintén független Kazahsztán és Türkmenisztán színre lépésével – s ehhez a mohó nyugati olajbefektetők nagyszámú megjelenése is hozzájárult – Oroszország már csak egyike volt annak az öt országnak, amelyek a Kaszpi-tenger medencéjének gazdagságára pályáztak. A továbbiakban már nem vehette biztosra, hogy jut-e számára is ezekből az erőforrásokból.

A független közép-ázsiai országok megjelenése azt eredményezte, hogy egyes helyeken Oroszország délkeleti határa több mint 1600 kilométerrel szorult vissza. Az új államok most hatalmas nyersanyag- és energiahordozó-lelőhelyeket tartottak ellenőrzésük alatt, amelyek nagy erővel vonzották a külföldi érdeklődőket. Tulajdonképpen majdnem elkerülhetetlen lett, hogy ezeknek az államoknak nemcsak az elitje, de hamarosan a népe is

erőteljesen nacionalistává váljon, egyre inkább magáévá téve az iszlám nézeteket. Kazahsztánban – amely egy természeti kincsekkel gazdagon megáldott óriási ország, s közel 20 millió lakosának csak fele kazah, másik fele orosz – a nyelvi és nemzetiségi súrlódások erősödése várható. Üzbegisztán – ahol a mintegy 25 milliós lakosság etnikailag sokkal egységesebb, és amelynek vezérei hangsúlyozzák az ország hajdani történelmi dicsőségét – egyre erőteljesebben kiáll a régió posztkoloniális státusáért. Türkmenisztán – melyet a földrajzilag beékelődő Kazahsztán elszigetel a közvetlen orosz közelségtől – gyorsan új kapcsolatokat alakított ki Iránnal, hogy a világpiacra való kijutása során csökkenthesse az orosz közlekedési rendszertől való egykori függését.

Az orosz remények ellenére a Törökország, Irán, Pakisztán és Szaúd-Arábia külső támogatását élvező közép-ázsiai országok nem hajlottak arra, hogy új politikai önállóságukat felcseréljék az Oroszországgal történő gazdasági integrációra, még ha az kedvezőnek ígérkezett is. A legderülátóbb előrejelzések szerint is az várható, hogy Oroszországgal való kapcsolataikat feszültségek és ellenségeskedések fogják jellemezni, miközben Csecsenföld és Tádzsikisztán szomorú példája azt sugallja, hogy ennél súlyosabb dolgok sem zárhatók ki teljesen. Az oroszok számára a – Törökországgal, Iránnal és Pakisztánnal együtt 300 millió embert tömörítő – iszlám országokkal felmerülő konfliktus lehetősége ott kísért az ország egész déli határa mentén, s komoly aggodalomra adhat okot.

S végül, amikor birodalma szertefoszlott, Oroszország a Távol-Kelten is új, baljós geopolitikai helyzettel találta magát szembe, annak ellenére, hogy sem területi, sem politikai változások nem történtek. Kína évszázadokig gyengébb és fejletlenebb volt, mint Oroszország – legalábbis

ami a politikai és katonai vonatkozásokat illeti. Minden olyan orosz embernek, akit foglalkoztat országa jövője, és aki döbbenten áll az évtized drámai változásai előtt, látnia kell, Kína jó úton halad afelé, hogy fejlettebb, dinamikusabb és sikeresebb legyen, mint Oroszország. Kína gazdasági hatalma és 1,2 milliárd lakosának kirobbanó energiája alapjaiban rendezi át a két ország közötti történelmi egyenletet, miközben Szibéria lakatlan térségei valósággal hívogadják a kínai gyarmatosítókat.

Ez a megdöbbenően új helyzet mindenképpen hatással van az oroszok biztonságérzetére az ország távol-keleti térségében, és nemkülönben a közép-ázsiai orosz érdekekre is. Lehet, hogy ez a fejlemény nemsokára elhomályosítja annak geopolitikai fontosságát, hogy Oroszország elveszítette Ukrajnát. Ennek csatlages stratégiai kihatásait találóan fogalmazta meg Vlagyimir Lukin, aki nagykövetként a kommunizmus bukása után először képviselte országát az Egyesült Államokban, később pedig a Duma Külügyi Bizottságának elnöke lett:

A múltban Oroszország úgy látta, hogy Ázsia előtt jár, de le van maradva Európához képest. Azóta azonban Ázsia sokkal gyorsabban fejlődött. [...] most nem annyira egy „modern” Európa és egy „fejletlen” Ázsia között vagyunk, hanem valamiféle furcsa köztes helyet foglalunk el két „Európa” között.¹³

Röviden, az az Oroszország, amelyik a legutóbbi időkig egy hatalmas területű birodalmat tartott össze, és vezetője volt egy Európa szívéig, másrészt, egykoron a Dél-kínai-tengerig terjedő, csatlós államokból álló ideológiai

¹³ In: „Our Security Predicament”, *Foreign Policy* 88 (1992 ősze): 60.

tömbnek, problémákkal küszködő nemzetállammá vált, és egyre nehezebben tud kapcsolatot tartani a külvilággal. Ráadásul igen sérülékenynek bizonyul azokban a konfliktusokban, amelyek időnként nyugati, déli és keleti szomszédaival támadnak. Csak a majdnem állandóan fagyott, lakhatatlan és megközelíthetetlen északi térségek látszólag geopolitikai szempontból biztonságosnak.

GEOSTRATÉGIAI KÉPZELGÉSEK

A birodalom bukása utáni Oroszországnak tehát elkerülhetetlenül át kellett élnie egy történelmi és stratégiai szempontból zavaros időszakot. A Szovjetunió megrázó összeomlása – különösen a Nagy Orosz Birodalom megdőböntő és szinte senki által nem várt széthullása – óriási mértékű önvizsgálatot indított el Oroszországban. Széles körű viták kerekedtek az ország mai történelmi önmeghatározása körül. Mind a nagy nyilvánosság előtt, mind pedig magánemberi körben egyre élesebben vetődtek fel olyan kérdések, amiket a legtöbb nagy nemzet sohasem tenne fel magának: Mi Oroszország? Hol van Oroszország? Mit jelent orosznek lenni?

Ezek a kérdések nem pusztán elméleti jellegűek, bármely rájuk adott válasz fontos geopolitikai tartalommal bír. Vajon kizárólag orosz etnikumra épülő nemzetállam-e Oroszország, vagy eredendően több annál – mint ahogy Nagy-Britannia is több, mint Anglia –, és ezért az a sorsa, hogy birodalmi állam legyen? Melyek Oroszország valódi határai történelmi, stratégiai és etnikai szempontból? Az említett szempontokból vizsgálva, a független Ukrajna vajon csak átmeneti eltévelyedés lenne? (Sok orosz hajlamos így érezni.) Ahhoz, hogy valaki orosz legyen, az illetőnek az orosz etnikumhoz (*russzkij*) kell tartoznia,

vagy lehet nem etnikai, hanem politikai szempontból orosz (azaz *rosszizanyin* – ami valami olyasmit jelent, mint a „brit”, de egészen más tartalmat fed, mint az „angol”)? Jelcin és bizonyos orosz körök például amellet érveltek – ami tragikus következményekhez vezetett –, hogy a csecseneket orosznak lehetne, sőt kellene tekinteni.

Egy évvel a Szovjetunió megszűnése előtt egy, a közelgő véget már előre látó nacionalista kétségbeesetten kiáltott fel:

Ha az oroszok számára elképzelhetetlen szörnyű katasztrófa bekövetkezik, ha az állam darabjaira hullik, és az emberek, akiket kirabol és becsap ezeréves történelmük, hirtelen egyedül maradnak, és azok, akik nemrégén még „testvérek” voltak, fogják a holmijukat, „nemzeti mentőcsónakjaikba” szállva elhagyják a bajba jutott hajót – nekünk nem lesz hová mennünk [...]

Az „orosz eszmét” politikailag, gazdaságilag és eszmeileg megtestesítő orosz államiság újra felépül majd. Magába gyűjti az egy pillanat alatt tovatűnt ezeréves királyság és a hetvenévnnyi szovjet történelem legjavát.¹⁴

A kérdés az, hogyan? Az oroszok számára is elfogadható, ugyanakkor mégis reális válasz lehetőségét tovább nehezíti magának az orosz államnak a történelmi válsága. Az orosz állam majdnem egész történelme során egyszerre volt a terjeszkedés és a gazdasági fejlődés eszköze.

¹⁴ Alekszandr Prohanov, „A centralizmus tragédiája”, *Lityeraturnaja Rosszija*, 1990. január, 4–5. o.

Ugyanakkor ez az állam sohasem tartotta magát – a nyugat-európai hagyomány szellemében – kizárólag a nemzet eszközének, inkább egy különleges, nemzetek felett álló küldetés végrehajtójaként határozta meg önmagát, s közben az „orosz eszmét” hol vallási, hol geopolitikai, hol ideológiai értelemben használta. Most – ahogy az állam területe leszűkült az oroszok által lakott területre – ez a küldetés hirtelen megszűnt.

Ám az orosz államnak a Szovjetunió bukása utáni válságát nemcsak az súlyosbítja, hogy hirtelen fel kellett hagynia birodalmi küldetésével, hanem az is, hogy a belső modernizáció szószólói – és nyugati tanácsadók – nyomást gyakorolnak rá annak érdekében, hogy hagyjon fel a társadalmi jólét mentoraként, birtokosaként és szolgáltatójaként betöltött hagyományos szerepével, mivel máskülönben az orosz társadalom elmaradottsága és az Eurázsia fejlettebb részei között tátongó szakadékok nem szűnnek meg. Ez nem kevesebbet jelent, mint az orosz állam nemzetközi és hazai szerepének politikai szempontból történő, forradalmi mértékű korlátozását, ami ráadásul alapjaiban forgatta fel az élet kialakult rendjét, valamint hozzájárult az orosz politikai elitet megosztó geopolitikai bizonytalanság kialakulásához.

Ahogy az várható is volt, ebben a bonyolult helyzetben a „Merre tart Oroszország?” és „Mi Oroszország?” kérdésre sokféle válasz született. Az a tény, hogy az ország nagyon jelentős területet mondhat magáénak Euráziában, már régen hajlamossá tette az elitet a geopolitikai kategóriákban való gondolkodásra. Andrej Kozirjev, a birodalom és a kommunizmus utáni Oroszország első külügyminisztere megerősítette ezt a fajta gondolkodást, amikor egy alkalommal igyekezett meghatározni, milyen magatartást tanúsítson országa a nemzetközi porondon.

Alig egy hónappal a Szovjetunió felbomlása után a következőket mondta: „A messianizmussal való szakítással irányt veszünk a pragmatizmus felé. [...] gyorsan megértettük, hogy az ideológiát [...] a geopolitika váltja föl.”¹⁵

Általában véve három tág és részben egymást átfedő geostratégiai választás merült fel a Szovjetunió összeomlása kapcsán; végeredményben valamennyi érinti Oroszország Amerikához fűződő kapcsolatát, ugyanakkor mindegyikben vannak belső változók. Ezek a különböző gondolati megközelítések a következőképpen osztályozhatók:

1. az Amerikával való „érett partneri viszony”, ami egyes szószólói számára valójában a közös világhatalom eufemisztikus megfogalmazását jelentette;

2. a „közel-külföld” mint az Oroszországot elsősorban foglalkoztató probléma hangsúlyozása, miközben egyesek egy Moszkva vezetésével megvalósuló gazdasági integrációt támogattak, míg mások arra is számítottak, hogy a birodalmi ellenőrzés is valamelyest helyrcáll, s ezzel olyan hatalom jön létre, amelyik jobban egyensúlyt tud teremteni Amerika és Európa között; valamint

3. egy ellenszövetség, valamiféle eurázsiai Amerika-ellenes szövetség, amelyik azért jönne létre, hogy csökkentse Euráziában az amerikai túlsúlyt.

Bár kezdetben az első lehetőség érvényesült az új jelceni vezetés politikájában, nem sokkal ezután a második került a politika homlokterébe, részben a Jelcin által meghatározott politikai prioritások kritikájaként. A harmadik valamivel később, az 1990-es évek közepe táján

¹⁵ A *Rosszijszkaja Gazeta*-ban 1992. január 12-én megjelent interjú.

hallatott magáról annak a terjedőben lévő nézetnek a hatására, hogy a szovjet korszak utáni orosz geostratégia nem világos és hanyatláshoz vezet. Mindhárom megközelítés történelmileg hibásnak bizonyult, és Oroszország jelenlegi hatalmának, nemzetközi potenciáljának és külföldi érdekeinek meglehetősen rózsaszínű szemléletéből fakadt.

Közvetlenül a Szovjetunió összeomlása után Jelcin először olyan nézetet képviselt, amely egy régi, de sohasem igazán sikeres „nyugatosító” orosz politikai gondolatnak volt a megkoronázása. Ez azt hirdette, hogy Oroszország a Nyugathoz tartozik, mi több, annak része kell legyen, és amennyire csak lehetséges, utánoznia kell a Nyugatot saját belső fejlődésében. Ezt maga Jelcin és külügyminisztere egyaránt kifejtette, miközben az elnök meglehetősen nyíltsággal elítélte az orosz birodalmi örökséget. Egy 1991. november 19-én Kijevben tartott beszédében ékesszólóan kifejtette – olyan szavakkal, amelyeket az ukránok és csecsenek a későbbiekben ellenc fordíthattak -, hogy:

Oroszország nem pályázik arra, hogy valamiféle új birodalom központja legyen [...] Oroszország másoknál világosabban látja, hogy az ilyen szerep milyen káros, hiszen ő maga volt az, aki hosszú időn keresztül betöltötte ezt a szerepet. Mit nyert vele? Szabadabbak lettek ennek köszönhetően az oroszok? Vagy gazdagabbak? Netán boldogabbak? [...] a történelem tanulsága, hogy egy mások felett uralkodó népnek nem kedvez a szerencse.

A Nyugat – főleg az Egyesült Államok – barátságos magatartása az új orosz vezetés irányában bátorítólag hatott a külpolitikai vezetés posztszovjet „nyugatosaira”.

Ez egyfelől erősítette azok vonzódását Amerika iránt, másfelől személyükben is kellemesen érintette a vezetés tagjait. Az új vezetőknek hízelgett, hogy keresztnevről szólíthatták a világ egyetlen szuperhatalmának legfőbb döntéshozóit, és nem esett nehezükre azzal ámítani magukat, hogy ők is egy szuperhatalom vezetői. Amikor Amerika elkezdte a Washington és Moszkva közötti „érett stratégiai partneri viszony” jelszavát hangoztatni, az oroszok úgy érezték, ez nem mást jelent, mint a korábbi versengést felváltó új, közös, demokratikus amerikai–oroszi uralom szentesítését.

A közös uralom persze – elképzeléseik szerint – az egész világra kiterjedt volna, s ily módon Oroszország nemcsak a volt Szovjetunió törvényes utódaként tűnt volna fel, hanem *de facto* partnerként egy valódi egyenlőségen alapuló s az egész világra kiterjedő megállapodásban. Amint azt az új vezetők fáradhatatlanul hangsúlyozták, ez nemcsak azt jelentette volna, hogy a világ egyenlőnek ismeri el Oroszországot és Amerikát, hanem azt is, hogy ezt követően egyetlen globális problémát sem lehet Oroszország részvétele és/vagy engedélye nélkül kezelni, illetve megoldani. Bár ezt nyíltan sohasem jelentették ki, ezen illúzió mögött ott munkált az az elképzelés is, hogy Közép-Európa továbbra is velük marad, sőt önként dönt úgy, hogy megmarad Oroszországhoz politikailag különösen közel álló térségnek, vagyis a Varsói Szerződés és a KGST felbomlását követően egykori tagjaik nem fognak elmozdulni sem a NATO, sem az Európai Unió felé.

Moszkva abban reménykedett, hogy a nyugati segítség révén végrehajthatók lesznek a belső reformok, az állam kivonulhat a gazdasági életből, lehetővé téve így a demokratikus intézmények megszilárdulását. Oroszország

gazdasági talpra állása, Amerika egyenlő partnereként élvezett különleges státusa, valamint pusztán vonzása pedig arra ösztönözné a FÁK nemrégiben függetlenné vált államaikat – akik hálásak, hogy az új Oroszország nem jelent fenyegetést számukra, és egyre inkább felismerik a vele való valamiféle unió előnyeit –, hogy egyre szorosabb gazdasági, majd politikai integrációt alakítsanak ki Oroszországgal, ezzel is növelve annak kiterjedését és erejét.

Ezzel a megközelítéssel az volt a probléma, hogy nélkülözött minden kül- és belpolitikai realizmust. Az „érett stratégiai partneri viszonyról” vallott elképzelés egyszerűen volt hízelgő és csalóka. Amerika nemcsak hogy nem akart, de nem is tudott volna osztozni Oroszországgal a világhatalomban. Az új Oroszországot túlságosan legyengítette és lerombolta a háromnegyed évszázadig tartó kommunista uralom és társadalmilag túlságosan fejletlen volt ahhoz, hogy globális kérdésekben valódi partner lehessen. Washington nézete szerint időközben Németország, Japán és Kína legalább akkora fontosságra tett szert és ma már legalább annyi befolyással rendelkezik, mint Oroszország. Ráadásul néhány, Amerika nemzeti érdeke szempontjából központi jelentőségű európai, közép- és távol-keleti geostratégiai kérdésben az amerikai és az orosz törekvések korántsem azonosak. Alighogy a különbségek felszínre buktak, a politikai hatalomban, pénzügyi befolyásban, műszaki újításokban és kulturális vonzásban megmutatkozó aránytalanságok miatt az „érett stratégiai partneri viszony” tartalmatlanná vált, s egyre több orosz gondolta azt, hogy az egészet csak Oroszország szándékos megtévesztésére találták ki.

Ez a csalódás talán elkerülhető lett volna, ha korábban – még az amerikai–orosz mézeshetek idején – Amerika

magáévá tette volna a NATO-bővítés koncepcióját, és ezzel egy időben „visszautasíthatatlan alkut” kínált volna az oroszoknak, nevezetesen különleges együttműködést Oroszország és a NATO között. Ha Amerika akkor – Oroszországot bevonva a folyamatba – világosan és határozottan magáévá tette volna a szövetség bővítésének gondolatát, talán elkerülhető lett volna, hogy Moszkva csalódjon az „érett partneri viszonyban”, és hogy a „nyugatosok” politikai helyzete a Kremlen belül fokozatosan meggyengüljön.

Az erre alkalmas pillanat 1993 második felében adott volt. Vagyis azt követően, hogy augusztusban Jelcin nyilvánosan elismerte: Lengyelország atlanti szövetséghez való csatlakozási érdeke egybecsúsznak „Oroszország érdekeivel”. Ehelyett a Clinton-kormány – folytatva az „Oroszország az első” politikát – újabb két évig vívódott, miközben a Kreml más hangon kezdett beszélni, és egyre ellenségesebben szemlélte a NATO bővítését célzó amerikai szándék bizonytalanul fel-felbukkanó jeleit. Mire 1996-ban Washington úgy döntött, hogy a NATO-bővítést a nagyobb és biztonságosabb euroatlanti közösség kialakítására irányuló amerikai politika egyik központi céljává teszi, már az oroszok merev ellenállásával kellett szembenéznie. Így 1993-at az elszalasztott történelmi lehetőség évének is tekinthetjük.

El kell ismernünk, a NATO-bővítéssel kapcsolatban nem minden orosz aggodalom volt alaptalan, forrásuk sem volt feltétlenül a rosszindulat. Persze a bővítés egyes ellenzői – különösen orosz katonai körökben – továbbra is hidegháborús mentalitás szerint gondolkoztak, és a NATO-bővítést nem Európa saját növekedésének részeként szemlélték, hanem egy Amerika vezette, még mindig oroszellenes szövetség kiterjesztéseként. Az orosz

külpolitikai elit egyes tagjai – legtöbbjük már a szovjet időszakban is viselt hivatalt – továbbra is ragaszkodtak ahhoz a régi geostratégiai nézethez, hogy Amerikának semmi keresnivalója Euráziában, illetve, hogy a NATO-bővítés mögött az amerikai befolyási övezet növelésének szándéka húzódik meg. Ellenkezésüket az a remény is táplálta, hogy Oroszország felépülése után a sehová sem tartozó Közép-Európa ismét visszakerül majd Moszkva geopolitikai befolyási övezetébe.

Sok orosz demokrata attól is félt, hogy a NATO-bővítés következményeként Oroszországot kikergetik Európából, politikailag kiközösítik, méltatlannak ítélve arra, hogy az európai civilizáció intézményes rendszerének tagja legyen. A kulturális bizonytalanság tovább erősítette a politikai félelmeket, a NATO-bővítés úgy festett, mintha a régi, Oroszország elszigetelésére irányuló nyugati politika kiteljesedése lenne. Egy olyan politikáé, mely magára hagyná az oroszokat a világban és kiszolgáltatná őket ellenségeiknek. Ráadásul az orosz demokraták egyszerűen nem fogták fel, hogy a közép-európai országok mennyire neheztelnek Moszkva fél évszázados uralma miatt, illetve, hogy mennyire szeretnék bekerülni egy nagyobb euroatlanti rendszerbe.

Mindent összevetve, az orosz nyugatosok csalódását és meggyengülését aligha lehetett elkerülni. Tény, hogy az igencsak megosztott új orosz elit – az elnökkel és külügyminiszterével egyetemben, akik képtelenek voltak következetes geostratégiai vezetést kialakítani – nem tudta világosan megjelölni, hogy az új Oroszországnak melyek az európai céljai, és azt sem tudta reálisan felbecsülni, hogy a meggyengült ország milyen valós korlátokkal néz szembe. A moszkvai, sok csatát megélt demokraták nem tudták rászánni magukat arra a bátor kijelentésre, hogy

egy demokratikus Oroszország nem ellenzi a demokratikus atlanti közösség bővítését, és szeretne kapcsolatba kerülni vele. Az a téveszme, hogy Amerika mellett Oroszország is globális hatalom, megnehezítette a moszkvai politikai elit számára, hogy felhagyjon a kiváltságos orosz geopolitikai helyzet gondolatával – és nemcsak a volt Szovjetunió területén, de a volt közép-európai csatlós országok vonatkozásában is.

Ezek a fejlemények az 1994-től újból erőre kapó – és akkorra már Jelcin kulcsfontosságú hazai támogatóivá váló – nacionalisták és a militaristák kezére játszottak. Amikor egyre éleesebben és időnként fenyegetően reagáltak a közép-európai országok törekvéseire, csak annyit értek el, hogy az egykori csatlós országok – melyek nem feledkeztek meg arról, hogy csak nemrég szabadultak föl az orosz uralom alól – még eltökéltebben keresték a NATO nyújtotta biztonságot.

A Washington és Moszkva közötti szakadékot tovább mélyítette, hogy a Kreml nem volt hajlandó lemondani az összes sztálini hódításról. A nyugati közvéleményt – főleg Skandináviában és az Egyesült Államokban – különösen nyugtalanította a balti köztársaságokkal kapcsolatos bizonytalan orosz magatartás. Miközben elismerték függetlenségüket és nem erőltették, hogy tagjai legyenek a FÁK-nak, még a demokratikus beállítottságú orosz vezetők is időről időre fenyegetésekkel álltak elő, hogy kedvezményes bánásmódot csikarjanak ki a Baltikumban élő nagyszámú oroszoknak, akiket egyébként – a sztálinizmus éveiben – szándékosan telepítettek le ott. A légkört tovább rontotta, hogy a Kreml makacsul nem volt hajlandó elítélni azt a – náci Németországgal 1939-ben kötött – megállapodást, amelyik jogalapot teremtett a Szovjetuniónak, hogy bekebelezze a balti államokat. A

Kreml szóvivője még öt évvel a Szovjetunió összeomlása után – az 1996. szeptember 10-én kiadott hivatalos nyilatkozatban – is azt állította, hogy a balti köztársaságok 1940-ben önként „csatlakoztak” a Szovjetunióhoz.

A Szovjetunió bukása után színre lépő orosz elit a jelek szerint arra is számított, hogy a Nyugat segítséget fog nyújtani – vagy legalábbis nem fogja gátolni – az orosz központi szerep visszaállítását a Szovjetunió utódállamaiban. Ezért nehezteléssel fogadták a Nyugat azon szándékát, hogy segít a szovjet utódállamoknak független politikai létük megszilárdításában. Miközben arra figyelmeztettek, hogy „az Egyesült Államokkal szembeni elenséges viszony [...] olyasmi, amit el kell kerülni”, az amerikai külpolitikával foglalkozó vezető szovjet elemzők – nem teljesen tévesen – azzal álltak elő, hogy az Egyesült Államok megpróbálja átszervezni „egész Euráziában az államok közötti kapcsolatokat [...] aminek eredményeképpen nem egyetlen vezető hatalom, hanem sok közepes nagyságú, viszonylag stabil, mérsékelt erő ország jönne létre [...] amelyek szükségszerűen – mind egyenként, mind összességükben – gyengébbek, mint az Egyesült Államok”.¹⁶

Ebben a tekintetben Ukrajna különleges fontossággal bír. Azt, hogy Amerika – főleg 1994-et követően – egyre növekvő fontosságot tulajdonított az amerikai–ukrán kapcsolatoknak, és segített Ukrajnának megőrizni frissen elnyert szabadságát, Moszkvában sokan – még a „nyugatosok” is – olyan politikának tekintették, amelyik az oroszok azon létérdeke ellen irányul, hogy visszatereljék Ukrajnát a közös karámba. Ukrajna majdani „újrainteg-

¹⁶ A. Bogaturov és V. Kremenjuk (mindketten vezető kutatók az Egyesült Államok és Kanada Kutató Intézetben), „Amerika sohasem fog megállni”, *Nyevaviszimaja Gazeta*, 1996. június 28.

rálása” továbbra is az orosz politikai elit sok tagjának hit-tétele.¹⁷ Ennek az lett az eredménye, hogy Ukrajna független státusának orosz részről történő geopolitikai és történelmi megkérdőjelezése frontálisan ütközött azzal az amerikai nézettel, hogy egy birodalmi Oroszország sem-miképp sem lehet demokratikus.

Ráadásul voltak kizárólag belső okai is annak, hogy a két „demokrácia” közötti „érett stratégiai partneri viszony” hiú ábrándnak bizonyuljon. A kommunista uralom Oroszországban olyan nagy elmaradottságot és pusztítást hagyott maga után, hogy az ország jelenleg nem tud az Egyesült Államok életképes, demokratikus partnere lenni. Ezt az alapvető helyzetet nem homályosíthatták el a partneri viszonyról szóló emelkedett szölamok. Ráadásul Oroszország, a Szovjetunió utódaként, csak részben szakított a múlttal. Szinte valamennyi „demokratikus” vezető – még ha valóban ki is ábrándult a múltból – nemcsak hogy maga is a szovjet rendszer terméke volt, de tagja volt az akkor uralkodó elitnek is. Nem egykori másként gondolkodók voltak, mint Lengyelországban vagy a Cseh Köztársaságban. A szovjet hatalom kulcsfontosságú intézményei – hiába voltak ekkor már gyengék, demoralizáltak és

¹⁷ Még Jelcin főtanácsadóját, Dmitrij Rjurikovot is idézte az *Interfax* (1996. november 20.), aki Ukrainát „átmeneti jelenségnek” nevezte, míg a moszkvai *Obcsaja Gazeta* (1996. december 10.) arról számolt be, hogy „belátható időn belül a kelet-ukrajnai események nagyon nehéz probléma elé állíthatják Oroszországot. Az elégedetlenség tömeges megnyilvánulásait [...] Moszkvához intézett kérések vagy akár követelések kísérik majd, hogy vegye át a régiót. Moszkvában elég sokan készek lennének támogatni egy ilyen tervet.” Az orosz szándékokat illető nyugati aggodalmakat természetesen nem enyhítette, hogy Oroszország követelte a Krimet és Szevasztopot, vagy az olyan provokatív cselekedetek sem, mint az, hogy 1996 végén az orosz közszolgálati televízió éjszakai időjárás-jelentésében Szevasztopol az orosz városok között szerepelt.

korruptak – azért még léteztek. Ennek és a kommunista múlt még élő vonzásának volt a szimbóluma a Moszkva közepén található történelmi díszlet: a Lenin-mauzóleum. E helyzetet csak ahhoz lehetne hasonlítani, mintha a nácizmus utáni Németországot egykori, közép-beosztású, demokratikus jelszavakat fröcsögő „Gauleiterek” kormányozták volna abból a Berlinből, melynek központjában még ma is ott állna egy Hitler-mauzóleum.

Az új demokratikus elit politikai gyengeségét tovább súlyosbította az orosz gazdasági válság nagysága. Az államnak a gazdaságból történő kivonulását célul tűző nagyarányú reformok túlzó várakozásokat szültek a nyugati – főleg amerikai – segélyekkel kapcsolatban. Annak ellenére, hogy a főleg német és amerikai segélyek mértéke fokozatosan nőtt, azok a legjobb esetben sem indíthattak el gyors gazdasági konszolidációt. Az így jelentkező társadalmi elégedetlenség további érveket adott a csalódott kritikusok kórusának. Ezek azt állították, hogy az Egyesült Államokhoz fűződő partneri viszony olyan csálárdság, amely Amerikának jó, de kárt okoz Oroszországnak.

Összefoglalva, közvetlenül a Szovjetunió összeomlása után a hatékony globális partneri viszony kialakításához az objektív feltételek éppúgy hiányoztak, mint a szubjektívak. A demokratikus „nyugatosok” egyszerűen túl sokat akartak, és túl keveset tudtak nyújtani. Amerikával egyenlő partneri viszonyt – vagy inkább közös uralmat – akartak, viszonylag szabad kezét a FÁK-on belül, és geopolitikai senki földjét Közép-Európában. Azonban a szovjet történelemmel kapcsolatos kételyeik, a globális hatalmi realitással kapcsolatos tudatlanságuk, a mély gazdasági válság és a kiterjedt társadalmi támogatási rendszer hiánya miatt nem tudták megteremteni azt a stabil és valóban

demokratikus Oroszországot, amit az egyenlő partneri viszonyról vallott elképzelés sejtetett. Oroszország előtt egy hosszú politikai reformfolyamat áll, melyet ugyanilyen hosszú demokratikus stabilizációs folyamat kell követessen, illetve egy még hosszabb társadalmi-gazdasági modernizációs folyamat. Ezt követően – mielőtt az Amerikához fűződő valódi partneri viszony életképes geopolitikai választási lehetőséggé válhatna – mélyebb szinten a birodalmi gondolkodást nemzeti mentalitásnak kell felváltania nemcsak Közép-Európa, hanem főleg a volt Szovjet Birodalmat illető geopolitikai realitások tekintetében.

Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy a „közel-külföld” prioritását a nyugatos irányzat egyszerre fogalmazta meg kritikaként és külpolitikai alternatívaként. Szerintük a „partneri viszonyról vallott elképzelés” semmibe veszi azt, ami Oroszország számára a legfontosabb: a volt szovjet köztársaságokhoz fűződő kapcsolatokat. A „közel-külföld” fogalmában jutott kifejezésre ugyanis az a politika, amelyik rendkívül nagy hangsúlyt helyezett egy életképes új szerveződés megteremtésére a Szovjetunió által egykor elfoglalt geopolitikai térségben – természetesen moszkvai döntéshozatali központtal. Ebből kifolyólag széles körű egyetértés mutatkozott abban, hogy a nyugati – főleg amerikai – orientációjú politika kevés előnnyel kecsegtet, és túl nagy árat követel. Ez – állították – egyszerűen csak megkönnyítette, hogy a Nyugatot kihasználja a Szovjetunió összeomlásából adódó lehetőségeket.

A „közel-külföldet” középpontba állítók táborában olyan ernyő volt, amely alá több különböző geopolitikai irányzat is befért. Nemcsak a gazdasági célszerűség és determinizmus azon híveit tömörítette – néhány „nyugatos” is

beleértve –, akik azt hitték, hogy a FÁK egyfajta Moszkva vezette EU-vá fejlődhet, hanem olyanokat is, akik a gazdasági integrációban csak a birodalom visszaállításának egyik olyan eszközét látták, amelyik vagy a FÁK égisze alatt, vagy Oroszország és Belarusz, esetleg Oroszország, Belarusz, Kazahsztán és Kirgizisztán közötti (1996-ban kötött) külön megállapodás alapján működik. Az ernyő alatt voltak szlavofilek is, olyan romantikusok, akik a szlávok – az oroszok, ukránok és belaruszok – egyesülését szorgalmazták. Végül pedig szintúgy az Eurázsia-eszme némileg misztikus elképzelésének támogatói is feltűntek ott, akik a „közel-külfölddel” kapcsolatos politikai manőverekben látták Oroszország tartós történelmi küldetésének lényegi meghatározását.

Legszűkebb értelemben a „közel-külföld” elsődlegessége azt a teljesen ésszerű javaslatot foglalta magában, hogy Oroszország először az újonnan függetlenné vált államokra összpontosítson, hiszen mindegyiküket továbbra is Oroszországhoz kötötte az a tudatos orosz politika, amely a kölcsönös gazdasági függés fokozására irányult. Ennek mind gazdasági, mind geopolitikai szempontból volt értelme. Az új orosz vezetők által sokat emlegetett „új gazdasági térség” olyan valós tényező volt, melyet az újonnan függetlenné vált államok vezetői nem hagyhattak figyelmen kívül. Az együttműködésen túl a bizonyos fokú integráció is gazdasági szükségszerűségnek számított. Ily módon nemcsak természetes, de kívánatos is volt közös FÁK-intézmények létrehozásának támogatása annak érdekében, hogy a Szovjetunió politikai széthullása által előidézett gazdasági felbomlás és töredezettség megszűnjön.

Néhány orosz szemében a gazdasági integráció szorgalmazása ily módon hatékony, politikailag felelős reakció

volt arra, ami történt. Gyakran emlegették az EU-párhumot, mint olyat, ami jól jellemzi a Szovjetunió széthullása utáni helyzetet. A birodalom visszaállítását a gazdasági integráció mérsékeltebb hívei nyíltan visszautasították. Az 1992 augusztusában, a prominens személyiségekből és kormánytisztviselőkből álló Kül- és Védelempolitikai Tanács által kiadott *Stratégia Oroszország számára* című nagy hatású jelentés például nyomatékosan a „birodalmi lét utáni felvilágosult integrációt” javasolta a szovjet érárt követő „közös gazdasági térség” megfelelő programjának.

A „közel-külföld” hangsúlyozása azonban nemcsak a regionális gazdasági együttműködés – politikai szempontból jótékony hatású – következménye volt. Geopolitikai tartalmának voltak birodalmi felhangjai is. Még egy 1992-ben készült viszonylag mérsékelt hangú jelentés is egy olyan gyógyult Oroszországról beszélt, amelyik majd stratégiai partneri viszonyra lép a Nyugattal. Olyan viszonyra, amelyben majd Oroszország „szabályozza a helyzetet Kelet-Európában, Közép-Ázsiában, és a Távol-Keleten”. E prioritás némely támogatói nyíltan olyan Oroszországról beszéltek, amely „kizárólagos szerepet” tölt majd be a Szovjetunió utáni térségben, és azzal vádolták a Nyugatot, hogy oroszellenes politikát folytat, mivel segélyezzi mind Ukrajnát, mind pedig a többi, újonnan függetlenné vált államot.

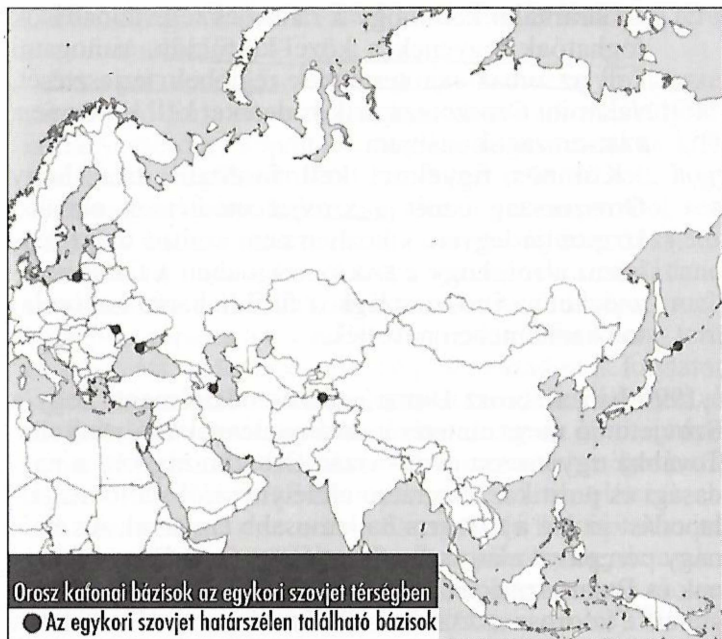
Tipikus, de egyáltalán nem szélsőséges példa J. Ambarcumov érvelése; 1993-ban ő volt a parlament külügyi bizottságának elnöke, mellesleg egykor a „partneri viszony” elsődlegességét is támogatta. Ambarcumov nyíltan hangoztatta, hogy a volt szovjet térség kizárólag orosz geopolitikai befolyási övezet. Lényegében ugyanezt ismételte meg Andrej Kozirjev külügyminiszter is, aki korábban a Nyugat-barát politika elsődlegességének

energikus támogatója volt, később pedig kijelentette: Oroszországnak „továbbra is fenn kell tartania katonai jelenlétét azokban a térségekben, amelyek századok óta érdekszférájához tartoznak”. Az *Izvesztija* 1994. április 8-án arról számolt be, hogy Oroszországnak sikerült nem kevesebb mint huszonnyolc katonai bázist megtartania az újonnan függetlenné vált államok területén. A térképen a kalinyingrádi, moldovai, krími, örményországi, tadzsik, valamint a Kuril-szigeteken lévő orosz katonai létesítményeket összekötő vonal nagyjából megfelel az egykori Szovjetunió külső határainak, amint azt a 149. oldalon lévő térkép is mutatja.

1995 szeptemberében Jelcin elnök kiadott egy hivatalos dokumentumot a FÁK irányában tanúsítandó politikáról, amely a következőképpen jelölte meg az orosz célkitűzéseket:

A FÁK-országokkal kapcsolatos orosz politika fő célja, hogy olyan gazdaságilag és politikailag integrált államszövetséget hozzon létre, amelyik képes a világban az őt megillető helyet kivívni [...] amelyik képes Oroszországot az egykori szovjet térségben, az államok között kialakuló új politikai és gazdasági kapcsolatrendszer vezető erejévé tenni.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk az erőfeszítés politikai dimenziójának, a világrendszerben helyét követelő egységes orosz államalakulatnak és az új államalakulaton belüli orosz uralkodó szerepnek a hangsúlyozását. Ezzel összhangban Moszkva ragaszkodott hozzá, hogy Oroszország és az újonnan alakult FÁK közötti politikai és katonai kapcsolatokat is megerősítsék, továbbá, hogy közös katonai parancsnokság jöjjön létre, valamint,

hogy a FÁK-országok fegyveres erőit hivatalos szerződés kösse össze. Moszkva ragaszkodott a FÁK „külső” határainak központi – azaz Moszkva általi – ellenőrzéséhez is, továbbá ahhoz, hogy a FÁK-on belüli békefenntartó akciókban az orosz erőké legyen a döntő szerep. Szorgalmazta közös külpolitika kialakítását a FÁK-on belül, és hogy a FÁK intézményei Moszkvában legyenek, ne pedig Minszkben, ahogy abban eredetileg 1991-ben megegyeztek. A szándékok között szerepelt természetesen az is, hogy az orosz elnök vezesse a FÁK csúcsértekezleteit.

És ez még nem minden. Az 1995. szeptemberi dokumentum azt is megfogalmazta:

Garantálni kell, hogy a rádió- és televízióadások foghatóak legyenek a közel-külföldön, támogatni kell az orosz sajtótermékek régióbeli terjesztését, valamint Oroszországnak kádereket kell képeznie a FÁK-országok számára.

Különös figyelmet kell fordítani arra, hogy Oroszország ismét a szovjet utódtárság oktatási központja legyen, s közben nem szabad megfeledkezni arról, hogy a FÁK-országokban a fiatal nemzedéket az Oroszországhoz fűződő baráti kapcsolatok szellemében neveljék.

1996-ban az orosz Duma egészen odáig ment, hogy a Szovjetunió megszüntetését érvénytelennek nyilvánította. Továbbá ugyanazon év tavaszán Oroszország két, a gazdasági és politikai integráció elmélyítéséről szóló megállapodást írt alá a FÁK arra hajlamosabb tagjaival. Az első, nagy pompával aláírt szerződés lényegében Oroszországnak és Belarusznak a „Szuverén Köztársaságok Közösségében” (az orosz „SZSZR” rövidítés erősen emlékeztetett a szovjet „SZSZSZR”-re) való egyesüléséről szólt, míg a második – Oroszország, Kazahsztán, Belarusz és Kirgizisztán által aláírt – okmány az „Integrált Államok Közösségének” hosszú távon való létrehozását javasolta. Mindkét kezdeményezés a FÁK-on belüli lassú integráció miatti türelmetlenségről árulkodott, valamint jelezte Oroszország eltökéltségét.

Ily módon a „közel-külföld” elmélete a FÁK központi irányításának hangsúlyozása révén jó adag szubjektív birodalmi eltökéltséggel elegyítette az objektív gazdasági determinizmus néhány elemét. De közülük egyik sem adott filozofikusabb vagy geopolitikai szempontból értelmes választ arra a még mindig nyomasztó kérdésre: „Mi is

Oroszország, mi annak valódi küldetése, és mekkora területre formálhat jogot?”.

Ezt a vákuumot kísérelte meg betölteni az egyre népszerűbbé váló Eurázsia-elmélet, amelyben a „közel-külföld” is nagy szerepet kapott. A meglehetősen misztikus kifejezésekkel megfogalmazott kiindulási pont az volt, hogy Oroszország geopolitikai és kulturális szempontból sem nem igazán Európa, sem nem igazán Ázsia, hanem sajátos eurázsiai identitása van. Ez egyrészt annak a példátlanul hatalmas terület fölötti uralomnak az öröksége, mely Közép-Európa és a Csendes-óceán partvidéke között terül el, másrészt a Moszkva által négy évszázadon át folytatott kéleti terjeszkedés nyomán létrejött birodalmi államiságé. Ez a terjeszkedés nagyszámú nem orosz és nem európai népet olvasztott be Oroszországba, s ezzel egységes eurázsiai politikai és kulturális szerveződést hozott létre.

Az Eurázsia-eszme nem a Szovjetunió bukása után keletkezett. Először a XIX. században jelent meg, de csak a XX. században terjedt el szélesebb körben, mint a szovjet kommunizmus egyértelmű alternatívája, és mint a Nyugat állítólagos dekadenciájára való reagálás. Az orosz emigránsok különösen aktívan terjesztették mint a szovjet ideológia alternatíváját, mivel rájöttek, hogy a Szovjetunióban élő nem oroszok nemzeti ébredéséhez nemzetek fölötti eszmére van szükség, amennyiben nem akarják, hogy a kommunizmus majdani bukása a régi Nagy Orosz Birodalom felbomlásához vezessen.

A húszas évek közepén mindezt meggyőzően fogalmazta meg Ny. Sz. Trubeckoj herceg, aki azt írta:

[A] kommunizmus valójában az europaizmusnak olyan burkolt változata, amely tönkretette az orosz élet szellemi alapjait és nemzeti sajátosságát

azáltal, hogy az Európát és Amerikát valójában irányító materializmust népszerűsítette [...]

Az a feladatunk, hogy akkorra [...] amikor Oroszország nem lesz többé az európai civilizáció torz tükörképe [...] amikor ismét önmaga lesz: Oroszország-Eurázsia, Dzsingisz kán hatalmas örökségének tudatos várományosa és hordozója, egy olyan teljesen új kultúrát hozunk létre, amelyik csak a mienk, s amelyik nem hasonlít az európai civilizációra.¹⁸

Ez a nézet lelkes hallgatóságra talált a Szovjetunió felbomlása utáni zavaros időszakban. Egyfelől elítélték a kommunizmust, mivel elárulta az orosz ortodoxiát és a különleges, misztikus „orosz eszmét”, másfelől elvetették a nyugati orientációt is, mivel a Nyugatot – különösen Amerikát – korruptnak, kulturális szempontból oroszellenesnek tartották, illetve hajlamosnak arra, hogy megtagadja Oroszországtól azt a mind a történelemből, mind a földrajzi viszonyokból eredő jogát, hogy kizárólagos ellenőrzést gyakoroljon Eurázsia fölött.

Az Eurázsia-eszmét Lev Gumiljov – a történész, földrajztudós és néprajztudós – írásai tudományos köntösbe öltöztették. Könyvei – *Az ősi Rusz és a Nagy Sztjeppe*, *Eurázsiai ritmusok* és *Az etnosz földrajza a történelmi időben* – markáns kifejtését adják annak az elképzelésnek, hogy a sajátos orosz „etnikum” természetes földrajzi helye Eurázsia. Ez az oroszok és a nyílt sztyeppéket benépesítő nem oroszok közötti történelmi együttélés következménye, ami egy sajátos eurázsiai kulturális és eszmei identitást hozott létre. Gumiljov figyelmeztetett,

¹⁸ N. S. Trubetzkoy, „The Legacy of Genghis Khan”, *Cross Currents* 9 (1960): 68.

hogy a Nyugathoz való alkalmazkodás nem kevesebbet jelentene az orosz nép számára, mint saját „etnikai hovatartozásának és lelkének” elvesztését.

Ezeket a nézeteket – bár kezdetlegesebb formában – különböző orosz nemzetiségi politikusok is visszhangozták. Jelcin egykori alelnöke, Alekszandr Ruckoj azt állította, hogy „egyetlen pillantás országunk geopolitikai helyzetére nyilvánvalóvá teszi, hogy Oroszország az egyetlen híd Ázsia és Európa között. Akárki uralkodjék is e térség fölött, az a világ fölött is uralkodni fog.”¹⁹ Jelcin 1996-os kommunista kihívója, Gennagyij Zjuganov marxista-leninista meggyőződése ellenére magáévá tette a misztikus Eurázsia-eszmét, azt, hogy az orosz nép különleges szellemi és térítő szerepet tölt be Eurázsia hatalmas sztyeppéin. Zjuganov azzal érvelt, hogy Oroszország különleges kulturális elhivatottsággal és különösen előnyös földrajzi adottságokkal rendelkezik ahhoz, hogy vezethesse a világot.

Az Eurázsia-eszme józanabb és pragmatikusabb változatával a kazah elnök, Nursultan Nazarbajev állt elő. Miután országában azzal találta magát szembe, hogy a kazahok és a letelepedett oroszok aránya majdnem egyenlő, és valamiféle megoldást próbált találni a Moszkva által a politikai integráció irányában kifejtett nyomás enyhítésére, Nazarbajev az „Eurázsiai Unió” koncepciójával állt elő az arctalan és nem túl hatékony FÁK helyett. Bár hiányzott belőle a hagyományos eurázsiai mentalitásra jellemző misztikus tartalom, és egyáltalán nem szánt különleges térítő szerepet az oroszoknak mint Eurázsia vezetőinek, mégis abból az elképzelésből indult ki, hogy Eurázsia – melynek földrajzi meghatározása megegyezett

¹⁹ A *L'Espresso*-ban (Róma) megjelent interjú, 1994. július 15.

a volt Szovjetunió földrajzi határaival – olyan szerves egészet alkot, amelynek politikai szereppel is rendelkeznie kell.

A próbálkozás, hogy a „közel-külföld” koncepciója az orosz geopolitikai gondolkodás homlokterébe kerüljön, bizonyos fokig igazolást nyert azon elvárás által, mely a biztonságpolitika és a gazdaság területén valamiféle közeledést, megegyezést sürgetett a birodalmi státusát elvesztett Oroszország és az újonnan függetlenné vált államok között. A megbeszéléseknek azonban szürreális felhangot kölcsönzött az a makacsul tovább élő remény, mely azt sugallta, hogy akár önkéntes gazdasági alapon, akár az újjáéledő orosz hatalom okán – nem is beszélve Oroszország különleges eurázsiai vagy szláv küldetéséről – a néhai birodalom politikai „integrációja” egyszerre kívánatos és lehetséges is lenne.

E tekintetben az EU-val való gyakran idézett összehasonlítás egy nagyon lényeges különbséget figyelmen kívül hagyott: az EU-ban – még ha szem előtt tartjuk is Németország különleges helyzetét – egyetlen, nemzeti összterméke, lakossági számaránya vagy területi nagysága miatt döntő befolyással bíró hatalom sem tölt be vezető szerepet úgy, hogy egymaga uralkodnék az összes többi felett. Az EU persze nem egy nemzeti birodalom örököse, mellyel kapcsolatban az időközben szabaddá vált tagállamok okkal gyanakodhatnak egy esetleges „integrációban” rejlő új alárendeltségi viszony kialakításának szándékára. Ezzel együtt könnyen elképzelhető, hogyan reagáltak volna Európa államai, ha Németország hivatalosan kinyilvánította volna, hogy célja megszilárdítani és kiterjeszteni vezető szerepét az EU-ban az oroszok főntebb idézett 1995-ös bejelentésének szellemében.

Az EU-s párhuzamnak van még egy hiányossága. A nyitott és viszonylag fejlett nyugat-európai gazdaságok készek voltak a demokratikus integrációra, és többségük megfogható gazdasági és politikai előnyöket érzékelt ebben. A szegényebb nyugat-európai országok is profitálhattak a támogatásokból. Ezzel szemben az újonnan függetlenné vált államok olyan politikailag instabil országnak tekintették Oroszországot, melynek birodalmi törekvései gazdasági akadályt jelenthetnek saját világgazdasági terveik megvalósításakor, illetve az olyannyira szükséges külföldi befektetések megszerzése szempontjából.

Az „integrációról” vallott moszkvai felfogást főként Ukrajna ellenezte. Vezetői gyorsan felismerték, hogy az ilyen „integráció” – különösen annak fényében, hogy az oroszok fenntartással kezelték az ukrán függetlenség törvényes voltát – végül is a nemzeti szuverenitás elvesztéséhez vezet. Ehhez járult, hogy az oroszok szinte zsarnokként bántak az új ukrán állammal. Nem voltak hajlandók elismerni annak határait, kétségbe vonták Ukrajna jogát a Krímre, ragaszkodtak ahhoz, hogy kizárólagos ellenőrzést gyakorolhassanak Szevasztopol kikötője felett. Mindez az újjáéledt ukrán nacionalizmusnak kimondottan oroszellenes élt adott. Az ukrán államiság önmeghatározása – az új állam történetének kritikus fontosságú alakuló időszakában – ily módon elkanyarodott hagyományos lengyel- és románellenes orientációjától. Ehelyett minden olyan orosz javaslatot, amely egy erősebben integrált FÁK-ra, egy Oroszországgal és Belarusszal alkotandó, különleges szláv közösségre, esetleg egy Eurázsiai Unióra vonatkozott – orosz birodalmi taktikát látván bennük – eleve ellenkezéssel fogadtak.

Az ukrán függetlenség megőrzésére irányuló eltökéltséget külső támogatás is erősítette. Bár eleinte a Nyugat,

főleg az Egyesült Államok, késve ismerte fel a független ukrán állam geopolitikai fontosságát, az 1990-es évek közepére mind Amerika, mind Németország komoly támogatója lett Kijev függetlenségének. 1996 júliusában az Egyesült Államok védelmi minisztere azt mondta: „Nem lehet túlbecsülni a független Ukrajna jelentőségét az európai biztonság és stabilitás szempontjából”, míg szeptemberben a német kancellár – annak ellenére, hogy erősen támogatta Jelcin elnököt – még tovább ment, kijelentvén: „most már senki sem kérdőjelezheti meg Ukrajna biztos helyét Európában [...] A jövőben senki sem vonhatja kétségbe Ukrajna függetlenségét és területi integritását.” Az amerikai politikacsinálók is „stratégiai partneri viszonyként” emlegették az amerikai–ukrán kapcsolatokat, szándékosan említve ugyanazt a kifejezést, amit addig az amerikai–orosz kapcsolatok esetében használtak.

Miként már megjegyeztük, Ukrajna nélkül a birodalom visszaállítása – akár a FÁK, akár az Eurázsia-eszme alapján – nem életképes lehetőség. Egy Ukrajna nélküli birodalom végül is azt eredményezné, hogy Oroszország még inkább „elázsiásodik”, és még messzebb kerül Európától. Ráadásul az Eurázsia-eszme még az újonnan függetlenné vált közép-ázsiai országok számára sem volt különösen vonzó; alig volt köztük olyan, amelyik kapva kapott volna egy Moszkvával kötendő új szövetségen. Üzbegisztán erőteljesen támogatott minden ukrán ellenvetést a FÁK nemzetek felettivé tételével vagy pusztán megerősítésével kapcsolatban.

Más, Moszkvától szintén óvakodó FÁK-országok Ukrajna és Üzbegisztán köré csoportosultak, s így próbáltak szembeszegülni az oroszok szorosabb politikai és katonai integrációra irányuló nyomásával. Közben az erősödő

nemzeti öntudat hatására majdnem minden újonnan alakult államban egyre erőteljesebben bírálták a Moszkva előtti egykori behódolást, gyarmatosításnak bélyegezték azt, és igyekeztek elfeledni még az emlékét is. Ennek szellemében még az etnikailag sebezhető Kazahsztán is – a többi közép-ázsiai országhoz hasonlóan – eltörölte a cirill ábécét, és átvette a latin betűs írást, ahogyan Törökország is tette korábban. Az 1990-es évek közepére – hallgatólagos ukrán vezetéssel, és Üzbegisztán, Türkmenisztán, Azerbajdzsán, valamint helyel-közzel Kazahsztán, Grúzia és Moldova részvételével – gyakorlatilag létrejött egy nem hivatalos tömb, amelyik gátolni igyekezett azokat az orosz erőfeszítéseket, amelyek a FÁK politikai integrációs eszközként történő alkalmazására irányultak.

Ukrajna ragaszkodása a korlátozott – nagyrészt csak gazdasági – integrációhoz azzal is járt, hogy a „Szláv Unióval” kapcsolatos elképzelés elvesztette minden gyakorlati jelentését. Ukrajna szembeszegülése automatikusan megfosztotta geopolitikai jelentőségétől a szlavofilek által terjesztett és Alekszandr Szolzsenyicin támogatásával szentesített gondolatot. A Szláv Unió gondolata azt jelentette volna, hogy Belarusz egyedül marad Oroszországgal, Kazahsztánt esetleg kettéosztják, s az oroszok által lakott északi terület esetleg bekerül az Unióba. Ez a lehetőség érthető módon nyugtalanította Kazahsztán új urait, s csak arra volt jó, hogy tovább közzörülje nacionalizmusuk oroszellenes élet. Belarusz számára az Ukrajna nélküli Szláv Unió nem kevesebbet jelentett volna, mint az Oroszországba való betagozódást, ami csak a nacionalizmust fokozta volna tovább.

A „közél-külföldet” előtérbe állító politika külső akadályait nagymértékben crósította egy további fontos belpolitikai tényező: az orosz emberck hangulata. Hiába volt

minden magasztos frázis Oroszország különleges birodalmi küldetéséről, és hiába lelkesedett a politikai elit, az oroszokat – részben kimerültségből, részben a józan eszükön – vajmi kevésbé ragadta magával a birodalom visszaállításának ambiciózus terve. A nyitott határokat, a szabad kereskedelmet, a mozgásszabadságot és az orosz nyelv különleges státusát messzemenően pártolták, de a politikai integráció – főleg, ha annak gazdasági árát nekik kell megfizetni, vagy ha vérontással jár – kevés lelkesedést váltott ki bennük. Bánkódtak az „unió” szétesése fölött, szívesen látták volna annak visszaállítását, ám ahogyan a közvélemény a csecsen háborúra reagált, pontosan jelezte, hogy minden olyan politika, amelyik túlmegy a gazdasági befolyás és/vagy politikai nyomás gyakorlásán, nélkülözi a tömegek támogatását.

Röviden, a „közel-külfölddel” kapcsolatos tervek legfőbb geopolitikai hiányosságát az jelentette, hogy Oroszország sem politikailag nem elég erős, hogy másokra kényszeríthesse akaratát, sem gazdaságilag nem elég vonzó, hogy magához tudja édesgetni az új államokat. Az orosz nyomás csak arra ösztönözte őket, hogy újabb külső kapcsolatokat keressenek, mindenekelőtt a Nyugattal, de egyes esetekben Kínával és a délen fekvő kulcsfontosságú iszlám országokkal is. Amikor Oroszország azzal fenyegetőzött, hogy válaszképpen a NATO-bővítésre saját katonai tömböt hoz létre, fölmerült a kérdés: „Vajon kivel teheti ezt meg?” A válasz igen kiábrándítónak bizonyult: Legjobb esetben Belarusszal és esetleg Tádzsikisztánnal.

Az új államok még az Oroszországgal való szabályozott és szükségszerűnek mutakozó gazdasági integrációs formákra is gyanakodva tekintettek, mivel félték azok lehetséges politikai következményeitől. Ugyanakkor Moszkva állítólagos eurázsiai küldetése és a szláv mítosz csak arra

volt jó, hogy Oroszországot még jobban elszigetelje Európától és általában a Nyugattól, s ezzel a Szovjetunió bukása utáni válság állandósuljon; illetve az égetően szükséges modernizáció, valamint az orosz társadalom nyugati mintára történő átszervezése – ahogyan azt Kemal Atatürk megvalósította a Török Birodalom összeomlása után – további halasztást szenvedjen. A „közel-külföld” koncepciója nem jelentett Oroszország számára geopolitikai megoldást, s nem volt több, mint geopolitikai illúzió.

Ha sem az Amerikával való közös uralom, sem a „közel-külföld” nem reális lehetőség, akkor milyen geostratégiai választásai lehetnek Oroszországnak? A „demokratikus Oroszország” – amely inkább jelszó, mintsem valóság –, Amerikával való egyenlő tekintélyének olyannyira áhított elérését célzó nyugati orientáció csődje a cserbenhagyottság érzését keltette a demokratákban, míg annak a kelletlen beismerése, hogy az egykori birodalom „reintegrációja” legjobb esetben is csak távoli lehetőség, arra csábított néhány orosz geopolitikai szakértőt, hogy eljátszadozzon az Amerika eurázsiai egycduralma ellen létrehozandó ellenszövetség gondolatával.

1996 elején Jelcin elnök leváltotta Nyugat-orientált külügyminiszterét, Kozirjevet, s helyette a tapasztaltabb, de ortodox kommunista múltú Jevgenyij Primakovot nevezte ki, akit a nemzetközi ügyek szakértőjeként régtől fogva főként Irán és Kína érdekelt. Egyes orosz kommentátorok azt találgatták, vajon a primakovi vonal meggyorsítja-e az új, „hegemóniaellenes” koalíció létrejöttét, aminek a központja az a három hatalom lenne, melyeknek a legerősebb geopolitikai érdeke fűződik Amerika eurázsiai elsőségének korlátozásához. Primakov első néhány útja ezt a be-

nyomást erősítette. Ráadásul a fegyverkereskedelem területén meglévő kínai–iráni kapcsolatok, valamint Oroszország hajlandósága arra, hogy segítsen Iránnak atomenergiához jutni, tökéletes keretet nyújtott a közelebbi politikai párbeszédhez és a majdani szövetséghez. Lhetőleges tehát – legalábbis elméletben –, hogy a világ vezető szláv hatalmának, a világ legmilitaristább iszlám államának, továbbá a legnépesebb és legerősebb ázsiai országnak sikerül egyezsége jutnia, s ily módon jelentős hatalommal rendelkező koalíció jöhetne létre.

Egy ilyen ellenszövetséghez azonban fel kellene újítani a kétoldalú kínai–orosz kapcsolatokat, kihasználva, hogy mindkét állam politikai elitje rossz néven veszi Amerika kizárólagos globális szuperhatalmi szerepét. 1996 elején Jelcin Pekingbe utazott, és aláírt egy olyan nyilatkozatot, amely nyíltan elítélte a világban meglévő „hegemón” tendenciákat, s ezzel azt sugallta, hogy a két állam szövetségre lép az Egyesült Államok ellen. Decemberben Li Peng kínai miniszterelnök viszonzta a látogatást, és a felek nemcsak megismételték az „egy ország által uralt” nemzetközi rendszerrel kapcsolatos ellenérzésüket, hanem síkraszálltak a létező szövetségek megerősítése mellett is. Az orosz kommentátorok örömmel üdvözölték ezt a fejleményt, a globális hatalmi viszonyokon belüli pozitív elmozdulásként értékelték, egyben megfelelő válasznak tartották a NATO bővítéséhez nyújtott amerikai támogatásra. Néhányan még ujjongtak is, hogy a kínai–orosz szövetség végre megleckézteti Amerikát.

Oroszország, Kína és Irán szövetsége viszont csak akkor jöhet létre, ha az Egyesült Államok elég rövidlátó ahhoz, hogy egyszerre tegye saját ellenségévé Kínát és Iránt. Kétségtelen, cz a lchétőség nem zárható ki. Az 1995–1996-ban tanúsított amerikai magatartás majd-

hogynem visszaigázolta azokat, akik szerint az Egyesült Államok ellenséges viszonyra törekszik Teheránnal és Pekinggel. Ám sem Irán, sem Kína nem mutatkozott késznek arra, hogy sorsát stratégiai szempontból egy instabil és gyenge Oroszországhoz kösse. Mindkettő belátta, hogy egy ilyen szövetség – amint az túllépi a taktikai szempontból még elfogadható közeledés mértékét – kockára tenné közeledésüket ahhoz a fejlett világhoz, amelyik egyedül képes befektetéseket eszközölni, s amelyik rendelkezik a hőn áhított fejlett technológiával. Oroszország túl keveset tudott nyújtani, hogy valóban vonzó partner legyen egy hegemoniaellenes koalícióban.

Közös ideológia híján, s csupán a „hegemoniaellenes” érzületre támaszkodva egy ilyen szövetség lényegét tekintve a harmadik világ egy részének szövetsége lenne az első világ legfejlettebb országai ellen. Egyik tagja sem nyerne sokat, Kína pedig a hatalmas befektetések elvesztését kockáztatná. Oroszország számára ráadásul „az orosz–kínai szövetség fantomja nagymértékben megnövelné annak veszélyét, hogy elszigetelődik a nyugati technológiától és tőkétől”, ahogyan egy orosz geopolitikai szakértő kritikusan megjegyezte.²⁰ Egy ilyen szövetség a benne résztvevőket – függetlenül attól, hogy ketten vagy hárman lennének – tartós elszigeteltségre és közösen vállalt elmaradottságra kárhoztatná.

Ráadásul bármilyen „hegemoniaellenes” szövetség ki-munkálására irányuló komoly orosz erőfeszítésben Kína lenne a fő partner. S mivel népesebb, iparosodottabb, újítóbb szellemű, dinamikusabb – s esetleg területi követelésekkel is felléphet Oroszországgal szemben –, idővel el-

²⁰ Alekszej Bogaturov, „Oroszország és az Egyesült Államok közötti jelenlegi kapcsolatok és az együttműködés kilátásai”, *Nyezaviszimaja Gazeta*, 1996. június 28.

kerülhetetlenül a másodlagos partner szerepét kényszerítené az oroszokra. Ugyanakkor nincs birtokában a kellő eszközöknek – és hajlandósága sincs –, hogy Oroszországnak segítsen leküzdeni elmaradottságát. Oroszország tehát ütközőállam lenne a bővülő Európa és a terjeszkedő Kína között.

S végül, néhány orosz külpolitikai szakértő továbbra is reménykedett abban, hogy ha az európai integráció esetleg holtpontra jutna, s ha a Nyugat esetleg nem tudna meg egyezni a NATO jövőjét illetően, e körülmények megteremthetnék annak taktikai lehetőségét, hogy a németekkel vagy franciákkal kacérkodó oroszok éket verjenek Amerika és Európa közé, aminek nyilvánvalóan az atlanti kapcsolatok látnák a kárát. Ez a nézőpont aligha volt új, hiszen a hidegháború során Moszkva mindvégig igyekezett kijátszani vagy a német, vagy a francia kártyát. Mindazonáltal nem volt teljesen ésszerűtlen elképzelés egyes moszkvai geopolitikusok részéről, hogy egy esetleges holtpont az európai politikában taktikai lehetőséget kínálhat Amerika ellen.

De nagyjából ez minden, amit el lehet érni: tisztán taktikai lehetőségeket. Nem valószínű, hogy akár Franciaország, akár Németország lemondana az amerikai kapcsolatról. Időnként egy kis kacérkodás valamilyen konkrét kérdésben – főleg a franciákkal – nem zárható ki. A szövetségek geopolitikai megszüntetését azonban az európai politikában földrengésszerű változásoknak, az európai egyesülési folyamat és az atlanti kapcsolatok összeomlásának kellene megelőznie. S még akkor sem valószínű, hogy az európai államok hajlandóak lennének geopolitikai szempontból átfogó módon igazodni egy irányt vesztett Oroszországhoz.

Összegezve tehát, egyik ellenszövetség sem kínál életképes alternatívát. Oroszország új geopolitikai dilemmái-

nak megoldását aligha jelentheti egy ellenszövetség létrejötte, miként az Amerikával való egyenlő stratégiai partneri viszony sem. Efféle megoldásokat nem eredményezhetnek azok az erőfeszítések sem, amelyek – az egykori Szovjetunió helyén – egy új, politikailag és gazdaságilag „integrált” unió létrehozását célozzák. Az egyetlen lehetőség, amely Oroszország számára nyitva áll, nem a fentiek között keresendő.

AZ EGYETLEN LEHETŐSÉG DILEMMÁJA

Oroszország számára az egyetlen geostratégiai lehetőség – amely nemzetközi szerepet biztosíthat számára, és amely a legtöbb haszonnal kecsegtethet az átalakítás és társadalmának modernizálása szempontjából – az maga Európa. Nem akármilyen Európáról, hanem a bővülő Európai Unió és NATO Európájáról van szó. Amint azt a harmadik fejezetben láttuk, ez az Európa most épp kialakulóban van, s valószínű, hogy továbbra is szoros kötelékek fűzik majd Amerikához. Ehhez kell majd Oroszországnak kapcsolódnia, ha el akarja kerülni a geopolitikai elszigetelődés szakadékát.

Amerika számára Oroszország gyenge ahhoz, hogy tényleges partnere lehessen, de még mindig erősebb annál, semhogy gyógyíthatatlan betegként bánhatna vele. Valószínűbb, hogy Oroszország még sok fejfájást fog okozni Amerikának, hacsak nem teremt olyan környeztet, amely segít meggyőzni az oroszokat, hogy a legjobb megoldás országuk számára az atlanti Európával való egyre rendszeresebb kapcsolat. Bár nem valószínű, hogy tartós orosz–kínai vagy orosz–iráni stratégiai szövetség jönne létre, nyilvánvalóan fontos, hogy Amerika elkerülje az olyan politikát, amely eltérítené Oroszországot a

szükséges geopolitikai választástól. Amennyire csak lehetséges, Amerikának Kínával és Iránnal olyan kapcsolatot kell kialakítania, amely figyelembe veszi az orosz geopolitikai számításokat is. A nagy geostratégiai választások lehetőségével kapcsolatos illúziók tartóssá válása csak késlelteti azt a történelmi választást, amelyet Oroszországnak meg kell tennie, ha véget akar vetni gyengeségének.

Csak egy, Európa új gazdasági és geopolitikai realitásait elfogadni képes Oroszország tud majd profitálni az Európa és a többi földrész közötti növekvő kereskedelmi, közlekedési, befektetési és oktatási együttműködésből. Oroszország részvétele az Európa Tanácsban tehát nagyon jó irányba tett lépés. Csöppnyi példa ez az új Oroszország és a bővülő Európa közötti további intézményes kapcsolatokra. Azt is sejteti, hogy amennyiben Oroszország továbbmegy ezen az úton, nem lesz más választása, mint azt tenni, amit az Ottomán Birodalom bukása után Törökország tett, amikor úgy döntött, hogy leszámol a birodalmi ambíciókkal, és nagyon határozottan elindult a modernizáció, az európaiság és a demokratizálódás felé.

Semmilyen egyéb lehetőség sincs arra, hogy Oroszország részesüljön egy, Amerikával kapcsolatot tartó, modern, gazdag és demokratikus Európa előnyeiből. Európa és Amerika nem jelent fenyegetést egy olyan Oroszország számára, amely nem akar terjeszkedni, és nemzeti, demokratikus keretek között működik. Európának és Amerikának nincsenek területi követelései Oroszországgal szemben – Kína egy napon még felléphet ilyenekkel –, és nincs bizonytalan, esetleg erőszakos cselekmények színhelyéül szolgáló közös határunk sem, mint amilyen az Oroszországot és a délen található muzulmán népeket elválasztó etnikai és területi szempontból bizonytalan

övezet. Éppen ellenkezőleg, Európa és Amerika számára egy demokratikus orosz nemzetállam geopolitikai szempontból nagyon is kívánatos szerveződés, hiszen az a stabilitás forrása lehet a képlékeny Eurázsiaiban.

Oroszország dilemmája jelenleg az, hogy ha Amerikát és Európát választja, s ebből kézzelfogható előnyöket akar, akkor mindenekelőtt egyértelműen meg kell tagadnia birodalmi múltját, s nem szabad hátráltatnia a bővülő Európa Amerikához fűződő politikai és biztonsági kapcsolatait. Az első követelmény azt jelenti, hogy alkalmazkodni kell a szovjet utódtérsgben uralkodó geopolitikai pluraliz-mushoz. Ez a fajta alkalmazkodás nem zárja ki az egykori Európai Szabadkereskedelmi Övezet mintájára történő gazdasági együttműködést, de nem foglalhat magában az új államok függetlenségét sértő korlátozásokat, egyszerűen azért nem, mert azok ezt elutasítják. Ebben a tekintetben az a legfontosabb, hogy Oroszország világosan és egyértelműen elfogadja a független Ukrajna létezését, határainak és nemzeti identitásának sérthetlenségét.

A második követelménnyel talán még nehezebb megbékélnie. Az atlanti közösséggel fenntartott valódi együttműködés nem alapulhat azon, hogy az Észak-atlanti Szövetséghez csatlakozni kívánó demokratikus európai államokat ki lehetne rekeszteni pusztán azért, mert az oroszok ezt úgy kívánják. A közösség bővítését nem szabad siettetni, s különösen nem az oroszellenességre alapozva. De azt sem lehet és szabad megengedni, hogy az olyan politikai diktátum miatt torpanjon meg, amely az európai biztonsági kapcsolatokról vallott idejétmúlt elképzelésekben gyökerezik. A bővülő és demokratikus Európa létrehozása nyitott történelmi folyamat kell hogy legyen, s nem szabad politikai szempontból önkényes korlátok közé szorítani.

Sok orosz számára az egyetlen lehetőség dilemmája eleinte – s talán még jó ideig – nagyon nehéz lesz értelmezhető. Nagyon nagy adag politikai akaratra s talán egy olyan kiemelkedő vezetőre lesz szükség, aki képes ezt az utat választani, s aki meg tudja fogalmazni egy demokratikus, nemzeti, s valóban modern, európai Oroszország képét. Erre talán még sokat kell várni. A kommunizmus és a birodalom bukása utáni válság legyőzése nemcsak tovább fog tartani, mint a kommunizmus alól felszabadult Közép-Európa átalakulása, de előrelátó és stabil politikai vezetésre is szükség lesz hozzá. Jelenleg nincs a láthatáron egy orosz Atatürk. Mindazonáltal az oroszoknak előbb vagy utóbb fel kell ismerniük, hogy Oroszország nemzeti átértékelése nem kapituláció, hanem felszabadulás.²¹ El kell fogadniuk, hogy amit Jelcin 1990-ben Kijevben mondott egy nem birodalmi alapon álló Oroszország jövőjéről, az a helyzet lehető legpontosabb értékelését tükrözte. A nem birodalmi alapon álló, Eurázsia átívelő Oroszország még mindig nagyhatalom lesz, messze a legnagyobb területi egység a világon.

Mindenesetre a „Mi Oroszország? és Hol van Oroszország?” kérdések új szemléletű megválaszolása valószínűleg több szakaszban történik majd, ami bölcs és szilárd nyugati álláspontot tesz szükségessé. Ebben Amerikának és Európának egyaránt segítenie kell. Nemcsak a NATO-val való különleges egyezményt vagy szerződést kell felkínálniuk Oroszországnak, hanem ahhoz is hozzá kell látniuk, hogy az oroszokkal együtt megvizsgálják egy olyan majdani, kontinensek közötti biztonsági és együttmű-

²¹ 1996 elején Alekszandr Lebegy tábornok figyelemre méltó cikket jelentetett meg „A birodalom hanyatlása, avagy Oroszország újjászületése” (*Szegodnya*, 1996. április 26.) címmel, amely részletesen tárgyalta ezt a változatot.

kódési rendszer kialakításának lehetőségét, amely lényegesen túlmutat a laza szerkezetű Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet keretein. S amennyiben Oroszország megszilárdítja belső demokratikus intézményeit és lényeges haladást mutat a szabadpiacon alapuló gazdasági fejlődés terén, a NATO-val és az EU-val való egyre közelebbi kapcsolata sem zárható ki.

Ugyanakkor a Nyugat – főleg Amerika – számára is fontos, hogy olyan politikát folytasson, amely állandóan emlékezteti az oroszokat az egyetlen lehetőség dilemmájára. Az új szovjet utódállamok politikai és gazdasági stabilizálása is nagymértékben szükségessé teszi Oroszország történelmi önmeghatározását. Ezért – az egykori szovjet birodalom területén létrehozandó geopolitikai pluralizmus érdekében – az utódállamok támogatása szerves részét kell hogy képezze annak a politikának, amelyiknek az a célja, hogy Oroszországot egyértelműen az EU felé terelje. Geopolitikai szempontból ezen államok közül három különösen fontos: Azerbajdzsán, Üzbegisztán és Ukrajna.

Egy független Azerbajdzsánon keresztül, nyugatról meg lehetne közelíteni az energiában gazdag Kaszpi-tengeri medencét és Közép-Ázsiát. És fordítva: Azerbajdzsán meghódítása azt jelentené, hogy Közép-Ázsiát el lehet szigetelni a külvilágtól, és így ki lenne szolgáltatva annak a nyomásnak, amit Oroszország az újbóli integráció érdekében fejt ki. Üzbegisztán – Közép-Ázsia legéleterősebb nemzete és legnépesebb országa – komoly akadályt jelent a térség feletti orosz ellenőrzés újjáélesztésével szemben. Függetlensége alapvető fontosságú a többi közép-ázsiai állam függetlensége szempontjából, s ráadásul ez az ország van legkevésbé kiszolgáltatva az orosz nyomásnak.

A legfontosabb azonban Ukrajna. Az EU- és NATO-bővítés folyamán Ukrajna abban a helyzetben lesz, hogy

választhat: akar-e tagja lenni valamelyik szervezetnek. Valószínű, hogy független státusának megőrzése érdekében mindkettőnek tagja akar majd lenni akkor, amikor már lesz közös határuk, és az ország belső átalakítása is olyan szintet ér el, hogy pályázhat a tagságra. Bár ez eltart egy ideig, mégsem túl korai, ha a Nyugat – miközben tovább erősíti gazdasági és biztonsági kapcsolatait Kijevvel – a 2005–2015 közötti időszakot jelöli meg lehetséges időkeretként Ukrajna fokozatos bevonására, s ily módon nem ad tápot annak az esetleges ukrán félelemnek, hogy Európa bővítése megáll a lengyel–ukrán határon.

Valószínű, tiltakozásai ellenére Oroszország beleegyezik majd abba, hogy az 1999-es NATO-bővítés több kelet-európai országot is érintsen, mivel az Oroszország és Közép-Európa közötti kulturális és társadalmi szakadék a kommunizmus bukása óta nagymértékben kiszélesedett. Ezzel szemben Oroszország összehasonlíthatatlanul nehezebben fog beleegyezni Ukrajna NATO-tagságába, mivel ez azt jelentené, hogy annak sorsa már nem kötődik szervesen Oroszországhoz. Ha azonban Ukrajna mégis független államként akar tovább létezni, akkor nem Eurázsia, hanem Közép-Európa részévé kell válnia. S ha Közép-Európa része kíván lenni, akkor teljes mértékben osztoznia kell annak a NATO-hoz és az Európai Unióhoz fűződő kapcsolataiban. Ha Oroszország elfogadja ezeket a kapcsolatokat, az azt jelenti, hogy maga is része kíván lenni Európának. Ha nem, az egyenlő lesz Európa elutasításával, cserébe egy magányos „eurázsiai” identitásért és létért.

Semmiképpen sem szabad megfeledkezni arról, hogy Oroszország nem léphet be Európába Ukrajna nélkül, míg Ukrajna megteheti ezt Oroszország nélkül is. Amennyi-

ben Oroszország úgy dönt, hogy összeköti sorsát Európával, akkor neki is érdeke lesz az ukrán tagság a bővülő európai szervezetekben. Tény, hogy Ukrajna Európához fűződő kapcsolata fordulópontot jelenthet Oroszország számára. Ez azt is jelenti, hogy az Oroszországot Európához fűző kapcsolatok meghatározó pillanata még egy ideig várat magára. „Meghatározó” abban az értelemben lesz, hogy amikor Ukrajna Európa mellett dönt, az meggyorsítja majd Oroszország saját történelmét átformáló döntéseit is: vagy része lesz Európának, vagy eurázsiai számkivetett marad, sem Európához, sem Euráziához nem fog igazán tartozni, s elmarad a „közel-külfölddel” való viszályokban.

Csak remélni lehet, hogy a bővülő Európa és Oroszország közötti együttműködés a hivatalos kétoldalú érintkezések szintjéről eljut egy szervezettebb és a kapcsolatok megszilárdulását segítő gazdasági, politikai és biztonsági rendszerhez. Ily módon a jövő század első két évtizedében Oroszország egy olyan Európa szerves részévé válhat, amelyik nemcsak Ukrajnát foglalja magában, hanem kiterjed egészen az Urálig, sőt azon túlra is. Az európai és atlanti szervezetekkel való párbeszéd, vagy akár valamilyen hozzájuk fűződő tagsági viszony megnyithatná a kapukat három olyan kaukázusi ország – Grúzia, Örményország és Azerbajdzsán – felvétele irányába, amelyek nagyon szeretnék európai kapcsolatokkal rendelkezni.

A folyamat gyorsaságát nem lehet megjósolni, egy dolog azonban biztos: gyorsabb lesz, ha olyan geopolitikai környezet alakul ki, amelyik a megfelelő irányba hajtja Oroszországot, miközben az egyéb csábításokat kizárja. S minél gyorsabban közeledik Oroszország Európához, az eurázsiai fekete lyukat annál hamarabb lesz képes eltűn-

tetni az egyre modernebb és demokratikusabb társadalom. A helyzet az, hogy Oroszország számára az „egyetlen lehetőség” dilemmája már nem geopolitikai választás kérdése, hanem a túlélés parancsa.

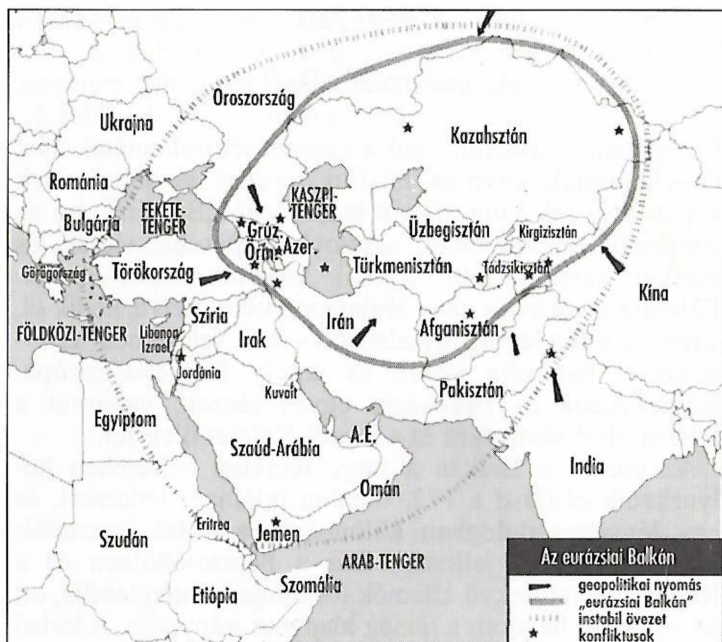
5. FEJEZET

Az eurázsiai Balkán

Európában a „Balkán” szó a nemzetiségi ellentétek és a nagyhatalmak egymás közötti területi versengésének képét idézi fel. Euráziában is található „Balkán”, ám az eurázsiai Balkán sokkal nagyobb, népesebb, vallási és etnikai szempontból sokkal tarkább képet mutat. Földrajzilag azon a nagy téglalapon belül helyezkedik el, amely a világ legbizonytalanabb – a 2. fejezetben leírt – övezetét határolja körül, és amely Délkelet-Európa, Közép-Ázsia és Dél-Ázsia egyes részeit, valamint a Perzsa-öböl környékét és a Közel-Keletet öleli fel.

Az eurázsiai Balkán a nagy téglalap belsejében helyezkedik el (lásd a 172. oldalon található térképet), és egy lényeges dologban különbözik a külső övezettől: hatalmi vákuum jellemzi. Bár a Perzsa-öbölben és a Közel-Keleten fekvő államok többsége szintén labilis, ott az amerikai hatalom a térség alapvető irányítója. A külső övezetben lévő ingatag régió tehát egyetlen vezető hatalom területe, sorsát is ez a hatalom alakítja. Ezzel szemben az eurázsiai Balkán kimondottan a régebbi, ismerősebb délkelet-európai Balkánra emlékeztet: politikai képződményei nemcsak ingatagok, hanem betolakodásra is csábítják és ösztönzik a hatalmasabb szomszédokat, melyek egytől egyig elszántan ellenzik más hatalom megjelenését a térségben. Ez a már ismerős hatalmi vákuum és hatalomelszívás együttesen teszi indokolttá az „eurázsiai Balkán” elnevezést.

Az eredeti Balkán geopolitikai zsákmány lehetőségét jelentette az európai elsőségért folytatott küzdelemben. Az eurázsiai Balkán szintén jelentős geopolitikai szem-

pontból, mivel annak kellős közepén halad át az a kialakulóban lévő közlekedési hálózat, amely még közvetlenebb összeköttetést teremt majd Eurázsia gazdagabb és törekvőbb nyugati része és a keleti területek között. Ezenfelül biztonsági és történelmi okokból is fontos legalább három közvetlen, nála hatalmasabb szomszédja – azaz Oroszország, Törökország és Irán – számára. Eközben Kína szintén növekvő politikai érdeklődést mutat a térség iránt. Az eurázsiai Balkán azonban lehetséges gazdasági zsákmányként ennél összehasonlíthatatlanul jelentősebb: hatalmas mennyiségű földgáz-

és olajtartalékok, valamint fontos ásványok – köztük arany – található a területén.

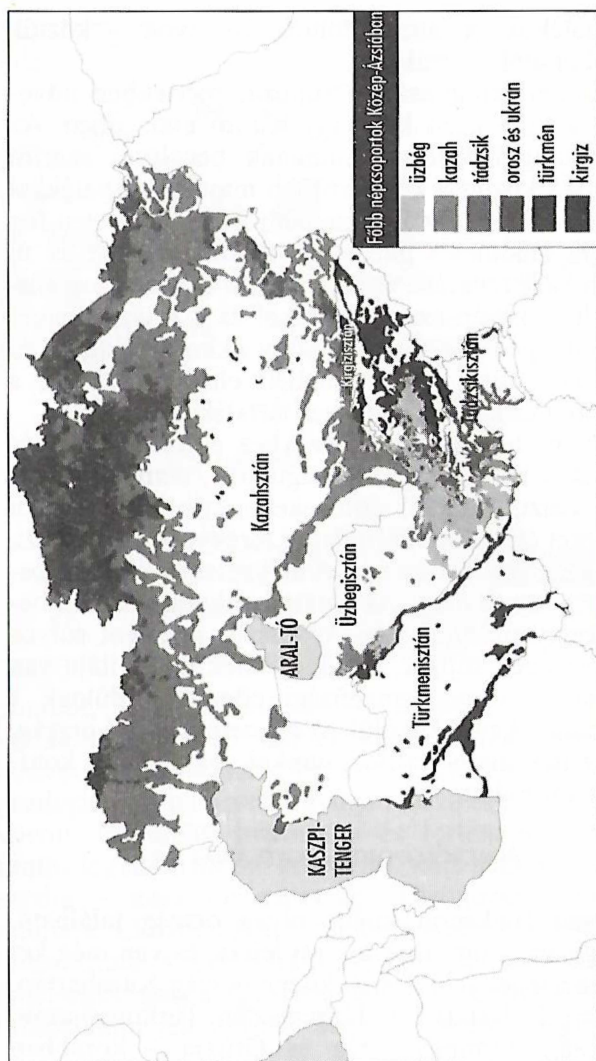
A világ energiafogyasztása roppant mértékben növekedni fog a következő két vagy három évtizedben. Az USA Energiaügyi Minisztériumának becslései szerint 1993 és 2015 között a kereslet több mint 50 százalékkal emelkedik, és a fogyasztás leginkább a Távol-Keleten fog nőni. Ázsia lendületes gazdasági fejlődése miatt az új energiaforrások feltárása és kiaknázása már nagyon sürgetővé vált, a közép-ázsiai térségről és a Kaszpi-tenger medencéjéről pedig köztudott, hogy akkora földgáz- és olajkészleteket rejt, melyek mellett eltörpül Kuvait, a Mexikói-öböl és az Északi-tenger tartaléka.

A cél, hogy hozzáférjenek ezekhez a forrásokhoz és osztozzanak lehetséges gazdagságukban, nemzeti törekvéseket ébreszt, vállalati érdekeket motivál, történelmi követeléseket éleszt újjá, birodalmi törekvéseket támaszt, és nemzetközi vetélkedést szít. A helyzetet tovább súlyosbítja, hogy a térség nemcsak hatalmi vákuum, hanem belülről is kiegyensúlyozatlan. Az összes országot súlyos belső nehézségek sújtják, mindegyiknek határvitája van szomszédaival, vagy nemzetiségi ellentétek dúlnak a határai mentén, kevés közülük az egynemzetiségű ország, és egyik-másik máris területi, etnikai vagy vallási konfliktusokba sodródott.

A NÉPCSOPORTOK KATLANA

Az eurázsiai Balkánon kilenc olyan ország található, amelyre így vagy úgy illik a fenti leírás, és van még két további lehetséges jelölt is. A kilenc ország Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Üzbegisztán, Türkmenisztán, Azerbajdzsán, Örményország és Grúzia – korábban

Népesség (millió, '95) Várható élettartam Népso- portok megoszlása ('95-ös becsl.)	Afganisztán	Örményo.	Azerbajdzs.	Grúzia	Kazahsztán	Kirgizisztán	Tádzsik.	Türkmen.	Üzbegisztán
21,3	21,3	3,6	7,8	5,7	17,4	4,8	6,2	4,1	23,1
45,4	45,4	72,4	71,1	73,1	68,3	68,1	69,0	65,4	68,8
pastu (38%) tádzsik (25%) hazara (19%) üzbég (6%)	örmény (93%) azeri (3%) orosz (2%) egyéb (2%)	azeri (90%) dagesztáni (3,2%) orosz (2,5%) örmény (2,3%) egyéb (2%)	grúz (70,1%) örmény (8,1%) orosz (6,3%) azeri (5,7%) osztét (3%) abház 1,8(%) egyéb (5%)	kazah (41,9%) orosz (3,7%) ukrán (5,2%) német (4,7%) üzbég (2,1%) tatár (2%) egyéb 7(%)	kirgiz (52,4%) orosz (21,5%) üzbég (12,9%) ukrán (2,5%) német (2,4%) egyéb (8,3%)	tádzsik (64,9%) üzbég (25%) orosz (3,5%) egyéb (6,6%)	türkmen (73,3%) orosz (9,8%) üzbég (9%) kazah (2%) egyéb (5,9%)	üzbég (71,4%) orosz (8,3%) tádzsik (4,7%) kazah (4,1%) tatár (2,4%) karakalpak (2,1%) egyéb (7%)	
GDP (\$ mil- liárd)*	nincs adat	8,1	13,8	6,0	55,2	8,4	8,5	13,1	54,5
Fő kiviteli cikkek:	búza haszonállat gyümölcs szőnyeg gyapjú drágakövek	arany aluminium közlekedési eszközök elektromos berendezés	olaj, gáz vegyszerek olajkiter- melési berendezések textilfélék gyapot	citrusfélék tea bor gépek vasérc egyéb érc	olaj vasérc egyéb érc vegyszerek gabona gyapjú hús kőszén	gyapjú vegyszerek gyapot vasérc egyéb érc cipő gépek dohány	gyapot aluminium gyümölcs növényolaj textilfélék	feldgáz gyapot** kőolajter- mék** villamos energia textilfélék szőnyeg	gyapot arany feldgáz műtrágya vasérc élelmiszerip. termékek

* '94-es vásárlóerőre átszámítva a Világbank 1992-es becslései alapján.

**Türkmenisztán a világ tizedik legnagyobb gyapottermelője, a világ ötödik legnagyobb földgázkészletével és jelentős olajkészlettel rendelkezik.

mindegyikük az egykori Szovjetunió része volt –, valamint Afganisztán. A további lehetséges országok a névsorban Törökország és Irán, melyek politikai és gazdasági szempontból sokkal életképebbek; és aktívan versenyeznek azért, hogy az eurázsiai Balkánon befolyásra tegyenek szert. Így jelentős geostratégiai játékosok a térségben. Ugyanakkor mindkettőt belső etnikai ellentétek sújthatják. Ha valamelyikük – vagy mind a kettő – elvesztené stabilitását, a térség belső problémái kezelhetetlenné válnának, és emiatt a térségben az orosz uralkodó szerep visszaszorítására tett erőfeszítések egyenesen hiábavalók lennének.

A három kaukázusi állam – Örményország, Grúzia és Azerbajdzsán – igazi történelmi nemzetekre épül. Ezért nemzeti öntudatuk erős és az egész társadalmat áthatja, ily módon jólétüket döntően a külső ellentétek teszik próbára. Ezzel szemben az öt új közép-ázsiai állam inkább csak a nemzetépítés időszakát éli, törzsi és etnikai azonosságtudatuk viszont erős, és így számukra a fő nehézséget a belső viszályok jelentik. A nagyobb hatalommal rendelkező és birodalmi szemléletű szomszédok mind a két típusú állam esetében kísértést éreznek arra, hogy kihasználják ezeket a gyengeségeket.

Az eurázsiai Balkán sokszínű etnikai képet mutat (lásd az előző táblázatot és térképet). Államhatárait önkényesen rajzolták meg szovjet térképészek az 1920-as és 1930-as években, amikor hivatalosan létrehozták az egyes szovjet köztársaságokat. (Kivétel Afganisztán, mely soha nem volt a Szovjetunió része.) Határaikat nagyjából etnikai alapon húzták meg, de szem előtt tartották a Kreml érdekeit, vagyis azt, hogy az orosz birodalom déli része belsőleg megosztott legyen, és így könnyebb legyen függő helyzetben tartani.

Ennek megfelelően Moszkva nem fogadta el azokat a közép-ázsiai nacionalista javaslatokat sem, amelyek arra irányultak, hogy a különböző közép-ázsiai népeket egyetlen politikai egységbe olvasszák „Turkesztán” néven – többségüknek ugyanis még nem volt nemzeti öntudata. Ehelyett inkább öt külön „köztársaságot” hoztak létre, más-más néven és szabálytalan határokkal. Feltehetőleg hasonló megfontolásból ejtette a Kreml az egységes kaukázusi szövetség tervét is. Nincs benne tehát semmi meglepő, hogy a Szovjetunió felbomlásakor a három kaukázusi és az öt közép-ázsiai állam nem volt teljesen felkészülve az újdonsült függetlenségre és a térségben olyannyira szükséges együttműködésre.

A Kaukázusban a nem egészen 4 milliós örmény és a több mint 8 milliós azerbajdzsáni nép azonnal nyílt háborúba sodródott a többségében örmények lakta azerbajdzsáni enklávé, a Karabah-hegyvidék státusa miatt. Az ellentét nagyarányú etnikai tisztogatásokhoz vezetett, és több százezer menekült és száműzött indult el mindkét irányba. Mivel Örményország keresztény, Azerbajdzsán pedig muzulmán ország, a háborúnak némi vallási színezete is volt. A gazdaságot ért háborús károk miatt nyilvánvalóan mindkét ország csak nagy nehezségek közepette tud biztos alapokon nyugvó független államot létrehozni. Örményország szükségképpen Oroszországra támaszkodott, mely jelentős katonai segítséget nyújtott neki, míg Azerbajdzsán újonnan elnyert függetlenségének és belső stabilitásának ára a Karabah-hegyvidék elvesztése lett.

Azerbajdzsán sebezhetőségének jelentősebb következményei vannak a térségben, mert az ország földrajzi elhelyezkedése miatt geopolitikai pillér. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy olyan életbevágóan fontos „dugó”, mely le-

zárhatja azt a palackot, amelyben a Kaszpi-tengeri medence és Közép-Ázsia kincsei találhatók. Ha a türk nyelvű Azerbajdzsán – amelyből csővezetékek futnak a vele rokon és az őt támogató politikát folytató Törökországba – ténylegesen önálló lehetne, és már nem kizárólag Oroszországon át vezetnénk kapcsolattartásának útjai, akkor Oroszország nem tudná lényegesen befolyásolni a közép-ázsiai államok politikáját. Azerbajdzsán azonban nagymértékben ki van téve az északról, a hatalmas Oroszországból jövő nyomásnak, és délen Irán felől szintén igen sebezhető. Irán északnyugati részén kétszer annyi azeri él – egyes becslések szerint nem kevesebb, mint 20 millió –, mint magában Azerbajdzsánban. Emiatt Irán – az azeri szeparatizmus megjelenésétől tartva – vegyes érzelmekkel fogadja Azerbajdzsán önállóságát, noha mindkét nemzet muzulmán vallású. Azerbajdzsánra így mind Oroszország, mind Irán részéről nyomás nehezedik, hogy korlátozza kapcsolatait a Nyugattal.

Az etnikai szempontból viszonylag egységes Örményországgal és Azerbajdzsánnal szemben Grúzia 6 milliós lakosságának mintegy 30 százaléka nemzeti kisebbségek-ből áll. Ezek a kis közösségek – melyek szerveződésük és azonosságtudatuk alapján inkább törzsi jellegűek – eléggé rossz szemmel nézik a grúz fennhatóságot. A Szovjetunió felbomlása után az oszétek és az abházok – a grúziai belpolitikai harcot kihasználva – megkísérelték a kiválást. Ezt Oroszország hallgatólagosan támogatta, mert ezzel rákényszeríthette Grúziát, hogy az orosz nyomásnak engedve a FÁK tagja maradjon, holott Grúzia eredetileg ki akart válni. Továbbá az ország rákényszerült, hogy engedélyezze orosz katonai támaszpontok grúziai fenntartását, aminek főként az volt a célja, hogy a térséget elszigetelje Törökországtól.

Közép-Ázsiában inkább a belpolitikai tényezők játszottak szerepet a bizonytalanság kialakulásában. Kulturális és nyelvi szempontból az öt új közép-ázsiai független állam közül négy a türk világ része. Tádzsikisztán nyelvi és kulturális szempontból perzsa, míg Afganisztánt – mely, mint említettük, nem volt tagja a Szovjetuniónak – patán, tádzsik, pastu és perzsa népcsoportok lakják. Mind a hat ország muzulmán vallású. Többségük az évek folyamán a perzsa, török és orosz birodalom ideiglenes befolyása alatt állt, ez a történelmi tapasztalat mégsem fejlesztett ki bennük közös térségi érdekeket. Éppen ellenkezőleg, vegyes nemzeti összetételük miatt fogékonyabbak a belső és külső ellentétekre, és ezek együttesen betolakodásra csábítják a hatalmasabb szomszédokat.

Az öt újdonsült független közép-ázsiai állam közül Kazahsztán és Üzbegisztán a legfontosabb. A térségben Kazahsztán tölti be a pajzs szerepét, míg Üzbegisztán a lelke a sokféle nemzeti öntudatra ébredésnek. Kazahsztán méretével és földrajzi helyzetével védi a többieket a közvetlen orosz nyomástól, hiszen egyedül neki van közös határa Oroszországgal. 18 milliós lakosságának azonban mintegy 35 százaléka orosz – bár az orosz népesség az egész területen folyamatosan csökken –, míg további 20 százalék szintén nem kazah. Így az új kazah vezetőknek – akik, bár egyre erősebb nemzeti öntudattal rendelkeznek, az ország lakosságának csak körülbelül a felét képviselik – sokkal nehezebb a dolguk, ami az etnikai és nyelvi alapon történő nemzetépítést illeti.

Az új államban élő oroszok természetesen nem nézik jó szemmel az új kazah vezetést, és mint műveltebb és jobb módon élő egykori uralkodók, gyarmatosítók, félnek kiváltságos helyzetük elvesztésétől. Az új kazah nemzeti törekvéseket alig leplezett kulturális megvetéssel szemlé-

lik. Mivel Kazahsztán északnyugati és északkeleti részein az orosz gyarmatosítók vannak többségben, az országot e terület elszakadása veszélyezteti, ha a kazah–orosz viszony súlyosan megromlana. Ugyanakkor több százezer kazah él az államhatárok orosz oldalán, valamint abban a Üzbegisztánban, melyet a kazahok fő vetélytársuknak tekintenek a közép-ázsiai vezető szerepért folytatott küzdelemben.

Valójában Üzbegisztán a legesélyesebb arra, hogy vezető szerepet töltsön be a közép-ázsiai térségben. Bár területe kisebb, mint Kazahsztáné, és természeti kincsekben sem annyira gazdag, népessége nagyobb (közel 25 millió) és – ami nagyon lényeges – sokkal egységesebb, mint Kazahsztáné. Az őslakosok magasabb születési aránya és az egykor uralkodó oroszok fokozatos kivonulása miatt hamarosan a lakosság 75 százaléka üzbég lesz, és csak jelentéktelen orosz kisebbség marad – főként Taskentben, a fővárosban.

Az ország politikai vezetése az új államot szándékosan a Timur Lenk-féle (1336–1404) hatalmas középkori birodalom közvetlen utódjaként emlegeti, melynek fővárosa – Szamarkand – nagy hírű vallástudományi, csillagászati és művészeti központ volt valaha. Emiatt a modern Üzbegisztánt mélyebben áthatja a történelmi folytonosság érzése és a térségi felelősségtudat, mint szomszédait. Egyes üzbég vezetők úgy vélik, országuk egy új közép-ázsiai képződmény nemzeti magva lehetne, melynek Taskent lenne a fővárosa. Üzbegisztán politikai vezetése és népe minden közép-ázsiai államnál jobb belső adottságokkal rendelkezik ahhoz, hogy modern nemzetállamot építsen, és eltökélt szándéka, hogy – a belső nehézségek ellenére – soha többé nem tér vissza a gyarmati sorba.

Ezért Üzbegisztán egyrészt vezető szerepet tölt be a modern, már nem etnikai alapon álló nemzeti érzés támo-

gatásában, másrészt némi nyugtalanságot is kelt szomszédaiban. Mivel az üzbég vezetők szabták meg a nemzetépítés és a nagyobb térségi önállóság követelésének ütemét, az ország viszonylag nagyobb nemzeti egysége és erősebb nemzeti öntudata miatt Türkmenisztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, sőt Kazahsztán vezetői is kezdenek attól félni, hogy az üzbégek által a térségben betöltött vezető szerepe később uralkodói szereppé változhat. Ez az aggodalom gátolja az új független államok közötti – egyébként az oroszok által sem bátorított – együttműködést, ami a térséget még inkább sebezhetővé teszi.

Persze a többi államhoz hasonlóan Üzbegisztán sem mentes az etnikai feszültségektől. Egyes déli területein, különösen a történelmi és kulturális központok – Szamarkand és Buhara – környékén jelentős tádzsik nemzetiség él, mely továbbra is neheztel a Moszkva által húzott határok miatt. Bonyolítja a helyzetet, hogy üzbégek élnek Nyugat-Tádzsikisztánban, valamint üzbégek és tádzsikok a gazdasági szempontból jelentős kirgizisztáni Fergánai-medencében – ahol az elmúlt években véres etnikai zavargások törtek ki –, nem is beszélve az üzbégek jelenlétéről Afganisztán északi részén.

Az orosz gyarmati uralomból felszabadult másik három közép-ázsiai állam – Kirgizisztán, Tádzsikisztán és Türkmenisztán – közül etnikai szempontból csak a harmadik viszonylag egységes. 4,5 millió lakosának mintegy 75 százaléka türkmén, míg az üzbégek és oroszok együttes aránya 10 százalék alatt van. Türkmenisztán védett földrajzi fekvése miatt viszonylag távol esik Oroszországtól, így az állam jövője szempontjából sokkal nagyobb jelentőséggel bír Üzbegisztán és Irán. Ha megépítik a térségben a csővezetéseket, Türkmenisztán hatalmas földgázkészlete virágzó jövőt ígér a népnek.

Kirgizisztán 5 milliós lakossága már sokkal vegyesebb összetételt mutat. A kirgizek körülbelül az össznépesség 55 százalékát teszik ki, az üzbégek mintegy 13 százalékát, míg az oroszok száma 20 százalékról mostanában csökkent le alig 15 százalékra. A függetlenség előtt jó-részt oroszokból állt a műszaki értelmiség, és kivonulásuk súlyosan érintette az ország gazdaságát. Bár Kirgizisztán ásványkincsekben gazdag, és természeti szépsége miatt egyesek Közép-Ázsia Svájcának nevezik (így felfedezésre váró turistaparadicsom is lehet), sorsa geopolitikai fekvése miatt – Kína és Kazahsztán közé beékelve – nagymértékben attól függ, hogy Kazahsztán mennyire tudja majd megőrizni függetlenségét.

Tádzsikisztán is csak alig valamivel egységesebb nemzetiségi szempontból. 6,5 milliós lakosságának kevesebb mint kétharmada tádzsik és több mint 25 százaléka üzbég – őket a tádzsikok ellenséges szemmel nézik –, míg az oroszok körülbelül 3 százalékban vannak jelen. Azonban – akárcsak másutt – az uralkodó népcsoport is éles, sőt erőszakos cselekmények színhelyéül is szolgáló, törzsi határok mentén oszlik meg; az újkori nacionalizmus főként csak a városi politikai elit körében van jelen. Következésképpen a függetlenség egyrészt viszályokhoz vezetett a lakosságon belül, másrészt jó ürügyet szolgáltatott Oroszországnak, hogy továbbra is az országban állomásoztassa hadseregét. A nemzetiségi helyzetet még bonyolultabbá teszi, hogy a határon túl, Afganisztán északi részén is nagyszámú tádzsik él, tulajdonképpen majdnem ugyanannyi, mint magában Tádzsikisztánban. Ez a tényező szintén aláássa a térség stabilitását.

A jelenleg Afganisztánban uralkodó zűrzavar úgyszintén szovjet örökség, bár az ország sosem volt szovjet köztársaság. A szovjet megszállás és a szovjetek ellen folyta-

tott hosszan tartó gerillaháború következtében darabokra hullott ország már csak a nevében maradt nemzetállam. 22 milliós népessége etnikailag élesen megosztott, és egyre nő a viszály a pastuk, a tádzsikok és a hazarák között. Ugyanakkor az oroszok elleni szent háborúval a vallás lett az ország politikai életének fő meghatározója, és ez dogmatikus színezetet kölcsönöz az amúgy is éles politikai különbségeknek. Afganisztánt tehát nemcsak a közép-ázsiai etnikai kérdés tényezőjének, hanem nagyon is az eurázsiai Balkán részének kell tekintenünk.

Bár a közép-ázsiai volt szovjet tagköztársaságok mindegyike – akárcsak Azerbajdzsán – főleg muzulmánok lakta terület, a politikai vezetése, mely még mindig nagyrészt a szovjet időszak maradványa, szinte egységesen világi felfogású, és az államok is hivatalosan világiaknak számítanak. Amint azonban a népesség körében a hagyományos nemzetségi vagy törzsi identitást felváltja a modernebb nemzeti öntudat, az államaikat is valószínűleg mindjobban áthatja majd az egyre erősödő iszlámtudat. Az iszlám újbóli felélédeése – melyet Iránon kívül Szaúd-Arábia is támogat – valószínűleg új lökést ad az erősödő nacionalizmusnak, így ezek a népek egyre eltökéltebben fogják elutasítani az orosz – szemükben hitetlen – uralom visszaállítását.

Az iszlamosítás folyamata valószínűleg át fog terjedni az Oroszországon belül maradt muzulmánokra is. Számuk körülbelül 20 millió; több mint kétszerese az idegenbe szakadt oroszok számának, akik körülbelül 9,5 millióan vannak, és akik továbbra is más országok uralma alatt fognak élni a független közép-ázsiai államokban. Az oroszországi muzulmánok tehát Oroszország lakosságának 13 százalékát teszik ki, és aligha lehet elkerülni, hogy egyre öntudatosabban követeljenek maguknak vallási és

politikai jogokat. Még ha ez – Csecsenfölddel ellentétben – nem jelenti is a nyílt függetlenségre való törekvést, továbbra is egyike marad azoknak a kérdéseknek, melyekkel Oroszországnak szembe kell néznie Közép-Ázsiában korábbi birodalmi jelenléte és az új államokban élő orosz kisebbségek miatt.

Az eurázsiai Balkánon uralkodó bizonytalansághoz nagyban hozzájárul – és a helyzetet még robbanékonyabbá teszi –, hogy a két fő szomszédos nemzetállam, Törökország és Irán, melyeknek történelmi, birodalmi, kulturális, vallási és gazdasági érdekük fűződik a térséghez, maguk is bizonytalan geopolitikát folytatnak, és belpolitikai téren mindkettő sebezhető. Ha ez a két állam elvesztené stabilitását, az valószínűleg az egész térségen belül hatalmi zűrzavart idézne elő, a jelenlegi etnikai és területi ellentétek kezelhetetlenné válnának, és a térség kényes hatalmi egyensúlya veszélyesen megbillenne. Törökország és Irán ezért nemcsak fontos geostratégiai játékosok, hanem geopolitikai pillérek is, melyek belső viszonyai alapvető fontosságúak a térség sorsa szempontjából. Mindkettő közepes nagyságú hatalom, amely tudatában van történelmi jelentőségének, és mindkettőt erős térségi törekvések jellemzik. Azonban mind a jövőbeni geopolitikai irányultságuk, mind nemzeti egységük bizonytalan.

Törökország – ez a még ma is önmeghatározással küszködő egykori birodalom – hármas kihívással küszködik. A modernizáció hívei európai államként szeretnék látni, és így a Nyugat felé tekintenek; az iszlám hívei dél felé, a Közel-Kelet és a muzulmán közösség felé hajlanak; míg a történelmi beállítottságú nacionalisták úgy látják, hogy a Kaszpi-tenger medencéje és Közép-Ázsia türk népei új küldetést jelenthetnének egy, a térségben uralkodó szerepet betölteni vágyó Törökország számára, ezért szán-

dékaikat ez az irányultság határozza meg. E távlatok mind más és más stratégiai tengelyt jelentenek, melyek összeütközése a kemalista forradalom óta először vet fel némi bizonytalanságot Törökországnak a térségben játszott szerepével kapcsolatban.

Sőt Törökország maga is áldozatul eshetne – legalábbis részben – a térség etnikai ellentéteinek. Bár mintegy 65 milliós lakosságának nagyobbik része török nemzetiségű, s 80 százaléka türk törzsekből származik – van köztük cserkesz, albán, bosnyák, bolgár és arab is –, 20 százalék vagy annál több a kurd. A Törökország keleti területein élő kurdok egyre inkább bekapcsolódnak az iraki és iráni testvéreik által indított nemzeti függetlenségi küzdelmekbe. Ha bármilyen belpolitikai feszültség adódna Törökországban az ország általános irányultságával kapcsolatban, az kétségtelően arra ösztönözné a kurdokat, hogy még erőszakosabban követeljék maguknak független nemzeti önállóságot.

Irán jövőbeni irányultsága még kérdésesebb. Az 1970-es évek végén győzedelmeskedett síita fundamentalista forradalom „thermidori” szakaszába érkezett, és ezzel nő az Irán geostratégiai szerepével kapcsolatos bizonytalanság. Egyrészt Irán nemrégiben függetlenné vált szomszédai a vallásellenes Szovjetunió felbomlásával nyitottá váltak a vallási térítésre, másrészt az Egyesült Államokkal szembeni ellenségességtől indítva Teherán – legalábbis taktikai okokból – Moszkva felé fordult, annál is inkább, mert aggodalommal szemléli, hogy milyen hatással lehet saját egységére Azerbajdzsán függetlensége.

Ez az aggodalom abból származik, hogy Iránnak komoly etnikai feszültségekkel kell megbirkóznia. Az ország 65 millió lakosának – ez majdnem ugyanannyi, mint

Törökországa – csak alig több mint fele perzsa; nagyjából egynegyede azeri, a maradék pedig kurd, beludzs, türkmén, arab és más törzsek tagja. Ezek a népcsoportok – a kurdok és az azeriek kivételével – jelenleg nem fenyegetik Irán nemzeti egységét, aminek legfőbb oka, hogy a perzsák magas fokú nemzeti, sőt birodalmi öntudattal rendelkeznek. Ez azonban hamar megváltozhat, főleg akkor, ha ismét politikai válság tör ki Iránban.

Továbbá, mivel számos új független „sztán” létezik már a térségben, és mivel már az egymilliós csecsen nép is kinyilváníthatta politikai törckvéseit, ez átragadhat a kurdokra, illetve más iráni kisebbségekre is. Ha Azerbajdzsánnak sikerül elindulni a stabil politikai és gazdasági fejlődés útján, valószínűleg az Iránban élő azeriek is jobban elkötelezik majd magukat egy nagyobb Azerbajdzsán eszméje mellett. Ezért a teheráni politikai bizonytalanság és megosztottság az iráni állam összetartó erejét fenyegetheti, és így az eurázsiai Balkán – valamint a veszélyek, amiket magában rejt – drámai mértékben megnővekedhetnek.

A TÖBBSZEREPLŐS VERSENY

A hagyományos európai Balkánért három rivális birodalom folytatott nyílt versengést: az Ottomán Birodalom, az Osztrák–Magyar Monarchia és az Orosz Birodalom. Három közvetett résztvevő is volt, akik viszont attól tartottak, hogy az egyik főszereplő győzelme hátrányosan érintheti európai érdekeiket: Németország az orosz hatalomtól félt, Franciaország az Osztrák–Magyar Monarchiával állt szemben, Nagy-Britannia pedig szívesebben látta volna, ha egy gyengülő Ottomán Birodalom ellenőrzi a Dardanellákat, semmint, hogy azok egy másik

fő vetélytárs kezébe kerüljenek. A XIX. században a nagyhatalmaknak sikerült oly módon csillapítaniuk a balkáni ellentéteket, hogy ezzel egyikük létfontosságú érdekei sem csorbultak. 1914-ben azonban már képtelenek voltak erre, ami mindenki számára katasztrofális következményekkel járt.

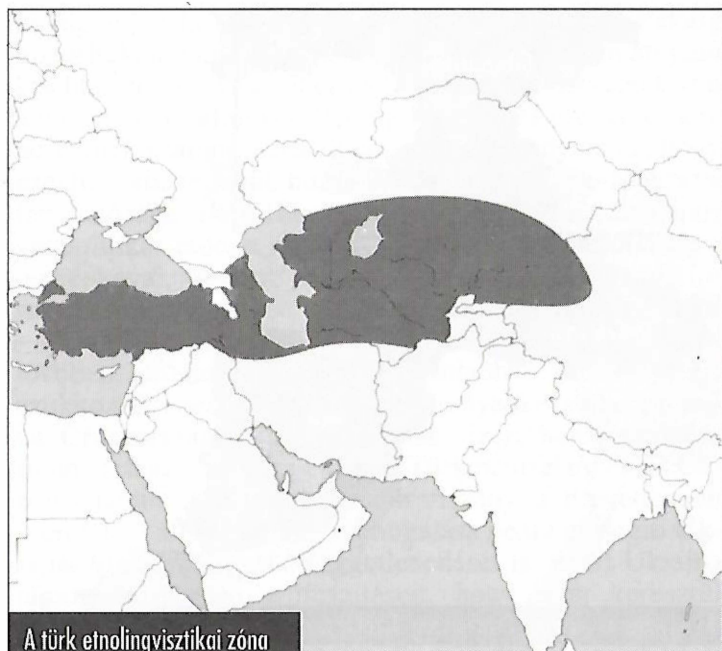
Ma az eurázsiai Balkánon folyó versengés közvetlenül szintén három szomszédos hatalmat érint: Oroszországot, Törökországot és Iránt – bár Kína is főszereplővé válhat. A versengés távolabbi résztvevője Ukrajna, Pakisztán, India és a messzi Amerika. A három fő és közvetlenül érintett résztvevőt nemcsak a jövőbeni geopolitikai és gazdasági haszon kilátásai vezérlik, hanem egyfajta erős történelmi ösztönző erő is. Egykor mindegyikük a térség politikai vagy kulturális szempontból uralkodó hatalma volt. Mindegyik gyanakvással figyeli tehát a másikat. Bár nem valószínű, hogy nyílt háború törne ki közöttük, vetélkedésük mindazonáltal többszörösen hozzájárulhat a térség zűrzavarához.

Az oroszok törökökkel szembeni ellenséges érzülete a rögeszme határát súrolja. Az orosz média úgy állítja be a törököket, mint akik a térség ellenőrzésére törekszenek, oroszellenes harcra buzdítanak – amiben persze van is némi igazság, például Csecsenföld esetében –, továbbá, hogy Törökország valós képességeit meghaladó mértékben fenyegeti Oroszország általános biztonságát. A törökök ezt hasonló érzelmekkel viszonozzák, és feladatuknak tekintik, hogy testvéreiket megszabadítsák a hosszú orosz elnyomástól. A törökök és az irániak (perzsák) szintén vetélytársak voltak a történelem során, ami újra feléledt az elmúlt években, hiszen Törökország modern és világi megoldást kínált az iráni iszlám társadalomfelfogással szemben.

Bár mindhárom hatalomról elmondható, hogy szeretne befolyási övezetet szerezni magának, Moszkva törekvései sokkal szélesebb körűek, mivel a birodalmi lét emlékei még viszonylag frissen élnek ott. Hasonló ösztönző erőt jelent a több millió orosz jelenléte a térségben, és az is, hogy a Kreml vissza akarja állítani Oroszország fő világ-hatalmi státusát. Moszkva külpolitikai kijelentései világossá tették, hogy az egész volt Szovjetunió területét a Kreml különleges geostratégiai érdekövezetének tekinti, ahonnan ki akarja zárni a külső politikai – sőt gazdasági – befolyást.

Ezzel szemben, bár a törökök regionális hatalmi törekvéseiben fellelhetők régebbi birodalmi nyomok – az Ottomán Birodalom 1590-ben ért dicsősége tetőpontjára a Kaukázus és Azerbajdzsán meghódításával, bár Közép-Ázsiát nem sikerült elfoglalnia –, az efféle törekvés valójában inkább a terület türk népeinek etnikai-nyelvi azonosságtudatában gyökerezik (lásd a 189. oldalon levő térképet). Mivel Törökország politikai és katonai hatalma – az oroszokéval összevetve – sokkal korlátozottabb, kizárólagos politikai befolyási övezetet képtelen kialakítani. Inkább egy laza török nyelvű közösség vezetőjeként tekint önmagára, kihasználva e célból vonzó, viszonylagos modernségét, a nyelvrokonságot és gazdasági eszközöket, melyek révén a területen zajló nemzetépítő folyamatok legbefolyásosabb ereje lehet.

Irán céljai ugyan kevésbé világosak, de hosszú távon nem kevésbé fenyegetik Oroszország törekvéseit. A Perzsa Birodalom emléke sokkal távolibb. Tetőpontján, i. e. 500 körül a három kaukázusi állam – Türkmenisztán, Üzbegisztán, Tádzsikisztán –, valamint Afganisztán, Törökország, Irak, Szíria, Libanon és Izrael jelenlegi területét ölelte fel. Bár Irán jelenlegi geopolitikai törekvé-

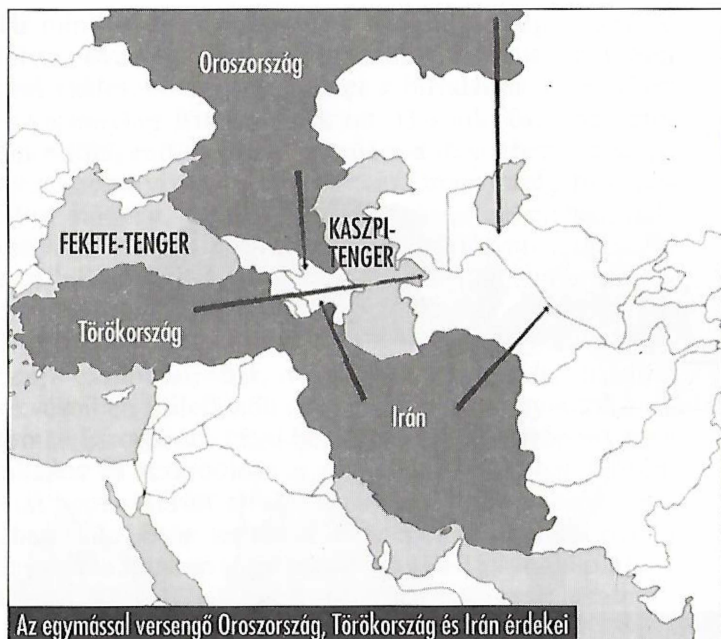

A türk etnolingvisztikai zóna

sei szűkebb körűek, mint Törökországéi, és főként Azerbajdzsánra és Afganisztánra irányulnak, a terület teljes muzulmán népessége – még Oroszországon belül is – az iráni vallási körök élénk érdeklődésére tarthat számot. Az iszlám közép-ázsiai felélesztése a jelenlegi iráni vezetés törekvéseinek szerves része lett.

Az egymással versengő Oroszország, Törökország és Irán érdekeit ábrázolja a 190. oldalon található térkép. Oroszország geopolitikai előrenyomulását két közvetlenül dél felé mutató nyíl jelzi Azerbajdzsán és Kazahsztán irányában; Törökország esetében egy nyíl mutat keletre Azerbajdzsánon és a Kaszpi-tengeren keresztül Közép-

Ázsiára; Irán esetében pedig az egyik nyíl észak felé mutat Azerbajdzsánra, míg a másik északkelet felé Türkmenisztánra, Afganisztánra és Tádzsikisztánra. Ezek a nyilak nemcsak egymás irányát keresztezik, de ütközhetnek is.

Kína szerepe jelenleg korlátozottabb, és céljai kevésbé világosak. Nyilvánvaló, hogy szívesebben vállalja a konfrontációt a viszonylag gyengébb, tőle nyugatabbra fekvő néhány független állammal, semmint az Orosz Birodalommal. Az új államok legalább ütközőként szolgálnak, de Kína aggódik amiatt, hogy a Hszincsiang-Ujgur tartományban a türk kisebbségek vonzó példát láthatnak az

új független közép-ázsiai államokban, és emiatt Peking biztosítékokat kért Kazahsztántól, hogy a határon átnyúló kisebbségi törekvéseket erővel korlátozzák. Hosszú távon a térség energiaforrásai Peking különleges érdeklődésére tarthatnak számot, Kína fő célja tehát bizonyára az, hogy ezekhez közvetlenül hozzáférjen, és azok ne Moszkva fennhatósága alatt álljanak. Egyszóval: Kína általános geopolitikai érdeke ütközik az uralkodó szerepre vágyó oroszokéval, viszont jól kiegészíti a török és iráni törekvéseket.

Ukrajna számára a fő kérdés az, hogyan alakul a FÁK a jövőben, és hogy Ukrajna szabadabban hozzáférhet-e azokhoz az energiaforrásokhoz, amelyekkel csökkenthetné Oroszországtól való függését. Ezért Kijev számára fontos lett az Azerbajdzsánhoz, Türkmenisztánhoz és Üzbegisztánhoz fűződő szorosabb viszony, a függetlenebb szemléletű államok ukrán támogatása pedig elősegíti Ukrajna Moszkvától való függetlenedését is. Ezért Ukrajna támogatta Grúzia erőfeszítéseit, hogy rajta keresztül vezessen az azeri olajexport útvonala nyugat felé. Törökországgal is együttműködött, hogy csökkentse a fekete-tengeri orosz befolyást, és támogatta az arra irányuló török erőfeszítéseket, hogy a közép-ázsiai olaj Törökországba kerüljön.

Pakisztán és India még távolabbról érintett, de egyikük sem közömbös az iránt, hogy mi történhet az új eurázsiai Balkánon. Pakisztán fő érdeke, hogy Afganisztánra gyakorolt politikai nyomás segítségével geostratégiai befolyásra tegyen szert, s közben meg akarja akadályozni, hogy Irán is így cselekedhessen Afganisztánban és Tádzsikisztánban. Továbbá érdeke, hogy majd profitáljon a Közép-Ázsiát az Arab-tengerrel összekötő csővezeték építéséből. India – válaszul a pakisztáni politikára, illetve

vélhetően a Kína hosszú távú regionális befolyása miatt érzett aggodalmában – kedvezőbben ítéli meg Irán afganisztáni befolyását és Oroszország jelenlétét az egykori szovjet térségben.

A területtől távol eső Egyesült Államok – melynek az az érdeke, hogy fennmaradjon a geopolitikai pluralizmus Eurázsianak az egykori Szovjetunió fennhatósága alá eső területein – növekvő fontosságú, bár közvetett játékosként van jelen a háttérben, s nemcsak a térség erőforrásainak hasznosításában érdekelt, hanem nyilvánvalóan abban is, hogy megakadályozza Oroszország kizárólagos uralmát ebben a geopolitikailag fontos térségben. Ezáltal Amerika nemcsak átfogóbb eurázsiai céljait igyekszik megvalósítani, hanem saját, valamint Európa és a Távol-Kelet növekvő gazdasági érdekeit is képviseli, amikor korlátlan jelenlétre törekszik ezen az eddig zárt területen.

Így e kérdésben a geopolitikai hatalom, a nagy gazdasági haszon lehetősége, a nemzeti és/vagy vallási küldetések teljesítése, valamint a biztonság forog kockán. A versengés fő célja azonban a nyitott kapuk biztosítása. A Szovjetunió széthullásáig a térségbe vezető útvonalak felett Moszkva kizárólagos ellenőrzést gyakorolt. Minden vasútvonal, gáz- és olajvezeték, sőt a légi közlekedés is kizárólag a birodalmi központon át vezetett. Az orosz geopolitikusok szeretnék, ha ez így maradna, mivel tudják, hogy aki a térség kapuit ellenőrzi vagy uralja, valószínűleg azé lesz a geopolitikai és a gazdasági zsákmány is.

Pontosan emiatt oly fontos a csővezetékek kérdése a Kaszpi-tengeri medence és Közép-Ázsia jövőjének szempontjából. Ha a térségbe vezető fő csővezetékek továbbra is orosz területen mennek keresztül a fekete-tengeri orosz Novorosszijszkiig, ennek érezhető következményei lesznek akkor is, ha Moszkva nem folytat semmiféle nyílt

hatalmi játékot. A térség politikai függőségben marad, és Moszkva fogja meghatározni a régióon belül a gazdagság új eloszlását. Azonban ha egy másik csővezeték a Kaszpi-tengeren keresztül Azerbajdzsán felé vezet és onnan tovább Törökországon keresztül a Földközi-tengerhez, valamint egy harmadik Afganisztánon keresztül az Arab-tengerhez, egyetlen hatalom sem juthat szállítási monopóliumhoz.

Aggasztó, hogy – amennyiben Oroszország nem vonhatja teljes ellenőrzése alá a térséget – a jelek szerint az orosz politikai vezetés egyes tagjainak még az is jobban tetszene, ha senki sem aknázná ki a térség erőforrásait. A föld mélyének kincsei inkább maradjanak ott, ahol vannak, semhogy a külföldi befektetések közvetlenebb külföldi gazdasági jelenlétéhez és ezáltal politikai érdekek érvényesítéséhez vezessenek. Ez a tulajdonosi szemlélet történelmi gyökerű, és megváltoztatásához időre és külső nyomásra van szükség.

A cári birodalom kaukázusi és közép-ázsiai terjeszkedése körülbelül háromszáz évig tartott, s döbbenetes hirtelenséggel ért véget. Amikor az Ottomán Birodalom hanyatlásnak indult, az Orosz Birodalom a Kaszpi-tenger mentén dél felé nyomult Perzsia irányába. 1556-ban foglalta el az asztraháni kánságot, és 1607-ben érte el Perzsiát. 1774 és 1784 között meghódította a Krím félszigetet, majd 1801-ben bekebelezte a grúz királyságot, és az 1800-as évek második felében legyőzte a Kaukázus két oldalán élő törzseket; a csecsenek már akkor is páratlan szívóssággal álltak ellen. Végül 1878-ban meghódította Örményországot.

Közép-Ázsia meghódítása során nem annyira egy rivális birodalmat győztek le, mint inkább elszigetelt és félig-meddig törzsi-feudális körülmények között élő kánságo-

kat és emírségeket igáztak le, amelyek csak helyiell-
közzel tudtak ellenállni. Üzbegisztánt és Kazahsztánt szá-
mos hadjárat során foglalták el 1801 és 1881 között, míg
Türkmenisztánra az 1873-tól 1886-ig tartó hadjáratok
során mérték megsemmisítő vereséget, hogy aztán beke-
belezzék. 1850-re azonban Közép-Ázsia nagy részének
meghódítása lényegében befejeződött, bár helyi felkelé-
sek időnként még a szovjet rendszerben is előfordultak.

A Szovjetunió összeomlása óriási mértékben visszafo-
gatta a történelmet. 1991 decemberében néhány hét lefo-
rása alatt Oroszország ázsiai területe 20 százalékkal
csökkent, és az Oroszország ellenőrzése alatt álló ottani
népesség száma 75 millióról körülbelül 30 millióra esett
vissza. A Kaukázusban további 18 millió lakost csatoltak
el Oroszországtól. Ezeket a visszafelé ható folyamatokat
az orosz politikai vezetés számára még fájdalmasabbá
tette az a tudat, hogy e területek gazdasági lehetőségeit
olyan külföldi érdekcsoportok vették célba, melyeknek
minden pénzügyi lehetőségük megvan rá, hogy befek-
tessenek, feltárva és kiaknázza azokat az erőforrásokat,
amelyek kis idővel azelőtt még csak Oroszország számára
voltak elérhetők.

Oroszország mégis dilemma előtt áll: politikailag gyen-
ge ahhoz, hogy a térséget teljesen elszigetelje a világtól,
ahhoz pedig szegény, hogy a kincseit egyedül aknázza ki.
Ráadásul a reálisan gondolkodó orosz vezetők tudják: az
új államokban végbemenő népességrobbanás miatt ezek-
ben az országokban meg fog torpanni a gazdasági növe-
kedés. Robbanással fenyegető helyzet fog tehát kialakul-
ni Oroszország teljes déli határán. Oroszország esete
Afganisztánnal és Csecsenfölddel bárhol megismétlődhet
a Fekete-tengertől Mongóliáig húzódó határszakasz men-
tén, különösen, ha figyelembe vesszük a korábban elnyo-

mott népek jelenlegi nacionalista és iszlám szellemiségű újjászületését.

Oroszországnak valahogy fel kell dolgoznia, hogy már nem birodalom. Eközben igyekszik megfékezni a török és iráni jelenlétet, és elérni, hogy az új államok ne fő vetélytársaihoz vonzódjanak. Továbbá akadályozni próbálja a tőle független közép-ázsiai térségi együttműködés létrejöttét és korlátozni Amerika geopolitikai befolyását a nemrégiben önállósodott országokban. Tehát már nem a birodalom visszaállításáról van szó – ez nagyon költséges lenne, és erős ellenállásba ütközne –, hanem olyan új kapcsolatrendszer kiépítéséről, amely visszaszorítaná az újonnan alakult államokat, Oroszország pedig megőrizhetné uralkodó geopolitikai és gazdasági helyzetét.

A feladat teljesítésének választott eszköze elsősorban a FÁK, bár néhol az orosz hadsereg és az orosz diplomácia egyes bevetése („oszd meg és uralkodj”) is éppolyan jól szolgálja a Kreml érdekeit. Moszkva befolyásával azt igyekezett elérni, hogy az új államok a lehető legnagyobb mértékben alkalmazkodjanak az egyre inkább egységsülő „közösség” eszméjéhez, és központi irányítás alatt álló ellenőrzési rendszer felállítását javasolta a FÁK külső határainál, szorosabb katonai egységet sürgetett a közös külpolitika keretein belül, valamint a meglévő – eredetileg szovjet – csővezeték-hálózat további bővítését, melyel kizárható lenne minden új, Oroszországot elkerülő vezeték használata. Az orosz stratégiai elemzések nyíltan megfogalmazták, hogy Moszkva saját geopolitikai térségének tekinti a területet, még ha az már nem is szerves része a birodalomnak.

Az orosz geopolitikai szándékok nyitja az a kitarás, amellyel a Kreml meg akarja tartani katonai jelenlétét az új államok területén. Az abház kiválási mozgalmat

kihasználva Moszkva támaszpontok létrehozására szerzett jogot Grúziában; törvényessé tette katonai jelenlétét örmény földön, élve az alkalommal, hogy Örményországnak segítségre van szüksége az Azerbajdzsán elleni háborúban; valamint politikai és pénzügyi nyomás révén kazah hozzájárulást szerzett az ottani orosz támaszpontokhoz. A Tádzsikisztánban zajló polgárháború pedig lehetővé tette a szovjet hadsereg további ottani jelenlétét.

Moszkva politikájának meghatározásakor nyilvánvalóan abból a feltételezésből indult ki, hogy a Közép-Ázsiával fenntartott, már nem birodalmi jellegű kapcsolatrendszer fokozatosan aláássa az egymagukban gyenge új államok önállóságát, és így majd mégis sikerül az „egységes” FÁK központi parancsnoksága alá rendelni őket. E cél érdekében Oroszország igyekszik megakadályozni, hogy az új államok saját külön hadsereget hozzanak létre, saját nyelvüket használják – mellesleg fokozatosan felváltva a cirill ábécét a latinnal –, szoros kapcsolatokat tartsanak fenn a térségen kívüli államokkal, és közvetlenül az Arab- vagy a Földközi-tengerig húzódó új csővezetékeket építsenek.

Mindennek érdekében – mint azt a 4. fejezetben is láttuk –, az orosz politika szószólói gyakran idézik az Európai Unió példáját. Oroszország közép-ázsiai és kaukázusi politikája azonban inkább arra emlékeztet, ahogy Franciaország az egykori afrikai gyarmataival bánt, amelyekben a francia katonai jelenlét és költségvetési támogatások határozzák meg azok politikáját és célkitűzéseit.

Miközben a térségben az általános szándék a lehető legnagyobb mértékű orosz politikai és gazdasági befolyás visszaállítása, és ennek fő eszköze a FÁK megerősítése, úgy tűnik, Moszkva fő geopolitikai céljának azt tekinti, hogy függő helyzetbe hozza Azerbajdzsánt és Kazahsz-

tánt. A sikeres orosz politikai ellentámadás érdekében Moszkvának nemcsak a térséget kell elszigetelnie, hanem az azt védő földrajzi védőpajzson is rést kell ütnie.

Oroszország elsődleges célpontja nem lehet más, mint Azerbajdzsán. Ha ellenőrzése alá vonja, akkor el tudja szigetelni Közép-Ázsiát a Nyugattól, különösen Törökországtól, és így tovább nőhet Oroszország hatalma a csökönyös Üzbegisztán és Türkmenisztán felett. Ezért Oroszország taktikai okokból együttműködik Iránnal olyan vitás kérdésekben, mint a Kaszpi-tengerfenék fúrási jogainak megosztása, ezzel kényszerítve Bakit, hogy engedjen Moszkva kívánságainak. Egy függő helyzetben lévő Azerbajdzsán megkönnyítené Oroszország uralkodó helyzetének megszilárdítását Grúziában és Örményországban is.

Kazahsztán is különösen csábító célpont, mert etnikai sebezhetősége miatt a kazah kormány képtelen lenne helytállni, ha Moszkvával nyílt kenyértörésre kerülne sor. Moszkva azt is kihasználhatja, hogy a kazahok félnek Kína növekvő erejétől, és valószínűleg egyre kevésbé nézik jó szemmel a szomszédos kínai Hszincsiang-Ujgur tartomány nemzetiségeinek beolvasztását. Kazahsztán fokozatos függő helyzetbe kényszerítésével Kirgizisztán és Tádzsikisztán szinte magától kerülne Moszkva befolyási övezetébe, míg Üzbegisztánnak és Türkmenisztánnak is egyre nagyobb orosz nyomással kellene szembenéznie.

Az orosz stratégia azonban szinte minden állam törekvéseivel ellentétes az eurázsiai Balkánon. Az új politikai elitek aligha fognak engedni a függetlenség révén elnyert hatalmukból és kiváltságaikból. Ahogy a helyi oroszok fokozatosan elveszítik korábbi kiváltságaikat, az új vezetést mindenütt egyre több érdek fűzi az önál-

lóságához, ami dinamikus és – társadalmi szempontból – ragályos folyamat. Ráadásul az egykor politikailag passzív népek nemzeti öntudata egyre nő, és – Grúziát és Örményországot kivéve – iszlám voltakna is egyre inkább tudatában vannak.

Ami a külügyeket illeti, Grúzia és Örményország – bár az utóbbi, Azerbajdzsánnal vívott háborúja miatt, Oroszország támogatására van utalva – igyekszik fokozatosan kapcsolatba lépni Európával. Az erőforrásokban gazdag közép-ázsiai államok – valamint Azerbajdzsán – szeretnék elérni, hogy az amerikai, európai, japán és újabban koreai tőke a lehető legnagyobb mértékben jelen legyen náluk. Azt remélik, hogy ez felgyorsítja gazdasági fejlődésüket, ami függetlenségük megszilárdítását is elősegíti. Ezért szívesen fogadják Törökország és Irán növekvő szerepét, hisz az ellensúlyozhatja az orosz hatalmat, és hídként összekapcsolhatja őket a nagy déli muzulmán államokkal.

Így Azerbajdzsán – Törökország és Amerika ösztönzésére – nemcsak az orosz katonai támaszpontokra vonatkozó kérést utasította vissza, hanem azt az igényt is, hogy csak egyetlen csővezeték kösse össze az országot a fekete-tengeri kikötőkkel. Ehelyett inkább egy újabb csőrendszert is lefektettek, ami Grúzián át Törökországba vezet. (Egy déli, Iránon áthaladó olajvezeték tervéről – melyet egy amerikai vállalat finanszírozott volna – le kellett mondani, mivel az USA pénzügyi embargóval sújtotta az Iránnal kötött üzleteket.) 1995-ben, nagy hírverés közepette, új vasútvonalat adtak át Türkmenisztán és Irán között. Így lehetővé vált, hogy Európa – Oroszország teljes megkerülésével – vasúton bonyolíthassa kereskedelmét Közép-Ázsiával. Volt némi jelképes drámaiság abban, ahogyan újra megnyílt az ókori selyemút. Ez azt

jelenti, hogy Oroszország többé már nem szigetelheti el Európát Ázsiától.

Üzbegisztán is egyre magabiztosabban száll szembe Oroszország „integrációs” törekvéseivel. Külügyminisztere 1996 augusztusában kereken kijelentette, hogy országa „ellenzi a FÁK nemzetek feletti intézménycinek kialakítását, mert ezek a központosított ellenőrzés eszközeiként használhatók”. Erősen nacionalista hozzáállását élesen elítélte az orosz sajtó, amely szerint Üzbegisztán

gazdasága hangsúlyozottan nyugati irányultságú. Üzbegisztán kemény kirohanásokat folytatott a FÁK-on belüli integrációs szerződések ellen, határozottan visszautasította a vámunióban való részvételt, és módszeres oroszellenes nemzetiségi politikát folytat (még az orosz nyelvű óvodákat is bezáratja). [...] Az Egyesült Államok számára – amely az ázsiai térségben Oroszország meggyengítését célzó politikát folytat – ez a helyzet kedvező.²²

Válaszul az orosz nyomásra még Kazahsztán is egy második, Oroszországot elkerülő csővezeték mellett döntött. Umirserik Kasenov kazah elnöki tanácsadó szavaival:

Tény, hogy Kazahsztán azért igyekszik egyéb csővezetéseket is létrehozni, mert Oroszország intézkedései erre kényszerítették. Oroszország például korlátozta a kazahsztáni olaj Novorosszjszkba szállítását, és a tyumcnyi olaj pavlodari finomítók-

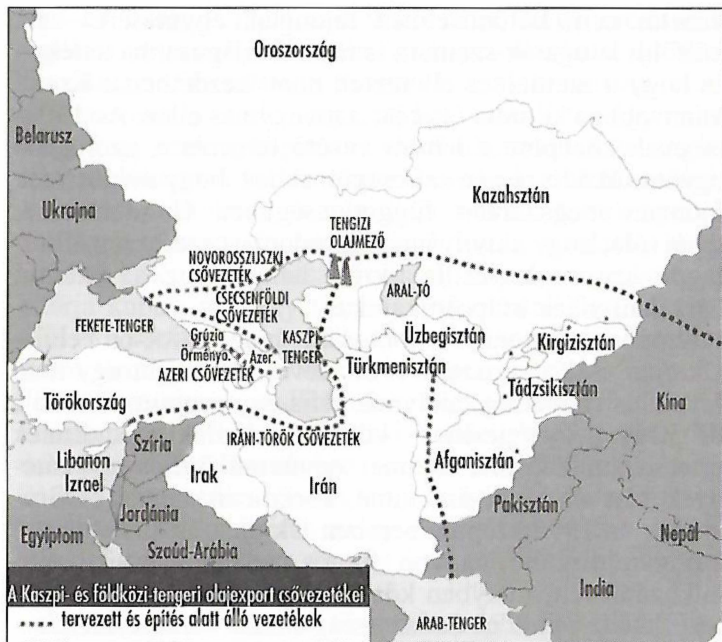
²² *Zavtra* 28 (1996. június).

ba való továbbítását. Türkmenisztán részben azért igyekszik egy Iránba vezető gázvezeték megépítését elérni, mert a FÁK országai csak a világpiaci ár 60 százalékát fizetik, vagy egyáltalán nem fizetnek.²³

Türkmenisztán – jórészt ugyanezen okból – intenzíven vizsgálja egy, Afganisztánon és Pakisztánon keresztül az Arab-tengerhez vezető új csővezeték megépítésének lehetőségét, és gyors tempóban építi új vasúti összeköttetéseit, északon Kazahsztánnal és Üzbegisztánnal, délen pedig Iránnal és Afganisztánnal. A kazahok, a kínaiak és a japánok egy olyan, nagyszabású csővezeték-beruházásról is tartottak előzetes, tapogatózó megbeszéléseket, amely Közép-Ázsiától a Kínai-tengerig nyúlna (lásd a 201. oldalon lévő térképet). A Nyugat által hosszú távra vállalt olaj- és gázbefektetési kötelezettségek Azerbajdzsánban elérik a 13 milliárd dollárt, Kazahsztánban pedig jóval 20 milliárd felett vannak (1996-os adatok), így a terület gazdasági és politikai elszigeteltsége – a világgazdasági nyomás és a korlátozott orosz pénzügyi lehetőségek következtében – nyilvánvalóan kezd megszűnni.

Az Oroszországtól való félelem a közép-ázsiai államokat nagyobb regionális együttműködésre serkentette. Az 1993 januárjában alakult és kezdetben semmiféle tevékenységet nem folytató Közép-ázsiai Gazdasági Unió (CAEU) fokozatosan felélénkült. Még Kazahsztán elnöke, Nursultan Nazarbajev is, aki először kimondottan az új „Eurázsiai Unió” szószólója volt, fokozatosan a szorosabb közép-ázsiai együttműködés híve lett. Úgy vélte,

²³ „Mit akar Oroszország a Kaukázuson túl és Közép-Ázsiában”, *Nyeviszimaja Gazeta*, 1995. január 24.

hogy fontos a térség államai közti nagyobb katonai együttműködés; továbbá támogatni kell Azerbajdzsán azon erőfeszítését, hogy Törökországba továbbíthassa a Kaspji-tengeri és a kazah olajat. Végül, de nem utolsósorban: együttesen kell fellépni Oroszországgal és Iránnal szemben, amelyek meg akarják akadályozni a Kaspji-tenger kontinentális talapzatának és nyersanyag-lelőhelyeinek felosztását a tengerparti országok között.

Mivel a térség kormányai meglehetősen hajlamosak az önkényuralmi megoldásokra, talán még fontosabb az első számú vezetők között a személyes megbékélés. Köztudott volt, hogy Kazahsztán, Üzbegisztán és Türkmenisztán

vezetői nem különösebben rajongtak egymásért – ezt külföldi látogatók számára is napnál világosabbá tették –, és hogy a személyes ellentétek miatt kezdetben a Kreml könnyebben ki tudta őket játszani egymás ellen. Az 1990-es évek közepére a három vezető felismerte, szorosabb együttműködésre van szükségük ahhoz, hogy megőrizték újonnan megszerzett függetlenségüket. Gondoskodtak tehát róla, hogy a nyilvánosság tudomást szerezzen állítólagos szoros kapcsolataikról, hangsúlyozva: ezentúl összehangolják külpolitikájukat.

Azonban még ennél is fontosabb, hogy a FÁK-on belül – Ukrajna és Üzbegisztán vezetésével – létrejött egy nem hivatalos szövetség, melynek célja egy „együttműködő”, de nem „egységesített” közösség kialakítása. Ennek értelmében Ukrajna katonai együttműködési egyezményeket írt alá Üzbegisztánnal, Türkmenisztánnal és Grúziával; és 1996 szeptemberében Ukrajna és Üzbegisztán külügyminisztere nagyon fontos, jelképes értékű nyilatkozatot tett, melyben követelték, hogy a FÁK csúcstekezteket ezentúl ne Oroszország elnöke vezesse, hanem – egy rotációs elv alapján – mindig másik részt vevő ország elnöke.

Ukrajna és Üzbegisztán példája még azokra a vezetőkre is hatással volt, akik jobban behódoltak Moszkva fő törekvéseinek. A Kreml bizonyára különös nyugtalansággal értesült arról, hogy a kazahsztáni Nursultan Nazarbajev és a grúz Eduard Sevardnadze 1996 szeptemberében azt nyilatkozták, kiválnak a FÁK-ból, „ha függetlenségünket veszély fenyegeti”. Általánosabban azt lehet mondani, hogy a közép-ázsiai államok a FÁK ellenében fokozták tevékenységüket a Gazdasági Együttműködés Szervezetében – a térség iszlám államainak még viszonylag laza szövetségében –, amelynek tagja Törökország,

Irán és Pakisztán, és amelynek célja, hogy erősítse a tagok közti pénzügyi, gazdasági kapcsolatokat és javítsa a szállítási feltételeket. Moszkva a nyilvánosság előtt bírálta ezeket a kezdeményezéseket, és realistán úgy ítélte meg, hogy ezek gyengítik az illető államok FÁK-tagságát.

Hasonlóképpen folyamatosan bővülnek a törökországi, és kisebb mértékben az iráni kapcsolatok. A türk nyelvű országok lelkesen fogadták Törökország ajánlatát, hogy katonai kiképzésben részesíti az új nemzeti tisztikart, és kitarja kapuit mintegy tízezer egyetemista előtt. A türk nyelvű országok negyedik csúcstalálkozóján – melyet török támogatással 1996 októberében tartottak Taskentben – elsősorban a szállítási feltételek javításáról, a kereskedelem és a közös oktatási modellek fejlesztéséről, valamint a Törökországhoz fűződő szorosabb együttműködésről volt szó. Törökország és Irán különösen tevékenyen működött közre az új államok televíziós műsorainak létrehozásában, és így közvetlenül nagy közönséget vonhattak befolyásuk alá.

Az Almatiban, a kazah fővárosban 1996 decemberében megtartott ünnepség jelképesen aláhúzta, hogy Törökország azonosul a térség államainak függetlenségével. Kazahsztán függetlenségének ötödik évfordulója alkalmából Sülejman Demirel török elnök – Nazarbajev elnök oldalán – megjelent egy arany színű, huszonnyolc méteres oszlop felavatásánál, melynek tetején egy legendás kazah/türk harcos alakja volt látható, griffmadárszerű lény hátán. Az eseményen a kazah elnök üdvözölte Törökországot, amiért „Kazahsztán mellett állt független államvá válása minden lépésénél”, a törökök pedig válaszul 300 millió dolláros hitelkeretet ígértek Almatinak a már meglévő körülbelül 1,2 milliárdos török magánbefektetések mellé.

Bár Törökországnak és Iránnak nincsenek eszközei, hogy komoly akadályokat gördítsenek az orosz befolyás elé, mindazonáltal Törökország és – kisebb mértékben – Irán hatékonyan bátorítja az új államok azon szándékát és képességét, hogy ellenálljanak északi szomszédjuk és korábbi gazdájuk reintegrációs törekvéseinek. Ez pedig bizonyosan segít abban, hogy továbbra is nyitott maradjon a térség geopolitikai jövője.

SEM URALOM, SEM KIZÁRÁS

A geostratégiai helyzetből adódó következtetések világosak Amerika számára: messze van ahhoz, hogy uralkodhasson Eurázsia e részén, hatalma azonban túlságosan nagy, semhogy mellőzhetné a beavatkozást. A térség minden állama úgy véli, hogy Amerika részvétele szükséges a túléléséhez. Oroszország gyengesége akadálya annak, hogy visszanyerje birodalmi, uralkodó szerepét a térség felett, vagy másokat kizárjon abból, ahhoz viszont elég közel van, és elég erős, hogy őt magát ne zárhassák ki a játszmából. Törökország és Irán elég erős ahhoz, hogy befolyást gyakorolhasson, de sebezhetőségük miatt a térség esetleg nem lesz képes megakadályozni az északról jövő fenyegetést és a belső ellentéteket. Kínának elég nagy a hatalma ahhoz, hogy Oroszország és a közép-ázsiai államok féljenek tőle, de épp jelenléte és gazdasági lendülete könnyíti meg Közép-Ázsiának, hogy jobban kitekinthessen a világra.

Következésképpen Amerika elsődleges érdeke biztosítani: egyetlen hatalom se vonhassa ellenőrzése alá ezt a geopolitikai térséget, és hogy a világ pénzügyi és gazdasági befektetői akadálytalanul megjelenhessenek ott. A geopolitikai pluralizmus csak akkor válik tartóssá, ha a

Földközi- és az Arab-tengeren, valamint a földrészen át vezető csővezetékek és közlekedési útvonalak hálózata a térséget közvetlenül a világ főbb gazdasági központjaihoz kapcsolja. Tehát nem szabad engedni, hogy Oroszország kisajátítsa a térséget, mert ez kedvezőtlenül hatna annak stabilitására.

Oroszország kizárása azonban nem kívánatos, és nem is valósítható meg, mint ahogy az sem kívánatos, hogy az új államok és Oroszország közt fellángoljanak az ellenségeskedések. A térség stabilitása szempontjából nagyon lényeges, hogy Oroszország tevékenyen részt vegyen annak gazdasági fejlődésében – és ha Oroszország partnerként és nem kizárólagos egyeduralkodóként van jelen, az jelentős gazdasági hasznot eredményezhet. A régió nagyobb stabilitása és jóléte közvetlenül Oroszország jólétét növelhetné, és valódi jelentést kapna a FÁK elnevezésben használatos „közösség” szó. Ezzel az együttműködési lehetőséggel azonban csak akkor tud élni az orosz politika, ha felhagy azokkal a sokkal nagyobbra törő, történelmileg idejétmúlt tervekkel, melyek sajnálatosan emlékeztetnek az eredeti Balkánra.

Amerikának geopolitikai szempontból leginkább Azerbajdzsánt, Üzbegisztánt és – a térségen kívül eső – Ukrajnát kellene támogatnia, mivel mind a három geopolitikai pillér. Kijev szerepe megerősíti azt az érvelést, hogy Oroszország jövőbeni fejlődésében Ukrajnának lesz a főszerep. Ugyanakkor Kazahsztán – mérete, gazdasági lehetőségei és földrajzilag fontos fekvése miatt – szintén körültekintő nemzetközi támogatásra és különösen tartós gazdasági segítségre érdemes tényező. A kazahsztáni gazdasági növekedés idővel segíthet áthidalni azt az etnikai szakadékot, mely miatt ez a közép-ázsiai „védőpajzs” olyannyira kiszolgáltatott az orosz nyomással szemben.

Ebben a térségben Amerikának nemcsak egy biztos, Nyugat-barát Törökországgal, de Iránnal és Kínával is közösek az érdekei. Az amerikai–iráni viszony fokozatos javítása esetén a térség sokkal nyitottabbá válna az egész világ számára, és csökkenne az Azerbajdzsán fennmaradását fenyegető közvetlen veszély is. Kína növekvő gazdasági jelenléte és a térség függetlenségéhez fűződő politikai érdekeltsége szintén egyezik Amerika érdekeivel. Az is pozitív tényező, hogy Kína támogatja Pakisztán erőfeszítéseit Afganisztánban, mivel a szorosabb pakisztáni–afgán kapcsolatok a külföld számára megközelíthetőbbé tennék Türkmenisztánt, és így segítenének megerősíteni mind ezt az államot, mind pedig – amennyiben Kazahsztánban nemkívánatos fejlemények történnének – Üzbegisztánt.

Törökország fejlődése és irányultsága valószínűleg különösen döntően fog hatni a kaukázusi államok jövőjére. Ha Törökország továbbra is Európa felé halad – és Európa nem zárja be kapuit Törökország előtt –, valószínűleg a Kaukázus államai is a hőn áhított európai érdekszféra felé fognak elmozdulni. De ha Törökország európaivá válása akár belső, akár külső okok miatt megtorpan, Grúziának és Örményországnak nem marad más választása, mint hogy alávesse magát Oroszország elképzelésainek. Jövőjük akkor annak a függvénye lesz, hogy Oroszország milyen viszonyt alakít ki a bővülő Európával, függetlenül attól, hogy ez a viszony előnyösen alakul-e vagy sem.

Irán szerepe valószínűleg még több problémát vet majd föl. Ha újra Nyugat-barát politikát folytatna, ezzel bizonyosan megkönnyítené a térség stabilizálását és megszilárdítását. Ezért stratégiai szempontból az volna a kívánatos, hogy Amerika Iránt magatartásának ilyen irányú megváltoztatására ösztönözze. Amíg azonban ez nem tör-

ténik meg, Teherán valószínűleg inkább negatív szerepet játszik majd, és ez hátrányosan érinti Azerbajdzsán kilátásait. Bár – annak ellenére, hogy Irán jelenleg fundamentalista alapokon áll – pozitív lépéseket is tesz, mint amilyen Törkmenisztán megnyitása a világ felé, és a közép-ázsiai népek vallási örökségtudatának erősítése.

Közép-Ázsia jövőjét valószínűleg még sokkal összetettebb, együtt ható körülmények fogják kialakítani, és az államok sorsát az orosz, török, iráni és kínai érdekek bonyolult kölcsönhatása határozza majd meg. Továbbá, hogy az Egyesült Államok mennyiben köti oroszországi kapcsolatait az új államok függetlenségének tiszteletben tartásához. A kölcsönhatás ténye eleve kizárja, hogy bármelyik részt vevő geostratégiai játékosnak – amennyiben ésszerűen gondolkodik – birodalom vagy monopólium kialakítása legyen a célja. Az alapvető kérdés inkább az, kialakul-e valamiféle – az államok megszilárdulását, illetve hangsúlyosabb azonosságtudatukat erősítő – egyensúly a térségben, mely lehetővé tenné, hogy az egyre nagyobb mértékben részt vegyen a világ gazdasági folyamatokban, vagy pedig Oroszország déli határait etnikai ellentétek, politikai széttagoaltság, sőt talán nyílt háborúskodás fogja-e jellemezni. Bármilyen geostratégiai elképzelései legyenek is Amerikának, elsősorban arra kell törekednie, hogy Euráziában létrejöjjön és megszilárduljon a regionális egyensúly.

A távol-keleti pillér

Ahhoz, hogy Amerika hatékony politikát folytathasson Eurázsiaiban, szüksége van távol-keleti pillérre. Erre pedig csak akkor tud szert tenni, ha Amerikát nem rekesztik ki – illetve ő sem rekeszti ki magát – az ázsiai szárazföldről. Az amerikai világpolitika számára lényeges a szoros kapcsolat a japán szigetországgal. Továbbá a szárazföldi Kínával történő együttműködés is elengedhetetlen eurázsiai geostratégiája szempontjából. E tények lehetséges következményeivel szembe kell nézni, mert a három fő hatalom – Amerika, Kína és Japán – közötti folyamatos távol-keleti együttműködés veszélyeket hordozhat magában, és szinte bizonyos, hogy geopolitikai szerkezeti változásokhoz vezet.

Az lenne a természetes, ha Kína a távoli Amerikát természetes szövetségesként kezelné, hiszen Amerikának nincsenek tervei az ázsiai szárazföldön, és a történelem során mindig is ellenezte, hogy Japán és Oroszország beavatkozzon a náluk gyengébb Kína ügycibe. A kínaiak fő ellensége e században Japán volt; ráadásul bizalmatlanok Oroszországgal szemben, melyet kínaiul „éhes országnak” neveznek, és Indiát is potenciális vetélytársnak tekintik. A Kína és Amerika közötti geopolitikai és történelmi kapcsolatra a „szomszédom szomszédja a szövetségese” alapelv illik.

Csak hogy Amerika már nem ellensége Japánnak, hanem hű szövetségese, és Tajvannal, valamint több más délkelet-ázsiai nemzettel is szoros kapcsolatban áll. A kínaiak érzékenységet az is sérti, hogy Amerika elvi fenntartásokat fogalmaz meg a jelenlegi kínai rezsimmel

kapcsolatban. Így a kínaiak szemében Amerika fő akadályává vált annak, hogy országuk a világban – vagy akár csak a térségben – uralkodó szerepet tölthessen be. Elkerülhetetlen volna tehát az Amerika és Kína közötti összeütközés?

Japán számára Amerika olyan védelmet jelentett, amelynek árnyékában az ország biztonságban kiheverhette a megsemmisítő vereséget, visszanyerhette gazdasági erejét, és ebből kiindulva fokozatosan a világ egyik vezető hatalmává válhatott. Ez a védelem azonban korlátot is állít Japán cselekvési szabadsága elé. Így az az ellentmondásos helyzet keletkezett, hogy egy olyan hatalom, amely gazdasági vezető szerepet tölt be a világban, egyszersmind védnökség alatt is áll. Japán számára továbbra is Amerika az a létfontosságú partner, amely segíti, hogy nemzetközi vezető szerepe ne csökkenjen. De egyben Amerika a fő oka annak is, hogy Japán biztonsági téren továbbra sem rendelkezik nemzeti önállósággal. Meddig tartható fenn ez a helyzet?

Más szóval belátható időn belül két rendkívül fontos – és egymást közvetlenül befolyásoló – geopolitikai kérdés fogja meghatározni Amerika szerepét a Távol-Keleten:

1. Hogyan definiálható a gyakorlatban Kína esetleges vezető regionális hatalommá válása, valamint növekvő világhatalmi törekvései, és milyen mértékben fogadható ez el Amerika számára?

2. Mivel Japán igyekszik globális szerepet kialakítani a maga számára, miként kezelje Amerika annak – a térségre kiható – következményeit, hogy Japán egyre kevésbé nyugszik bele a pártfogolt szerepébe?

A kelet-ázsiai geopolitikai térséget jelenleg viszonylag stabil hatalmi viszonyok jellemzik. A viszonylagos stabilitáson külső szilárdság, de viszonylag csekély rugalmasság érthető, s e tekintetben az inkább hasonlít a vasra, mint az acélra. Bármikor megingathatja egy súlyos csapás keltette láncreakció. A mai Távol-Kelet rendkívüli gazdasági lendület mellett növekvő politikai bizonytalanságot él át. Az ázsiai gazdasági növekedés tulajdonképpen még fokozhatja is ezt a bizonytalanságot, mert a fellendülés elvonja a figyelmet a térség politikai sebezhetőségéről, miközben crósíti a nemzeti törekvéseket, és növeli a társadalmi elvárásokat.

Kétség sem férhet hozzá, hogy Ázsia az emberiség történetében páratlan gazdasági sikert mondhat magáénak. Néhány alapvető statisztikai adat látványosan megvilágítja ezt a tényt. Nem egészen négy évtizeddel ezelőtt Kelet-Ázsia (Japánnal együtt) a világ GNP-jének csupán mintegy 4 százalékát termelte, és a listán Észak-Amerika vezetett megközelítőleg 35–40 százalékkal; az 1990-es évek közepére a két térség termelése nagyjából egyenlő lett (25 százalék körüli). Ázsia növekedésének üteme is példátlan a történelemben. A közgazdászok szerint az iparosodás kezdeti szakaszában Nagy-Britanniának több mint ötven és Amerikának is majdnem ötven évébe telt, hogy megkészszeresse az egy főre jutó termelését, míg Kína és Dél-Korea ugyanezt a növekedést körülbelül tíz év alatt érte el. Ha Ázsia útját tudja állni egy nagyobb helyi zúrzavarnak, negyedik század alatt a teljes GNP tekintetében valószínűleg maga mögött hagyja mind Amerikát, mind pedig Európát.

Am azon felül, hogy Ázsia jó úton halad afelé, hogy a világ gazdasági súlypontja legyen, egyben politikai vulkánná is válhat. Bár gazdasági fejlődése felülmúlja Európáét, a regionális politika fejlettségében roppant elmaradott. Hiányoznak azok a többoldalú együttműködési szer-

vezetek, amelyek oly jellemzőek az európai politikára, és amelyek tompítják, felfogják és elfojtják az Európában hagyományosabban jelentkező területi, etnikai és nemzeti ellentéteket. Ázsiában nincs az Európai Unióhoz vagy a NATO-hoz hasonló szervezet. Van ugyan három helyi szövetség – az ASEAN (Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége), az ARF (Ázsiai Regionális Fórum, az ASEAN politikai-biztonsági párbeszédeinek fóruma) és az APEC (Ázsiai–Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködési Csoport) –, ám ezeket össze sem lehet hasonlítani a többoldalú és regionális együttműködési kötelékeknek azzal a hálózatával, amely Európát átszövi.

Ezzel szemben Ázsia ma az új, izmos nemzeti törekvések legnagyobb központja a világon. Ezt a jelenséget a tömegtájékoztatás is elősegíti, és rendkívül nagymértékben erősítik azok a fokozódó társadalmi elvárások, melyeket a növekvő gazdasági jólét, valamint az egyre nagyobb szociális egyenlőtlenségek szülnek. A robbanásszerű népességnövekedés és városiasodás pedig valószínűsíti, hogy ezek a törekvések megjelennek a politikában is. Ezt a körülményt még nyugtalanítóbbá teszi a nagymértékű ázsiai fegyverkezés. 1995-ben a térség a Stratégiai Tanulmányok Nemzetközi Intézete szerint a világ legnagyobb fegyverimportálója lett, és ezzel megelőzte Európát és a Közel-Keletet.

Röviden összefoglalva, Kelet-Ázsiában élénk tevékenység zajlik, melyet eddig békés irányba terelt a térség gyors gazdasági növekedése. De ezt a biztonsági szelepet a felszabaduló politikai szenvedélyek bármikor megsemmisíthetik, és ezt akár egy viszonylag csekélyke ok is kiválthatja. Ilyen lehet számos vitás ügy, melyek mindegyike demagóg módon kiaknázzható, és így esetleg robbanáshoz vezethetnek:

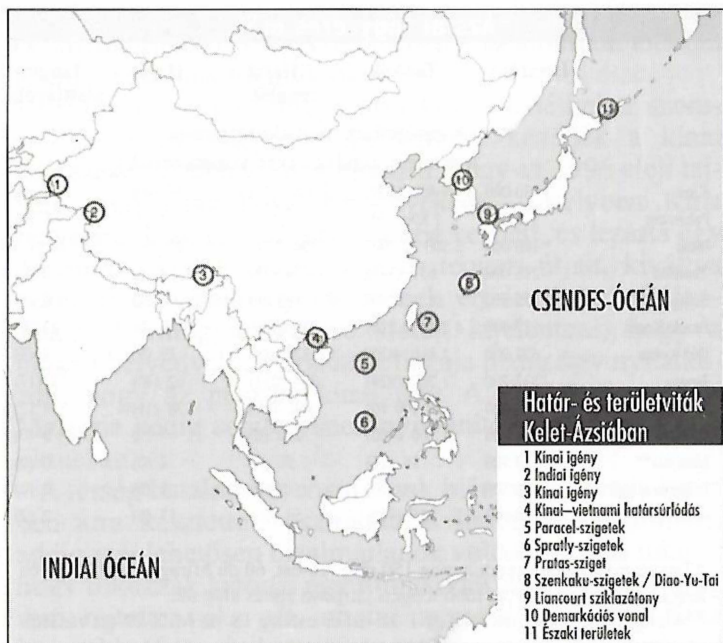
– Kína ereje nő, az egyre virágzóbb Tajvan hivatalosan is önálló nemzetállami státussal kacérkodik, Peking pedig egyre nehezebben viseli Tajvan önállóságát.

– A Dél-kínai-tengerben található Paracel- és a Spratly-szigetek – az értékes tengerfenéki energiaforrások miatt – az összeütközés veszélyét hordozzák magukban Kína és több más délkelet-ázsiai állam között, mivel a birodalmi szemléletű pekingi vezetés a Dél-kínai-tengert jogos nemzeti örökségének tekinti.

– A Szenkaku-szigeteket vitatja Japán és Kína (az egyebekben rivális Tajvan és a szárazföldi Kína határozottan egyetértenek ebben a kérdésben), illetve Japán és Kína történelmi versengése a térségben játszott vezető szerepért szimbolikus jelentőséggel is felruházza ezt a kérdést.

– Korea kettéosztottsága és Észak-Korea ebből következő instabilitása – amelyet még veszélyesebbé tesz, hogy Észak-Korea nukleáris fegyverekre igyekszik szert tenni – azt a kockázatot rejti magában, hogy egy hirtelen robbanás háborúba sodorhatja a félszigetet, amelyben viszont részt venne az Egyesült Államok is, és így a konfliktus közvetlenül érintené Japánt.

– Az orosz–japán viszonyt továbbra is gátolja és mérgezi a legdélebben fekvő Kuril-szigetek kérdése, melyeket 1945-ben a Szovjetunió megszállt.

További lappangó területi-etnikai ellentétet jelentenek az orosz–kínai, a kínai–vietnami, a japán–koreai és a kínai–indiai határproblémák, a Hszincsiang-Ujgur tartománybeli etnikai nyugtalanság és a kínai–indonéz óceáni határvita. (Lásd a fenti térképet.)

A térség erőeloszlása is egyenlőtlen. Nukleáris fegyvertárával és nagy hadseregével egyértelműen Kína a vezető katonai hatalom (lásd a táblázatot a 214. oldalon). A kínai haditengerészet áttért a „part menti aktív védelem” stratégiai elvére, és igyekszik a következő tizenöt évben nagyobb kapacitású óceánjárókra szert tenni, melyekkel

Ázsiai fegyveres erők

	Létszám	Tankok	Harci repülők	Hajók	Tenger-alattjárók
(A zárójelben megadott számok a modern rendszerekre vonatkoznak)					
Kína	3 030 000	9 400 (500)	5 224 (124)	57 (40)	53 (7)
Pakisztán	577 000	1 890 (40)	336 (160)	11 (8)	6 (6)
India	1 100 000	3 500 (2 700)	700 (374)	21 (14)	18 (12)
Thaiföld	295 000	633 (313)	74 (18)	14 (6)	0 (0)
Szingapúr	55 500	350 (0)	143 (6)	0 (0)	0 (0)
Észak-Korea	1 127 000	4 200 (2 225)	730 (136)	3 (0)	23 (0)
Dél-Korea	633 000	1 860 (450)	334 (48)	17 (9)	3 (3)
Japán	237 700	1 200 (929)	324 (231)	62 (40)	17 (17)
Tajvan*	442 000	1 400 (0)	460 (10)	38 (11)	4 (2)
Vietnam	857 000	1 900 (400)	240 (0)	7 (5)	0 (0)
Malajzia**	114 500	26 (26)	50 (0)	2 (0)	0 (0)
Fülöp-szigetek	106 500	41 (0)	7 (0)	1 (0)	0 (0)
Indonézia	270 900	235 (110)	54 (12)	17 (4)	2 (2)

*Tajvan nemrégiben rendelt meg 150 db F-16-ost, 60 db Mirage-t és 130 egyéb harci repülőgépet, illetve több tengri járműve építés alatt áll.

**Malajzia szándékában áll 8 db F-18-ast és esetleg 18 db MiG-29-est vásárolni.

Megjegyzés: Létszámon értünk minden tényleges katonát, tankokon a nehéz és könnyű harckocsikat, harci repülőkön a légvédelmi és csapásmérő légicsközőket; hajókon repülőgép-anyahajókat, cirkálókat, torpedórombolókat és fregattokat; és tengeralattjárókon minden típusú tengeralattjárót. A modern rendszerek közé azok az eszközök tartoznak, amelyeket a hatvanas évek közepén vagy később fejlesztettek ki, és olyan fejlett technológiával rendelkeznek, mint például a tankoknál a lézeres távolságmérő.

Forrás: Az amerikai Legfőbb Állami Számvevőszék jelentése, "Kína katonai modernizációjának hatása a csendes-óceáni térségben" címmel, 1995. június.

„hatékonyan ellenőrizheti a tengereket az első szigetláncon belül”, ami a Tajvani-szorost és a Dél-kínai-tengert jelenti. A biztonság kedvéért Japán is növeli a térségben egyedülálló színvonalat képviselő katonai erejét. Jelenleg

azonban a japán fegyveres erők nem a japán külpolitika eszközei, minthogy – széles körben – az amerikai katonai jelenlét részének tekintik őket.

Peking növekvő szerepe arra készteti délkeleti szomszédait, hogy nagyobb figyelemmel kezeljék a kínai kérdéseket. Erdemes megjegyezni, hogy az 1996 eleji tajvani miniválság következményeként – melyben Kína fenyegető katonai hadműveletekbe kezdett, és lezárta egy Tajvanhoz közeli övezet légi és tengeri útjait, kiváltva ezzel az USA haditengerészetének erődemonstrációját – Thaiföld külügyminisztere sietett kijelenteni, hogy a blokád helyénvaló, indonéz kollégája pedig úgy nyilatkozott, hogy az pusztán kínai ügy. A Fülöp-szigetek és Malajzia pedig semlegesnek nyilvánította magát a konfliktusban.

A térség hatalmi egyensúlyának hiánya az elmúlt években arra késztette Ausztráliát és Indonéziát – jóllehet addig meglehetősen bizalmatlanok voltak egymás iránt –, hogy fokozzák katonai együttműködésüket. Egyik ország sem rejtette véka alá amiatti aggodalmát, hogy Kína hosszabb távon is katonai vezető szerepre pályázik-e a térségben, illetve, hogy az Egyesült Államok vajon képes lesz-e továbbra is szavatolni a térség biztonságát. Hasonló aggodalmaktól sarkallva Szingapúr is megvizsgálta a közelebbi biztonsági együttműködés lehetőségét czekekkel az országokkal. A térség legfőbb megválaszolatlan kérdése a stratégák számára a következő: „Mennyi ideig biztosíthatja a békét a világ legnépesebb és folyamatosan fegyverkező térségében mindössze százezer amerikai katona, és egyáltalán mennyi ideig maradhatnak ott?”

Ebben a bizonytalan helyzetben, melyet erősödő nacionalizmus, növekvő népesség, növekvő jólét, egyre na-

gyobb várakozások és egymást átfedő hatalmi törekvések jellemeznek, Kelet-Ázsia geopolitikájában valódi szerkezeti változások mennek végbe:

- Kína – bármik legyenek is konkrét kilátásai – egyre jelentősebb szerepre tesz szert és uralkodó hatalommá válhat.

- Amerika biztonsági szerepe egyre nagyobb mértékben függ a Japánnal való együttműködéstől.

- Japán körülhatároltabb és önállóbb politikai szerep után vágyik.

- Oroszország befolyása nagymértékben csökkent, a korábban oroszok által uralt Közép-Ázsia pedig nemzetközi versengés tárgya lett.

- Korea kettéosztottsága egyre kevésbé tartható fenn, így az ország jövőbeni irányultsága növekvő geostratégiai érdeklődésre tart számot fő szomszédai részéről.

- Ezek a szerkezeti változások még inkább kiemelik a fejezet elején kifejtett két fő kérdés jelentőségét.

KÍNA: VILÁGHATALOM HELYETT REGIONÁLIS HATALOM

Kína történelme a nemzeti nagyságról szól. A kínai nép jelenlegi erős nacionalizmusa csak annyiban új, hogy a társadalom széles rétegeire is áttért. Eddig ugyanis nem volt még példa arra, hogy ilyen sok kínai idén-

titásáról és érzelmeiről legyen szó. Ez már nem pusztán diákokra korlátozódó jelenség, mint a század elején, amikor megalapították a Kuomintang és a Kínai Kommunista Párt elődjét. A kínai nacionalizmus ma a világ legnépesebb államának gondolkodásmódját meghatározó tömegjelenség.

Ennek a gondolkodásmódnak mély történelmi gyökerei vannak. A történelem jóvoltából a kínai elit hajlamos Kínát a világ közepének tekinteni. Tulajdonképpen Kína kínai neve is – *Csung kuo*, vagy „Középső Királyság” – Kínának a világban játszott központi szerepére utal, és megerősíti a nemzeti egység fontosságát. Ez a nézőpont azt is sugallja, hogy a központ befolyása hierarchikus rendszer szerint sugárzik szét a peremvidékek irányába, és így Kína, mint központ, tiszteletet követel a többiektől.

Ezenfelül Kína időtlen idők óta hatalmas népességű, jellegzetes és büszke kultúra. Civilizációja mindig nagyon fejlett volt: a filozófia, a kultúra, a művészetek, a társadalomismeret, a műszaki találékonyság és a politikai hatalom terén egyaránt. A kínaiak jól tudják, hogy Kína mintegy 1600-ig vezető helyen állt a világ mezőgazdasági termelésében, az ipari újítások bevezetésében, és az ottani életszínvonal is páratlanul magas volt. De – ellentétben az európai és az iszlám civilizációkkal, amelyek több mint hetvenöt államot hoztak létre – Kína történetének legnagyobb részében egységes állam maradt, amely már az amerikai *Függetlenségi Nyilatkozat* kikiáltásának idején is több mint 200 millió főt számlált, és a világ vezető kézműipari hatalma volt.

Ebből a nézőpontból szemlélve Kína hanyatlása – a megalázó elmúlt 150 év – tévút, Kína különlegességének meggyalázása, és minden egyes kínai számára személyes sértés. El kell törölni, és a felelősök megérdemlik méltó

büntetésüket. A négy fő felelős – amelyek különböző mértékben okolhatók – Nagy-Britannia, Japán, Oroszország és Amerika. Nagy-Britannia az ópiumháború és Kína ebből következő szégyenletes megalázása miatt; Japán az elmúlt évszázadban lezajlott fosztogató háborúk miatt, melyek szörnyű szenvedést okoztak a kínai népnek (ezekért Tokió máig sem kért bocsánatot); Oroszország a hosszan tartó észak-kínai területi beavatkozás miatt, valamint azért, mert Sztálin érzéketlen maradt a kínaiak önbecsülése iránt; és végül Amerika, mert ázsiai jelenlétével – és Japán támogatásával – Kína külső törekvéseinek útjában áll.

Kínai nézőpontból e négy hatalom közül kettő már úgyszólván elnyerte méltó történelmi büntetését. Nagy-Britannia nem birodalom többé, és miután a brit lobogót levonják Hongkongban, örökre lezárul ez a különösen fájdalmas fejezetet. Oroszország a szomszédban marad ugyan, de sokkal kisebb lett hatalma, tekintélye, területe. Amerika és Japán okozza tehát a legkomolyabb gondot Kínának, és lényegében a velük való viszony határozza meg Kína térségbeli és világpolitikai szerepét.

Ez azonban elsősorban Kína fejlődésétől függ, attól, hogy mekkora gazdasági és katonai hatalomra tesz majd szert. Ezen a téren az előrejelzések Kína szempontjából általában ígéretesek, bár a tényt körülengi némi bizonytalanság. Kína gazdasági növekedésének üteme és a külföldi befektetések aránya – mindkettő a legmagasabbak között van a világon – statisztikailag messzemenően alátámasztják a szokásos előrejelzéseket. Ezek általában arról szólnak, hogy – mintegy két évtized múlva – az ország világhatalom lesz, nagyjában-egészében egyenrangú az Egyesült Államokkal és Európával – feltéve persze, hogy az utóbbi egyesül és tovább bővül. Kína GDP-je

akkorra már jóval meghaladhatja Japánét, Oroszországnál pedig már most is sokkal nagyobb. E gazdasági helyzetnek köszönhetően Kína olyan nagy katonai hatalomra tehet szert, amely félelemmel töltheti el minden szomszédját, sőt talán még földrajzilag távolabb eső ellenfeleit is. Makao és Hongkong bekebelezésével tovább erősödik, és ha esetleg Tajvant is maga alá gyűrné, kialakulhat egy Nagy-Kína, amely akkor már nemcsak vezető távol-keleti állam lesz, de első számú világhatalom is.

Azonban minden olyan előrejelzés, amely a „Középső Királyság” fő világhatalomként történő feltámadását jövendőli, csapdákat rejt magában, melyek közül a legnyilvánvalóbb a statisztikák kritikamentes elfogadása. Ezt a hibát követték el nemrégiben azok is, akik azt jövendölték, hogy új szuperállamként Japán – a világ gazdasági hatalmává válva – kiszorítja helyéről az Egyesült Államokat. Ez a nézet figyelmen kívül hagyta azt a tényt, hogy Japán gazdaságilag mennyire sebezhető, és hogy hiányzik belőle a politikai folytonosság. Hasonló hibát követnek el, akik azt állítják, illetve attól rettegnek, hogy elkerülhetetlenül Kína lesz az új világhatalom.

Először is távolról sem bizonyos, hogy Kína robbanásszerű növekedési mutatói fenntarthatók lesznek a következő két évtizedben is. Nem zárható ki a gazdasági lelassulás, amely önmagában is kétségessé tenné a konvencionális előrejelzést. Ahhoz, hogy ezek a mutatók történelmileg hosszú ideig fenntarthatóak legyenek, tulajdonképpen több tényező szerencsés együttállására lenne szükség. Ilyenek: az ország sikeres kormányzása, a politikai stabilitás, a belső társadalmi fegyelem, a magas megtakarítási arány, a külföldi befektetések folyamatos, igen magas beáramlása, illetve a térség stabilitása.

Kérdéses, hogy mindezek a pozitív tényezők együttesen és hosszú időn keresztül fenntarthatók-e?

Ezenkívül Kína gyors növekedési ütemének valószínűleg politikai mellékhatásai is lesznek, amelyek korlátozzák cselekvési szabadságát. A kínai energiafogyasztás már most is a belföldi termelést messze meghaladó mértékben növekszik. Ez mindenképpen fokozódni fog, de különösen akkor, ha Kína növekedési aránya továbbra is nagyon magas marad. Ugyancz a helyzet az élelmiszerekkel. Még ha azzal számolunk is, hogy a népesség növekedése lelassul, a kínaiak akkor is egyre többen lesznek, és így a belföldi jólét és a politikai stabilitás szempontjából még fontosabbá válik az élelmiszercimport. Az importtól való függés nemcsak a kínai gazdaságot fogja megterhelni a magasabb költségek miatt, hanem érzékenyebbé is teszi az országot a külső befolyással szemben.

Katonai szempontból Kína részben világhatalomnak nevezhető, mert gazdaságának mérete és magas növekedési arányai lehetővé teszik, hogy vezetői az ország GDP-jének jelentős részét a kínai fegyveres erők nagymértékű bővítésére és modernizálására fordítsák, ideértve a stratégiai nukleáris arzenál további megerősítését is. Azonban ha ez az erőfeszítés túlzott mértékű – és néhány nyugati becslés szerint az 1990-es évek közepén Kína GDP-jének már mintegy 20 százalékát emésztette fel –, ugyanolyan negatív hatással lehet Kína hosszú távú gazdasági növekedésére, mint a Szovjetunióéra volt az Egyesült Államokkal folytatott fegyverkezési verseny idején. Ráadásul Japán is fokozottabb fegyverkezésbe kezdene, hogy semlegesítse az erősödő kínai katonai potenciálból származó politikai előnyöket. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az atomarzenál dacára Kínának valószínűleg

még jó ideig nem lesznek meg az eszközei katonai hatalmának a térségen túli érvényesítésére.

Kínán belül is erősödhetnek a feszültségek a rendkívül felgyorsult gazdasági növekedés nyomán elkerülhetetlenül fellépő egyenlőtlenségek következtében, melyek fő mozgatóereje a területi előnyök gátlástalan kihasználása. Eddig a déli és keleti partvidék, valamint a főbb városi központok – ahová könnyebben eljut a külföldi befektetés és a tengerentúli kereskedelem – voltak Kína lenyűgöző gazdasági növekedésének fő haszonélvezői. Ezzel szemben a belső területek és jó néhány eldugott térség elmaradottabb (a falusi munkanélküliek száma százmilliónál is több).

A regionális egyenlőtlenségek miatti elkeseredés és a társadalmi egyenlőtlenségek által kiváltott harag robbanásveszélyes elegyet alkothat. Kína gyors növekedésével szélesedik a vagyon elosztása során fellépő szociális szakadék. Bizonyos tekintetben – akár azért, mert a kormány korlátozni igyekszik az effajta különbségeket, vagy a társadalom alsó rétegeinek elkeseredettsége miatt – a regionális egyenlőtlenségek és a nagy vagyoni különbségek az ország politikai stabilitására is hatással lehetnek.

Van egy második oka is az óvatos kételynek azzal a széles körben elterjedt véleménnyel kapcsolatban, hogy Kína vezető világhatalommá válik a következő negyedszázadban, ez pedig a kínai politika jövője. Az ország nem állami irányítással történő gazdasági átalakulásának lendülete – amelyet kiegészít a kínai társadalom új keletű nyitottsága a világ felé – hosszú távon nem egyeztethető össze a viszonylag zárt és bürokratikus merev kommunista diktatúrával. A diktatúra által hirdetett kommunizmus egyre kevésbé ideológiai jellegű, inkább a bürokratikusan szerzett jogok összességét jelenti. A kínai poli-

tikai elit továbbra is zárt, merev, fegyelmezett és monopolhelyzetet élvező, ellenkezést nem tűrő hierarchia, amely még mindig szertartásosan hirdeti hűségét ahhoz a dogmához, amely állítólag szentesíti hatalmát, de amelyet ez az elit már nem valósít meg a társadalomban. Az élet e két vetülete előbb-utóbb frontálisan ütközni fog, ha a kínai politika nem kezd fokozatosan igazodni a gazdaság szabta társadalmi követelményekhez.

A demokratikus átalakulás kérdése tehát semmiképpen sem kerülhető meg korlátlan ideig, hacsak Kína hirtelen nem szánja rá magát egy, az 1474-eshez hasonló döntésre: azaz, hogy – Észak-Koreához hasonlóan – elszigetelődjék a világtól. Ehhez azonban Pekingnek vissza kellene hívnia a több mint hetvenezer jelenleg Amerikában tanuló diákját, ki kellene utasítania a külföldi üzletembereket, kikapcsolnia a számítógépeket, és több millió kínai háztetőről leszereltetnie a parabolaantennákat. Ez a kulturális forradalomra emlékeztető örültség lenne. A hatalmon lévő, de már egyre csökkenő befolyással rendelkező Kínai Kommunista Párt valamelyik dogmatikus szárnya a hatalmi küzdelmek közepette esetleg megpróbálhatja utánozni Észak-Koreát, de egy efféle szcenárió csupán rövid átmenetnek bizonyulna. Elégge valószínű ugyanis, hogy előbb gazdasági pangáshoz vezetne, majd politikai robbanást váltana ki.

Az önkéntes elszigeteltség mindenképpen véget vetne a világhatalomra, sőt még a térségi elsősége irányuló minden komoly kínai törekvésnek is. Ezenfelül a világnak is túl nagy az érdekeltsége Kínában, a külföld pedig – ellentétben 1474-gyel – ma túlságosan is tolakodó, semhogy valóban engedné magát kirekeszteni. Kína jelenlegi nyitottságának tehát nincs gyakorlati – gazdaságilag ésszerű és politikailag életképes – alternatívája.

A demokratikus átalakulás lehetősége tehát egyre nagyobb mértékben fogja kísérteni Kínát. Sem ez, sem pedig az emberi jogok kérdése nem kerülhető meg sokáig. Kína jövőbeni haladása, valamint világhatalommá válása ezért nagymértékben attól függ, hogy az uralkodó elit mennyire zökkenőmentesen tudja átadni hatalmát egy fiatalabb nemzedéknek, illetve miként birkózik meg az ország gazdasági és politikai rendszere közötti egyre növekvő feszültséggel.

A kínai vezetőknek talán sikerülhet lassú és fokozatos átmenettel olyan tekintélyelvű államot létrehozniuk, amelyben alacsony szinten lehetővé tennék a választás lehetőségét a politikában, és csak ezután haladnának tovább egy valódi politikai pluralizmus felé, melyben nagyobb hangsúlyt kapna a kialakuló alkotmányos rend. Egy ilyen ellenőrzött átmenet jobban megfelelné az ország egyre nyitottabb gazdasága által támasztott követelményeknek, mint ha továbbra is fenntartanák a párt kizárólagos egyeduralmát.

Egy ilyen ellenőrzött demokratizálódási folyamat sikeréhez arra van szükség, hogy a kínai politikai elitet rendkívüli ügyességgel, pragmatikus józan ésszel vezessék, viszonylag egységes maradjon, és hajlandó legyen átadni hatalmi monopóliumának – és személyes kiváltságainak – egy részét. A közembernek pedig eközben türelmesnek és igénytelennek kell maradnia. A körülmények ilyen szerencsés együttállását nehéz elérni. A tapasztalatok azt mutatják, hogy az alulról jövő demokratikus kezdeményezések – akár azoktól származnak, akik elnyomva (értelmiségiek és diákok), akár azoktól, akik gazdaságilag kizsákmányolva érzik magukat (az új városi munkásosztály és a vidéki szegények) – általában túlmenni az uralkodók engedékenységeinek határán. A politikai és a

társadalmi okokból elégedetlenkedők Kínában valószínűleg egyesítik majd erőiket, és nagyobb demokráciát, szólásszabadságot és az emberi jogok tiszteletben tartását fogják követelni. Ez nem történt meg 1989-ben a Tienanmen téren, de legközelebb megtörténhet.

Ilyenformán nem valószínű, hogy Kína képes lesz elkerülni a politikai zavargásokat. Tekintettel az ország méretére, az egyes térségek közötti növekvő különbségekre és a mintegy ötvenéves ideológiai diktatúra örökségére, egy ilyen időszak mind politikai, mind gazdasági szempontból bomlasztó hatású lehet. Úgy tűnik, még maguk a kínai vezetők is erre számítanak, mert a kommunista párt 1990-ben készített belső tanulmánya is a súlyos politikai nyugtalanság lehetőségével számol.²⁴ Sőt néhány szakértő jóslata szerint Kínában a belső megosztottság történelmi időszaka következhet, amely teljességgel megkérdőjelezné az ország mai integritását. De ennek a szélsőséges cshetőségnek a valószínűségét csökkenti a tömeges nacionalizmus és a modern kommunikáció kettős hatása, mivel mindkettő az egységes kínai államot támogatja.

Végül van egy harmadik oka is azon kétségeknek, hogy sikerül-e Kínának a következő mintegy húsz év alatt – bizonyos amerikai körök szerint már-már fenyegető módon – jelentős világhatalommá válnia. Még ha Kína elkerüli is a komoly politikai széttagolódást, és ha sikerülne is negyedszázadig fenntartania a rendkívül magas gazdasági növekedést – mindkettő eléggé kétséges –, akkor is vi-

²⁴ „A hivatalos dokumentum zűrzavart jósol a Teng utáni időszakban”, *Cseng Ming* (Hongkong), 1995. február 1. A lap részletes összefoglalást ad két olyan elemzésről, mely a pártvezetés számára készült a lehetséges nyugtalanság különböző formáiról. Ugyanezt nyugati nézőpontból vizsgálja Richard Baum „China After Deng: Ten Scenarios in Search of Reality” című cikkében, *China Quarterly* (1996. március).

szonylag nagyon szegény maradna. Még ha megháromszorozná is GDP-jét, népessége akkor is a lista alsó régióiban foglalna helyet a világ nemzeteinek egy főre jutó jövedelmét illetően, nem beszélve a nép jelentős részének tényleges szegénységéről.²⁵ Az egy főre jutó telefonok, autók, sőt számítástechnikai cikkek aránya is roppant alacsony.

Összegezőképpen: ideális körülményeket feltételezve, még 2020-ra sem valószínű, hogy Kína valóban versenyképes lehet a *világhatalom* kulcsdimenzióiban. Azonban jó úton halad afelé, hogy a fő *regionális* hatalom legyen Kelet-Ázsiában. Kína geopolitikai szempontból már most vezető hatalom a szárazföldön. Katonai és gazdasági ereje mellett közvetlen szomszédai – India kivételével – mind eltörpülnek. Ezért nagyon is természetes, hogy egyre határozottabban lép fel a térségben, történelmi és földrajzi adottságaival, valamint gazdasági erejével összhangban.

Azok a kínaiak, akik tanulmányozták országuk történelmét, tudják, hogy egészen 1840-ig a kínai birodalom uralma alá tartozott Délkelet-Ázsia egészen a Malaka-szorosig, ideértve Burmát, a mai Banglades egy részét, valamint Nepált, a mai Kazahsztán egyes régióit, egész Mongóliát, és azt a területet, amelyet ma orosz távolkeleti tartománynak neveznek, vagyis az Amur folyó torkolatától északra fekvő területet (lásd az 1. fejezetben, a 23. oldalon található térképet). Ezek mind valamilyen for-

²⁵ A némileg optimista „Kína gazdasága a XXI. század küszöbén” című, 1996-ban, a Kínai Mennyiségi Gazdaságtani és Technológiai Tanulmányok Intézete által kiadott jelentés úgy becsüli, hogy Kínában az egy főre eső jövedelem 2010-ben megközelítőleg 735 dollár lesz, azaz nem egészen 30 dollárral magasabb, mint a Világbank által alacsony jövedelműként nyilvántartott országokban.

mában kínai irányítás alatt álltak, vagy legalábbis adót fizettek Kínának. A francia–brit gyarmati terjeszkedés 1885 és 1895 között megfosztotta Kínát délkelet-ázsiai befolyásától, míg az oroszokkal 1858-ban és 1864-ben kötött két szerződés következtében területeket veszített északkeleten és északnyugaton is. 1895-ben – a kínai–japán háborút követően – Kína Tajvant is elveszítette.

Szinte bizonyos, hogy történelmi és földrajzi okokból a kínaiak állhatatosabban – sőt érzelmileg túlfűtötten – fog-nak ragaszkodni Tajvan majdani visszacsatolásához. Az is joggal feltételezhető, hogy Kína, felhasználva meg-növekedett hatalmát, ezt tűzi ki fő célként a jövő század első évtizedében, miután gazdasági és politikai értelem-ben bekebelezte és megemésztette Hongkongot. Talán egy békés újraegyesítés – esetleg az „egy nemzet, több rendszer” minta alapján (Teng Hsziao-Ping 1984-es „egy ország, két rendszer” jelmondatának változataként) – vonzó lehet Tajvan számára, és Amerika sem ellenezné, amennyiben Kína sikeresen fenntartja gazdasági fejlődé-sét és jelentős demokratikus reformokat foganatosít. Más-különben még a térségben vezető szerepet betöltő Kíná-nak sem lesznek meg a kellő katonai eszközei, hogy ér-vényesítse akarátát, különösen az amerikai ellenvélemény-nyel szemben. Ennélfogva a kérdés biztosan a kínai na-cionalizmus felélénküléséhez vezet, és megrontja az amerikai–kínai kapcsolatokat.

A földrajzi fekvés is fontos tényező, és arra ösztönzi Kínát, hogy saját érdekében szövetséget kössön Pakisz-tánnal, és katonai jelenlétét biztosítsa Burmában is. Mindkét esetben India a geostratégiai cél. A Pakisztánnal való szoros katonai együttműködés miatt Indiának egyrc inkább kétségei vannak saját biztonságát illetően, és ez korlátozza annak lehetőségét, hogy maga legyen a dél-

ázsiai térség vezető állama, vagyis Kína geopolitikai riválisa. A Burmával való katonai együttműködés révén Kína több Burmához tartozó indiai-óceáni sziget tengerészeti létesítményeihez hozzáférhetne, s ezzel tovább nőne stratégiai befolyása Dél-Ázsiában, főleg a Malaka-szoros körzetében. Ha pedig Kína gyakorolna ellenőrzést a Malaka-szoros és a szingapúri geostratégiai csomópont felett, ezzel ellenőrizhetné azokat az utakat, melyek Japánból a közel-keleti olajhoz és az európai piacokhoz vezetnek.

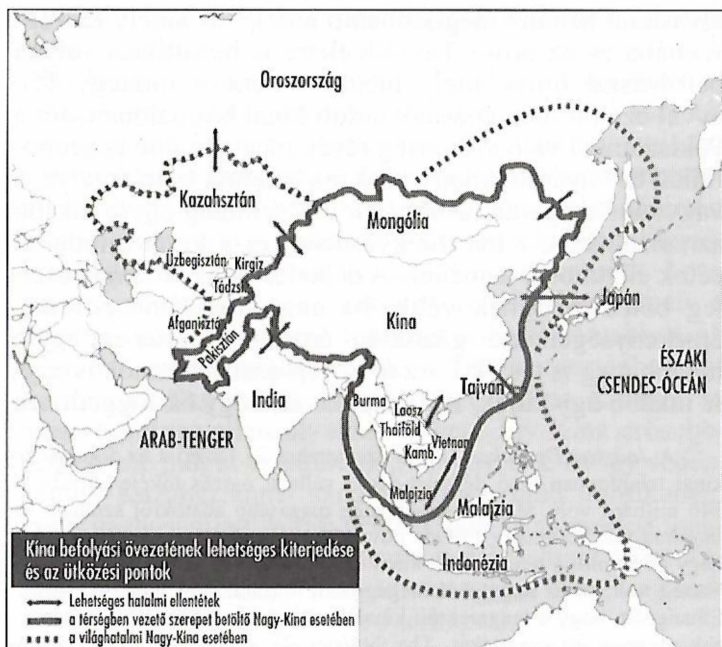
A földrajz és a történelem Kína koreai érdekeit is meghatározza. Mint Kína egykori adófizető állama, az egyesült Korea az amerikai – és közvetve japán – befolyás eszközeként elviselhetetlen lenne Kína számára. Peking minimális igényként ragaszkodna ahhoz, hogy az újra-egyesített Korea el nem kötelezett ütközőállam legyen Kína és Japán között, és arra is számítana, hogy a koreaiak történelmi gyökerű ellenszenvet Japánnal szemben eleve a kínai befolyási övezetbe terelné Korcát. Egyelőre azonban Kína érdekeinek legjobban a kettéosztott Korea felel meg, és így valószínűleg kedvezőbbnek tartja, ha fennmarad az észak-koreai rezsim.

Gazdasági megfontolások is befolyásolják Kína regionális törekvéseinek erősödését. Az új energiaforrások iránti gyorsan növekvő kereslet miatt Kína ragaszkodik vezető szerepéhez a dél-kínai-tengerfenék lelőhelyeinek bármilyen formában történő helyi kiaknázását illetően. Ugyanezen okból Kína kezd egyre nagyobb érdeklődést tanúsítani az energiában gazdag közép-ázsiai államok függetlensége iránt. 1996 áprilisában Kína, Oroszország, Kazahsztán, Kirgizisztán és Tádzsikisztán közös határ- és biztonsági egyezményt írt alá, és ugyanezen év júliusában Csiang Cö-min elnök kazahsztáni látogatása alkalmával

kínai oldalról elhangzott: Peking támogatja „Kazahsztán erőfeszítéseit, hogy megvédje függetlenségét, önállóságát és területi egységét”. A fentiek világosan jelezték, hogy Kínát egyre közelebbről érinti Közép-Ázsia geopolitikája.

Történelmi és gazdasági okokból a térségben nagyobb hatalmat képviselő Kína érdeklődése az orosz Távol-Kelet iránt is növekszik. Amióta Oroszországnak és Kínának közös határa van, ez utóbbi első ízben most lett gazdaságilag dinamikusabb, politikailag pedig erősebb fél. A kínai bevándorlók és kereskedők beszivárgása az orosz területre már jelentős méreteket öltött, és Peking egyre tevékenyebben támogatja az észak-ázsiai gazdasági együttműködést, amely Japánt és Koreát is érinti. Ebben az együttműködésben Oroszország most sokkal gyengébb lapokat tart a kezében; az orosz Távol-Kelet pedig – gazdasági szempontból – egyre inkább a kínai Mandzsúriával fenntartott kapcsolatok függvénye lett. Hasonló gazdasági erők működnek a kínai–mongol kapcsolatokban is. Mongólia már nem Oroszország csatlósa, formai függetlenségét viszont Kína vonakodik elismerni.

Kialakulóban van tehát egy kínai befolyási övezet a térségben. Ez azonban nem tévesztendő össze azzal a kizárólagos politikai uralmon alapuló övezettel, amit a Szovjetunió tartott fenn Kelet-Európában. A kínai befolyási övezet ugyanis társadalmi és gazdasági szempontból átjárhatóbb és politikailag kevésbé monopol jellegű. Ennek ellenére olyan földrajzi területet jelent, melyben a különböző államok saját politikájuk megfogalmazásakor a térségben uralkodó hatalom érdekeinek, nézeteinek és várható reakcióinak rendelik alá magukat. Röviden szólva, egy kínai befolyási – pontosabban hódoltsági – övezet meghatározója, hogy az ottani fővárosok elsődleges

kérdése, bármiről legyen is szó, a következőképpen hangzik: „Mi erről Peking véleménye?”

A fenti térkép a térségben vezető szerepet betöltő Kína lehetséges befolyási övezetét ábrázolja a következő negyedszázadban, valamint a világhatalmi Kínáét, amennyiben – a már említett belső és külső akadályok ellenére – tényleg megvalósulna egy efféle Kína. Egy, a térségben vezető szerepet betöltő Nagy-Kína – amely mozgósítaná az óriási gazdasági hatalommal rendelkező, Szingapúrban, Bangkokban, Kuala Lumpurban, Manilában és Jakartában élő kínaiak politikai támogatását, nem is beszélve Tajvanról és Hongkongról (a lábjegyzetben

olvasható néhány megdöbbentő adat),²⁶ és amely Közép-Ázsiába és az orosz Távol-Keletre is behatolna – olyan befolyással bírna, mely megközelítené a mintegy 150 évvel ezelőtti hanyatlásnak indult kínai birodalomét, sőt a Pakisztánnal való szövetség révén még növelné is geopolitikai befolyását. Ahogy nő Kína hatalma és tekintélye, a vagyonos tengerentúli kínaiak valószínűleg egyre inkább azonosulnának Kína törekvéseivel, és a kínai birodalmi célok élharcosai lennének. A délkelet-ázsiai államok esetleg bölcs dolognak vélik, ha engednek Kína politikai érzékenységének és gazdasági érdekeinek – és ezt egyre inkább meg is teszik.²⁷ Az új közép-ázsiai államok is egyre inkább úgy látják, Kína érdeke az, hogy ők függetlenek

²⁶ A *Jadzsou Dzsoukan* (1994. szeptember 25.) szerint az 500 vezető kínai tulajdonban levő délkelet-ázsiai vállalat összes tőkéje körülbelül 540 milliárd volt. Más becslések még magasabb adatokról szólnak: az *International Economy* (1996. november/december) arról számolt be, hogy az 50 millió tengerentúli kínai éves bevétele megközelítőleg a fenti összeg volt, és ez nagyjából megegyezik a szárazföldi Kína GDP-jével. Elhangzott, hogy a tengerentúli kínaiak ellenőrzik Indonézia gazdaságának mintegy 90 százalékát, Thaiföldének 75 százalékát, Malajziáának 50-60 százalékát és Tajvan, Hongkong és Szingapúr teljes gazdaságát. E körülmények feletti aggodalmában egy korábban Japánban dolgozó indonéz nagykövet nyilvánosan figyelmeztetett „Kína gazdasági beavatkozására a térségben”, mely esetleg nemcsak kiaknázza ezt a kínai jelenlétet, hanem kínaiak által fenntartott „bábkormányokhoz” is vezethetne. (Saydiman Suryohadiprojo, „Hogyan kezeljük Kínát és Tajvant”, *Aszahi Simbun* [Tokió], 1996. szeptember 23.)

²⁷ Jellemző volt erre a *The Nation* című bangkoki angol nyelvű napilapban megjelent beszámoló (1997. március 31.) Chavalit Yongchaiyudh thai miniszterelnök pekingi látogatásáról. A látogatás célja a meghatározás szerint szilárd stratégiai szövetség létrehozása volt „Nagy-Kínával”. Elmondták, a thai vezetés „elismerte, hogy Kína a világban jelentős szereppel rendelkező superhatalom”, és „Thaiföld hídként kíván szolgálni Kína és az ASEAN között”. Szingapúr még messzebb is ment Kínával való azonosulásának hangoztatásában.

legyenek, és ütköző szerepet töltsenek be Kína és Oroszország között.

Ha Peking világhatalom lenne, befolyása nagy valószínűség szerint jóval délebbre terjedne, és mind Indonéziának, mind a Fülöp-szigeteknek el kellene fogadnia azt a tényt, hogy a Dél-kínai-tengeren a kínai haditengerészet a vezető erő. Egy ilyen Kína sokkal nagyobb kísértést érezne, hogy erővel oldja meg Tajvan kérdését, függetlenül attól, hogy hogyan vélekedik erről Amerika. Nyugaton Üzbegisztán – az a közép-ázsiai állam, amely a korábbi orosz birodalom területén a legelszántabban áll ellen az orosz beavatkozásnak –, Türkmenisztánhoz hasonlóan esetleg szívesen szövetséget kötne Kínával az orosz befolyás ellensúlyozása végett. Így Kína erősebbnek érezné magát az etnikailag megosztott, és így sebezhetőbb Kazahsztánnal szemben. Egy mind politikailag, mind gazdaságilag valódi óriássá váló Kína esetleg megpróbálná nyíltabban kiterjeszteni befolyását az orosz Távol-Keletre, miközben aktívan támogatná Korea egyesítését (lásd a 229. oldalon lévő térképet).

Egy ilyen nagyra nőtt Kína azonban valószínűleg nagyobb külső ellenállással is szembe találná magát. Az előző térkép alapján nyilvánvaló, hogy nyugaton mind Oroszországnak, mind Indiának jó geopolitikai okai lennének arra, hogy – egymással szövetséget kötve – megpróbálják visszaszorítani a kínai befolyást. Együttműködésük valószínűleg Közép-Ázsiára és Pakisztánra összpontosulna, ahol Kína leginkább fenyegetné érdekeiket. Délen az ellenállás Vietnam és Indonézia részéről lenne a legerősebb – valószínűleg Ausztrália támogatásával. Keleten – Japán támogatással – Amerika helyezkedne szembe bármilyen olyan kínai erőfeszítéssel, amely arra irányulna, hogy uralkodó szerepet töltsön be Koreában, és

erővel bekebelezhesse Tajvant. Ha ugyanis ez megtörténne, az amerikai politikai jelenlét a Távol-Keleten csak az esetleg labilis, magányos Japánra szorítkozna.

Végül is a térképen felvázolt forgatókönyvek bármelyikénck valószínűsége nemcsak attól függ, hogy maga Kína hogyan fejlődik, hanem nagymértékben Amerika hozzáállásától és jelenlététől is. Amerikai jelenlét nélkül a második forgatókönyv lenne valószínűbb, de még ha az első valósulna is meg, akkor is szükség lenne Amerika alkalmazkodására és önmérsékletére. A kínaiak tudják ezt, és ezért politikájuknak elsősorban arra kell összpontosítania, hogy befolyásolja az amerikai hozzáállást és különösen a kulcsfontosságú amerikai–japán kapcsolatokat, továbbá Kína többi kapcsolatát is ennek figyelembevételével, taktikusan kell kezelnie.

Kína leginkább nem az ellen tiltakozik, hogy Amerika mit tesz, hanem hogy jelenleg milyen szerepet tölt be, és hol mutatkozik aktívnak. Peking Amerikát a világ vezetőjének tekinti, amelynek jelenléte a térségben – a Japánban betöltött vezető pozíciója miatt – korlátozza Kína befolyását. Egy, a kínai külügyminisztériumban kutatói állást betöltő elemző szavai szerint: „Az Egyesült Államok stratégiai célja az, hogy az egész világon vezető szerephez jusson, és nem tűrheti semmilyen nagyhatalom megjelenését az európai és ázsiai földrészen, amely saját vezető szerepét fenyegetheti.”²⁸ Tehát Amerika, szerepé-

²⁸ Szung Ji-min: „A Discussion of the Division and Grouping of Forces in the World After the End of the Cold War”, *International Studies* (Nemzetközi Tanulmányok Kínai Intézete, Peking) 6–8 (1996):10. Ez az Amerikáról szóló értékelés a kínai csúcส์vezetés véleményét képviseli, amit jelcz az a tény, hogy az elemzés rövidített változata megjelent a párt tömegesen terjesztett hivatalos orgánumban, a *Zsenmin Zsipaó*-ban (Néplap), 1996. április 29-én.

ből és elhelyezkedéséből adódóan – de szándékai ellenére – a jövőben Kína ellenfele, s nem természetes szövetségese lesz.

Ennek megfelelően – és összhangban Szun Ce ősi stratégiai bölcsességével – a kínai politika feladata az, hogy az amerikai hatalom felhasználásával békésen győzze le az amerikai hegemoniát, de anélkül, hogy szabad folyást engedne a lappangó japán regionális törekvéseknek. Ennek érdekében a kínai geostratégiának egyszerre két célt kell követnie, melyeket 1994 augusztusában Teng Hsziao-ping fogalmazott meg, igaz némileg homályosan: „Elsőként szembe kell szállnunk a hegemonizmussal és a hatalmi politikával, hogy megőrizhessük a világbékét; másodikként új nemzetközi politikai és gazdasági rendet kell felépítenünk.” Az első pont nyilvánvalóan az Egyesült Államokra céloz: Kína csökkenti akarja az amerikai túlsúlyt, de óvatosan kerüli a katonai összeütközést, amely véget vetne Kína azon törekvéseinek, hogy gazdasági hatalom legyen. A második pont a világ hatalmi viszonyait igyekszik felülvizsgálni, kihasználva néhány kulcsfontosságú állam neheztelését a jelenlegi erőviszonyok miatt, mármint hogy az Egyesült Államok áll az élen, és őt támogatja Eurázsia nyugati szélén Európa (másként szólva Németország), a keletin pedig Japán.

A második cél elérése végett Peking olyan geostratégiát igyekszik folytatni a térségben, amely elkerül minden komoly ellentétet közvetlen szomszédaival, annak dacára, hogy maga is térségi túlsúlyra törekszik. A kínai–orosz viszony taktikai okokból történő javítása különösen időszerű, főként amióta Oroszország gyengébb lett Kínánál. Ennek megfelelően 1997 áprilisában a két állam együttesen ítélte el a „hegemonizmust”, és azt nyilatkozta, hogy a NATO kibővítése „megengedhetetlen”. Azonban

nem valószínű, hogy Kína komolyan fontolóra venné egy hosszú távú és széles körű orosz–kínai szövetség lehetőségét Amerika ellen. Ez csak mélyítené és szélesítené az amerikai–japán szövetség hatókörét – melyet Kína szeretne lassan csökkenteni –, és ezzel Pekinget is elszigetelné a modern technika és a tőke alapvetően fontos forrásaitól.

Kínának az a legmegfelelőbb, ha – akárcsak a kínai–orosz viszonyban – Indiával is elkerül minden közvetlen összeütközést, még akkor is, ha közben szoros katonai együttműködést tart fenn Pakisztánnal és Burmával. Egy nyíltan ellenséges politika bonyolítaná Kína Oroszországhoz fűződő, taktikai szempontból előnyös kapcsolatát, Indiát pedig Amerika felé terelné. Mivel India is némileg Nyugat-ellenes nézeteket vall, és ellenzi a fennálló globális „hegemóniát”, a kínai–indiai feszültségek csökkenése is összhangban van Kína tágabb értelemben vett geostratégiai céljával.

Általánosságban ugyanezek a megfontolások vonatkoznak Kína jelenlegi délkelet-ázsiai kapcsolataira is. Miközben a kínaiak egyoldalú igényeket támasztottak a Dél-kínai-tengerre, ezzel párhuzamosan ápták a barátságot a délkelet-ázsiai vezetőkkel – a történelmi okokból ellenséges vietnami vezetés kivételével. Továbbá igyekeztek kiaknázni azokat a nyíltabban megfogalmazott Nyugat-ellenes érzelmeket – különösen a nyugati értékekkel és az emberi jogokkal kapcsolatban –, amelyeknek az elmúlt években Malajzia és Szingapúr vezetői adtak hangot. Különösen üdvözölték Mohamed bin Mahathir maláj miniszterelnök időnként harsány Amerika-ellenes frázispufogatásait, aki 1996 májusában egy tokiói fórumon nyilvánosan megkérdőjelezte az Amerikai–Japán Biztonsági Egyezmény szükségességét. Feltette a kérdést: ugyan

miféle ellenséggel szemben kellene a szövetségnek védekeznie, és kijelentette, hogy Malajziának nincs szüksége szövetségesekre. A kínaiak nyilvánvalóan azzal számolnak, hogy a térségre gyakorolt befolyásuk automatikusan növekszik majd, amint Amerika tekintélye csökken.

Hasonló megfontolásból úgy tűnik, a lassú nyomásgyakorlás áll Kína jelenlegi tajvani politikája mögött. Bár a Tajvan nemzetközi státusára vonatkozó kínai állásfoglalás minden megalkuvást kizár – sőt Peking szándékosan keltett nemzetközi feszültségekkel adta tudtára a világnak 1996 márciusában, hogy komolyan gondolja a kérdést, az ottani vezetők feltehetőleg felismerik, hogy egyelőre nem lesz elég hatalmuk ahhoz, hogy számukra kielégítő megoldást kényszerítsenek ki. Tudják, hogy egy korai erőszakos fellépés követte összezördülés Washingtonnal csak saját érdekeik ellen hatna, és megerősítené Amerika szerepét a helyi béke biztosításában. Ezenfelül a kínaiak maguk is elismerik, Nagy-Kína kialakulásának jövőjét nagymértékben meghatározza majd, hogy milyen hatékonyan olvasztják be Hongkongot.

Kína és Dél-Korea közeledése szerves része annak a politikának, mely erősíteni akarja „oldalszárnyait”, hogy jobban tudjon összpontosítani a fő célra. Ismerve a koreai történelmet és népcénk érzéseit, a Kína és Korea közötti megegyezés eredményeként csökkenhet Japán regionális hatalmi szerepe. Ugyanakkor előtérbe kerülhet egy, Kína és – akár az egyesített, akár a kettéosztott – Korea közötti hagyományosabb kapcsolat.

A lényeg az, hogy Kína regionális státusának békés erősítése elősegíti annak a fő célnak az elérését, amit a régi hadvezér, Szun Ce a következőképpen fogalmazhatott volna meg: *Amerikának a térségben gyakorolt hatalmát annyira legyengíteni, hogy annak szövetségesként*

szüksége legyen egy, a térségben vezető szerepet betöltő Kínára, sőt végül társként egy kínai világhatalomra. Ezt a célt úgy kell megközelíteni és elérni, hogy ne váltsa ki az amerikai–japán szövetség védelmi okokból történő kibővítését, és olyan következménnyel se járjon, hogy Amerika hatalmát a térségben Japán vegye át.

Ennek megfelelően Kína rövid távon igyekszik megakadályozni az amerikai–japán biztonsági együttműködés megszilárdulását és kibővülését. Kínát különösen megriasztotta, amikor 1996 elején szóba került, hogy az amerikai–japán biztonsági együttműködés esetleg egy szélesebb ázsiai–csendes-óceáni szövetséggé bővülne. Ebben Peking nemcsak a kínai érdekeket érintő közvetlen fenyegetést látott, hanem annak veszélyét is, hogy kialakulhat egy Amerika vezette ázsiai biztonsági rendszer, amelynek célja Kína feltartóztatása. E szövetségben Japán lenne az a létfontosságú összetartó erő,²⁹ melynek szerepét a hidegháború idején, a NATO-ban Németország játszotta. Az új egyezményre Pekingben úgy tekintettek, mint amely

²⁹ Alapos elemzés olvasható Amerikának egy Kína-ellenes ázsiai rendszer létrehozására irányuló állítólagos szándékáról Vang Csun-jin „Az ázsiai–csendes-óceáni biztonság kilátásai a huszonegyedik század elején” című munkájában (*Kuocsi Dzsangvang* [Kitekintés a világra], 1996. február).

Egy másik kínai kommentátor szerint az amerikai–japán biztonsági megállapodás a szovjethatalom visszafogását célzó „védelmi pajzsból” átalakult Kínára irányuló „támadó dárdává” (Jang Paj-csiang, „A Japán–USA biztonsági nyilatkozat következményeinek kifejtése”, *Hsziandai Kuocsi Kuanhszi* [Kortárs Nemzetközi Kapcsolatok] 1996. június 20.). 1997. január 31-én a Kínai Kommunista Párt mérvadó napilapja, a *Zsenmin Zsipao* cikket közölt „A katonai szövetség megerősítése nem egyezik a jelenlegi áramlatokkal” címmel, melyben az USA–Japán katonai együttműködés körének újrameghatározását „veszélyes lépésnek” nevezte.

által Japán végül jelentős katonai hatalommá válhat; olyan országgá, amely idővel talán arra is képes lesz, hogy erő alkalmazásával, egymaga oldjon meg jelentős gazdasági vagy tengeri vitákat. Tehát Kína valószínűleg erőteljesen szítani fogja azokat a még mindig erős ázsiai félelmeket, melyek szerint a jelentős japán katonai szerep veszélyt jelent a térség számára. Teszi ezt annak érdekében, hogy ezzel visszaszorítsa Amerikát, és megfélemlítse Japánt.

Azonban Kína stratégiai számításai szerint az amerikai hegemonia nem tartható fenn hosszabb távon. Bár különösen a kínai katonai vezetők körében egyesek hajlamosak úgy gondolni, hogy Amerika Kína kibékíthetetlen ellensége, leginkább arra számítanak, hogy Amerika a térségben egyre inkább elszigetelődik, minthogy túlságosan kötődik Japánhoz, sőt egyre jobban függ is majd tőle, csak hogy előbb vagy utóbb az amerikai–japán ellentétek és ezzel együtt a japán militarizmustól való amerikai félelmek is növekedni fognak. Ez majd lehetővé teszi – remélik a pekingi katonák –, hogy Kína kijátssza egymás ellen az említett két országot, mint ahogy megtette ezt már az Egyesült Államok és a Szovjetunió esetében is. Peking szerint el fog jönni az idő, amikor Amerika felismeri, ha befolyásos ázsiai–csendes-óceáni hatalom akar maradni; úgy nincs más választása, mint hogy az ázsiai szárazföldön található természetes partneréhez fordul.

JAPÁN: REGIONÁLIS HATALOM HELYETT NEMZETKÖZI HATALOM

Kritikus tényezőnek számít tehát Peking geopolitikai jövője szempontjából, hogy az amerikai–japán kapcsolatok hogyan fejlődnek. Az 1949-es kínai polgárháború befejezése óta Amerika távol-keleti politikáját Japánra

alapozza. Japán – amely kezdetben az amerikai hadsereg megszállása alatt állt – ma már Amerika politikai-katonai jelenlétének legfőbb bázisa az ázsiai–csendes-óceáni térségben, és Washington egyik legfontosabb szövetségese a világon, melynek egyidejű védelmét is élvezi. Kína növekedése azonban kérdésessé teszi, vajon fennmaradhat-e a szoros amerikai–japán kapcsolat a változó regionális környezetben. És ha igen, akkor vajon meddig? Japán szerepe egy Kína-ellenes szövetségben világosnak tűnik; de milyen szerepet játszana, ha Kína jelentőségének növekedésével párhuzamosan csökkenne Amerika térségi vezető szerepe?

Kínához hasonlóan Japán is nemzetállam, melyben mélyen gyökerezik egyediségének és különleges státusának tudata. A szigetország története, sőt birodalmi mitológiája is arra sarkallja a szorgalmas és fegyelmezett japánokat, hogy úgy tekintsenek önmagukra, mint akiknek életmódja másokénál magasabb rendű. Ezt Japán kezdetben erőteljes elszigetelődési politikával védelmezte, majd amikor a XIX. században a világ kieroszakolta a nyitást, az európai birodalmakat próbálta utánozni, és igyekezett megteremteni saját birodalmát az ázsiai szárazföldön. A második világháborús katasztrófa nyomán aztán a japán nép egyetlen célra, a gazdaság talpra állítására összpontosított, miközben hazája szélcsebb értelemben vett kudetése tisztázatlan maradt.

A kínai vezető szereppel kapcsolatos jelenlegi amerikai félelmek arra a sajátos üldözési mániára emlékeztetnek, amely nem túl régen még Japánnal kapcsolatban létezett. A Japán-fóbia most átalakult Kína-fóbiává. Alig egy évtizeddel ezelőtt azok a jóslatok, melyek szerint elkerülhetetlenül küszöbön áll Japán „szuperállammá” válása – a szigetország állítólag nemcsak Amerika trónfosztására

(sőt megvásárlására!) készült, hanem egyfajta „Pax Nipponica” kierőszakolására is – közszájon forogtak az amerikai tudósítók és politikusok körében. De nem csak az amerikaiak körében! Maguk a japánok is hamarosan buzgó hirdetői lettek, s egy sor japán bestseller fejtette ki azt a tézist, miszerint Japán a technikai versengésben felül fog kerekedni az Egyesült Államokon, és hamarosan egy világméretű „információs birodalom” központja lesz, míg Amerika – állítólag – hanyatlásnak indul történelmi kifáradása és a társadalmi méreteket öltő hedonizmusa miatt.

Ezek a felületes elemzések nem vették figyelembe, hogy Japán mennyire szabványos ország volt egykoron és maradt mind a mai napig. Az erőforrások áramlásában és a kereskedelem megszokott menetében beálló legkisebb zökkenő is gondot jelenthet számára, nem is beszélve általában a világ stabilitásáról. Ráadásul fel-felerősödő belpolitikai – demográfiai, társadalmi és politikai – kórok gyötrik. Japán egyszerre gazdag, dinamikus és gazdaságilag hatalmas, ugyanakkor a térségben elszigetelt ország maradt. Politikai korlátok közé szorította az a tény, hogy biztonsága egy hatalmas szövetségestől függ, amely kezében tartja az egész világ stabilitását, és mely ráadásul Japán fő gazdasági riválisa is.

Nem valószínű, hogy Japán jelenlegi helyzete – az általa megvalósított gazdasági csoda egyfelől, másfelől az a szerep, melyet Amerika geopolitikai hatalmi eszközeként betölt – elfogadható marad az új japán nemzedékek számára, akikre már nem hat a második világháború meg-rázó és megszégyenítő élménye. Japán, történelmi okokból éppúgy, mint önbecsülése okán, nem teljesen elégedett a globális *status quo*-val, bár elégedetlensége mérsékeltebb, mint Kínáé. Némileg jogosan úgy érzi, őt is

megilletné a világhatalmi szerep és ennek elismerése, ám tisztában van vele, hogy mivel biztonsága Amerikától függ – ami persze a térség számára hasznos, és ázsiai szomszédai számára megnyugtató –, erre nemigen számíthat.

Ráadásul annak arányában, ahogy Kína hatalma növekszik az ázsiai szárazföldön, befolyása pedig terjedni kezd a Japán számára gazdaságilag fontos tengeri térségben, erősödik a bizonytalanság a japán geopolitika jövőjével kapcsolatban. Japánt erős kulturális és érzelmi azonosulás, továbbá – mélyebb szinten – közös ázsiai azonoságérzet köti Kínához. Sok japán talán úgy találja, hogy egy erősebb Kína fellépése megnövelné Japán fontosságát az Egyesült Államokkal szemben, a térségben játszott amerikai vezető szerep pedig csökkenne. Másrészről sok japán számára Kína a hagyományos vetélytárs, korábbi ellenség, amely esetleg fenyegetést jelenthet a térség stabilitása szempontjából. Emiatt az Amerikához fűződő biztonsági kötelék ma fontosabb, mint valaha; még akkor is, ha néhány, az átlagnál nacionalistább érzelmű japán rossz szemmel nézi, hogy bosszantó módon korlátozzák Japán politikai és katonai függetlenségét.

Az Eurázsia távol-keleti részén fekvő Japán és a „távolnyugati” részen elhelyezkedő Németország szerepe között felületes hasonlóságokat fedezhetünk fel. Mindkettő az adott térségben belül az Egyesült Államok fő szövetségese. Az USA európai és ázsiai hatalma közvetlenül a velük való szoros szövetségből eredeztethető. Mindkettőnek elég nagy hadserege van, de – e tekintetben legalábbis – egyik sem független: Németországot korlátozza NATO-tagsága, Japánt pedig saját, amerikai tervezésű alkotmánya és az Amerikai–Japán Biztonsági Egyezmény. Mindkettő kiemelkedő kereskedelmi és

pénzügyi hatalom, mely saját térségében vezető szerepet tölt be, és világviszonylatban is előkelő helyet foglal el. Mindkettő kvázi világhatalomnak nevezhető, és mindkettőt bosszantja, hogy nem lehet az ENSZ Biztonsági Tanácsának állandó tagja.

De a geopolitikai adottságaik közötti különbségek jelentős következményekkel járhatnak. Németország jelenlegi NATO-kapcsolataiban egyenrangú fő európai szövetségscsúccsal, és az Észak-atlanti Szerződés Szervezete révén hivatalosan kölcsönös védelmi feladatok kötik az Egyesült Államokhoz. Az Amerikai–Japán Biztonsági Egyezmény Washingtonot kötelezi, hogy megvédje Japánt, de nem írja elő – még formálisan sem – a japán katonai erők bevetését Amerika védelmére. A szerződés tulajdonképpen gyámsági kapcsolatot jelent.

Ezenfelül Németország, az Európai Unió és a NATO megalakításában vállalt kezdeményező szerepe miatt ma már nem fenyegetést jelentő tényező szomszédai szemében, hanem sokkal inkább szívesen látott gazdasági és politikai partner. Egyesek még egy német vezetésű „Mitteleuropa” létrejöttét is üdvöznék, melyben Németország lenne az üdvös térségi hatalom. Ez korántsem vonatkozik Japán ázsiai szomszédaira, akik lassan múló ellenséges érzelmeket táplálnak Japánnal szemben a második világháború miatt. A szomszédok nehezteléséhez hozzájárul a jen értéknövekedése is, amely időnként nemcsak keserű panaszokat vált ki, de fenyegeti a megbékélést Malajziával, Indonéziával, a Fülöp-szigetekkel, sőt Kínával is. Ez utóbbinak hosszú lejáratú hiteltartozása van Japánnal szemben, s ennek 30 százalékát jenben kell kifizetnie.

Japánnak nincs egyetlen olyan szomszédja sem, amelylyel hasonló viszonyt ápolna, mint Németország Francia-

országgal. E két utóbbi ugyanis valódi és többé-kevésbé egyenrangú térségi partnerek. Japánra kétségkívül erős kulturális vonzást gyakorol Kína, és ebbe talán a büntudat érzése is keveredik; ám ez a vonzalom politikailag kétértelmű, mert egyik oldal sem bízik a másikban, és egyik sincs felkészülve arra, hogy elfogadja a másik vezető szerepét a térségben. Japánnak olyan szomszédja sincs, mint Németországnak Lengyelország: egy sokkal gyengébb, de geopolitikailag fontos állam, mellyel megvalósítható a kiegyezés, sőt az együttműködés is. Talán Korea lehetne ilyen – különösen a majdani újraegyesítés után –, de a japán–koreai kapcsolatok csak a felszínen jók, mert Korea nem tudja feledni az egykori japán uralmat, a japánok kulturális felsőbbrendűségi érzése pedig a valódi társadalmi megbékélés lehetőségét³⁰ fenyegeti. Végül Japán viszonya Moszkvához sokkal hűvösebb, mint a német–orosz kapcsolatok. Oroszország még mindig megszállva tartja a Kuril-szigeteket, amelyeket kevéssel a második világháború befejezése előtt foglalt el. Röviden szólva, Japán politikailag elszigetelten él saját térségében, Németország pedig nem.

Ezen túlmenően Németország azonos demokratikus alapelveket vall szomszédaival, és osztja Európa szélesebb értelemben vett keresztény örökségét. Igyekszik azonosulni egy önmagánál nagyobb képződmény, „Európa” ügyével, sőt hajlandó némileg a háttérbe is húzódnia emiatt. Hasonló „Ázsia” azonban nem létezik. Sőt Japánt izolacionista múltja és jelenlegi demokratikus rendszere is elszigeteli a térségtől, bár az elmúlt években számos ázsiai országban létrejött a demokrácia. Sok ázsiai

³⁰ A *The Japan Digest* 1997. február 25-i számában azt jelentette, hogy egy hivatalos közvélemény-kutatás szerint a japánoknak csak 36 százaléka táplál baráti érzelmeket Dél-Korea iránt.

úgy véli, hogy Japán nemcsak önző nemzet, de ráadásul túlságosan is utánozza a Nyugatot, amit az is bizonyít, hogy nem hajlandó az ázsiaiakkal együtt megkérdőjelezni az emberi jogokról és az individualizmus jelentőségéről hangoztatott nyugati véleményt. Ezért Japánt sok ázsiai nem tekinti igazán ázsiai országnak, sőt néha a Nyugat is csodálkozik, hogy Japán mennyire nyugati állammá lett.

Valójában Japán – bár Ázsiában fekszik – nem érzi magát jól ázsiai szerepkörben. Ez a körülmény nagyban korlátozza geostratégiai lehetőségeit. A térségben vezető helyet elfoglaló Japán nem fogja háttérbe szorítani Kínát. Egy esetleges japán uralom éppúgy nem tudná ezt biztosítani, mint egy Japán vezette térségi együttműködés, minthogy hiányoznak hozzá a történelmi, politikai és kulturális feltételek. Ezenkívül Japán továbbra is Amerika katonai védelmétől és a nemzetközi támogatástól függ. Az Amerikai–Japán Biztonsági Szerződés megszüntetése vagy akár fokozatos ellehetetlenítése Japánt azonnal kiszolgáltatottá tenné bármely komoly helyi vagy világ-méretű összetűzés esetén. Ez esetben csak két lehetősége lenne: vagy elfogadja Kína regionális vezető szerepét, vagy jelentős – és nemcsak költséges, de nagyon veszélyes – újrafegyverkezési programba kezd.

Érthető módon sok japán visszásnak tartja hazája jelenlegi helyzetét, vagyis azt a tényt, hogy hiába tölt be korlátozott világhatalmi szerepet, biztonsági szempontból mégis védelemre szorul. De nem egyértelmű, hogy a fennálló helyzetnek milyen komoly és életképes alternatívái lehetnek. Elmondható: annak dacára, hogy a kínai hadvezetésnek a részletekről vallott nézetei elkerülhetetlenül sokfélék, Peking céljai meglehetősen világosak, és a kínai geopolitikai törekvések iránya a térségben eléggé kiszámítható. Ezzel szemben Japán geostratégiai elképzelése

viszonylag homályosnak tűnik, ráadásul az ez irányú japán közhangulat is sokkal kevésbé egyértelmű.

A legtöbb japán természetesen belátja, hogy egy hirtelen és jelentős stratégiai változás veszélyeket hord magában. Lehet-e Japán regionális hatalom egy olyan térségben, ahol még mindig neheztelés veszi körül, és ahol Kína jó úton halad afelé, hogy a térség vezető hatalma legyen? Ám elfogadhatja-e Japán ezt a kínai szerepet? Lehet-e Japán valóban minden tekintetben világhatalom anélkül, hogy kockára tenné Amerika támogatását, és még jobban felerősítené a térségben vele szemben uralkodó ellenséges érzelmeket? Továbbra is jelen marad-e Amerika Ázsiában, és ha igen, Kína növekvő befolyására adott válasza hogyan fog hatni az eddig elsőbbséget élvező amerikai-japán kapcsolatra? A hidegháború ideje alatt ezeket a kérdéseket szinte soha nem kellett feltenni. Mára azonban kiemelkedő stratégiai fontosságra tettek szert, és egyre élénkebb vitát váltanak ki Japánban.

Az 1950-es évek óta a japán külpolitikát négy alapelv vezérli, amelyeket Josida Sigeru háború utáni miniszterelnök hirdetett meg. A Josida-elv alapja az volt, hogy (1) Japán fő célja a gazdasági fejlődés, (2) a japán fegyverkezésnek kis mértékűnek kell lennie, és az országnak kerülnie kell minden nemzetközi konfliktusban való részvételt, (3) Japán követi az Egyesült Államok politikai vezetését és elfogadja katonai védelmét, (4) a japán diplomáciának ideológiáktól mentesnek kell lennie, és a nemzetközi együttműködésre kell összpontosítania. Azonban, mivel sok japánt kellemetlenül érintett, hogy hazája túlzott mértékben részt vett a hidegháborúban, félszemlegességgel áltatták magukat. Még 1981-ben is azért kellett lemondania Maszajosi külügyminiszternek, mert a

„szövetség” (*domei*) szót használta az amerikai–japán viszony jellemzésére.

Mindez ma már a múlté. Japán akkoriban tért magához, Kína önkéntes elszigeteltségben élt, és Eurázsia élesen megosztott volt. Azonban Japán politikai elitje ma úgy véli, hogy a világgazdaság részévé képező gazdag országuk már nem tekintheti fő céljának a gyarapodást, hisz a nemzetközi közvélemény ezt rossz szemmel nézné. Továbbá egy gazdaságilag hatalmas Japán – különösen, ha Amerikával verseng – nem lehet egyszerűen az amerikai külpolitika függeléke, semmilyen nemzetközi felelősséget sem vállalva magára. Egy politikailag befolyásosabb Japán – főleg, ha világpolitikai elismerésre törekszik, például állandó tagságra az ENSZ Biztonsági Tanácsában – nem kerülheti el, hogy állást foglaljon a világbékét érintő fontosabb biztonsági és geopolitikai kérdésekben.

Következésképpen az elmúlt években se szeri, se száma nem volt a japán hivatalos és magánszervezetek által készített szaktanulmányoknak és jelentéseknek, valamint az ismert politikusok és egyetemi tanárok által írt, gyakran ellentmondásos könyveknek, melyekben felvázolták Japán új küldetését a hidegháború utáni korszakban.³¹

³¹ Például a Higucsi Bizottság – egy miniszterelnöki tanácsadó testület –, amely „A japán biztonsági politika három pillére” című, 1994 nyarán készült jelentésében az amerikai–japán biztonsági kötelékek elsőbbségét hangsúlyozta, de többoldalú ázsiai biztonsági párbeszédet is sürgetett; az Ozava Bizottság 1994-es jelentése „Egy új Japán modellje” címmel; a *Jomiuri Simbun* „Átfogó biztonsági politika” című áttekintése 1995 májusában, mely többek között a japán katonai erő külföldi békefenntartó alkalmazása mellett érvelt; a Japán Vállalatvezetők Szövetségének 1996. áprilisi beszámolója, mely a Fuji Bank agytrösztjének segítségével készült, és nagyobb részarányosságot sürgetett az amerikai–japán védelmi rendszerben; az „Egy biztonsági rendszer lehetősége és szerepe az ázsiai csendes-óceáni térségben” című jelentés, melyet 1996 júniusában

Ezek sokféleképpen találgatták az amerikai–japán biztonsági szövetség tartósságát és kívánatos voltát, miközben a tevékenyebb japán diplomácia mellett emeltek szót, különösen Kínával szemben, vagy sürgették, hogy Japán aktívabb katonai szerepet játsszon a régióban. Ha az amerikai–japán kapcsolatokat a nyilvános párbeszéd alapján ítélnénk meg, jogosan vonnánk le azt a következtetést, hogy az 1990-es évek közepére a két ország viszonya válságba került.

Azonban a nyilvános politika szintjén a komolyan megvitattott javaslatok alapján véve viszonylag józanok, megfontoltak és mérsékelték voltak. A szélsőséges lehetőségek – a nyílt pacifizmus (melyből némi USA-ellenesség érződik ki) vagy a komoly egyoldalú újrafegyverkezés (mely csak az alkotmány felülvizsgálatával kezdődhetne el, és amely feltehetőleg Amerikában és a térségben egyaránt kedvezőtlen reakciót váltana ki) – kevés követőre leltek. A pacifizmus az elmúlt években a közvélemény szemében veszített vonzerejéből – ha egyáltalán gyakorolt valaha is efféle vonzerőt –, az egyoldalú militarizmus pedig néhány tüzes szónok buzgalma ellenére sem tudta kivívni a közvélemény támogatását. A

---

nyújtott be a Japán Nemzetközi Ügyek Fóruma a miniszterelnöknek; valamint számos, az elmúlt néhány évben kiadott könyv és cikk, melyeknek javaslatai gyakran sokkal polemikusabbak és szélsőségesebbek, és melyeket gyakrabban idézett a nyugati média, mint a fent említett, nagyrészt a főáramlathoz tartozó beszámolókat. Például 1996-ban egy japán tábornok által kiadott könyv nagy sajtóvisszhangot váltott ki, amikor azt merte találgatni, hogy az Egyesült Államok bizonyos körülmények között esetleg nem tudná megvédeni Japánt, és ezért Japánnak erősítenie kellene nemzeti védelmi lehetőségeit (lásd: „Új generációs szárazföldi önvédelmi erő”, Morino Jasuihiro tábornok szerkesztésében, illetve ennek kommentárja: „Legendák arról, hogy az USA a segítségünkre siet”, *Szankei Simbun*, 1996. március 4.).

közvélemény általában – és bizonyára a befolyásos üzleti elit is – ösztönösen érzi, hogy egyik lehetőség sem nyújt valódi politikai alternatívát, és valójában csak veszélyezteteti Japán jólétét.

A politikát uraló közéleti viták elsősorban azokról a hangsúlykülönbségekről szólnak, amelyek Japán alapvető nemzetközi magatartására vonatkoznak, és csak másodszorban a geopolitikai prioritások lehetséges változatairól. Tágabban értelmezve három fő és talán egy kisebb negyedik irányzat határozható meg; ezeket a következőképpen jellemezhetjük: „szégyentelen” Amerika-pártiak, globális merkantilisták, kezdeményező realisták és nemzetközi álmodozók. Azonban ha végül mind a négyet elemezzük, kidrűl, valamennyi ugyanazt a meglehetősen általános célt tűzi ki, és ugyanaz a fő gondolat fogalmazódik meg bennük: *ki kell aknázni az Egyesült Államokkal fennálló különleges kapcsolatot, hogy Japán elismerésre tegyen szert a világban. Ugyanakkor el kell kerülni az ázsiai ellenségeskedést, mégpedig anélkül, hogy idő előtt kockára tennék az amerikai védelmi ernyőt.*

Az első irányzat abból az állításból indul ki, hogy Japán geostratégiájának lényege a fennálló – és elismerten felemás – amerikai–japán kapcsolat fenntartása. Szószólói – akárcsak a japánok többsége – azt kívánják, hogy Japánnak nagyobb nemzetközi elismerésben legyen része, és nagyobb szerepet kapjon a szövetségben. De hitvallásuk sarkalatos pontja – ahogy Mijazava Kiicsi miniszterelnök 1993 januárjában megfogalmazta –, hogy „a XXI. századba lépő világ kilátásai nagymértékben attól függnek, képes-e Japán és az Egyesült Államok [...] összehangoltan, közös éleslátással politizálni”. Ez a nézőpont jellemzi annak a nemzetközi beállítottságú politikai elitnek és külpolitikai vezető rétegnek a gondolkodását,

amely az elmúlt mintegy két évtizedben a hatalmat birtokolta. A kínai regionális vezető szerep és a koreai amerikai jelenlét kulcsfontosságú geostratégiai kérdésekben ez a vezetés az Egyesült Államokat támogatta, de azt is feladatának tekinti, hogy féken tartsa az amerikaiakat, akik hajlamosak ellenséges magatartást tanúsítani Kínával szemben. Valójában még ez a csoport is egyre szívesebben hangsúlyozza a szorosabb japán–kínai viszony szükségességét, melynek fontossága második helyen áll az amerikai kötelékek után.

A második irányzat nem vitatja Japán politikájának geostratégiai azonosulását Amerikával, de úgy látja: a japán érdekeket legjobban az szolgálja, ha őszintén elismerik és elfogadják, hogy országuk elsősorban gazdasági hatalom. Ezt a nézetet leggyakrabban a hagyományosan befolyásos MITI (Nemzetközi Kereskedelmi és Ipari Minisztérium) hivatali gépezetével, valamint az ország kereskedelmét és exportját irányító csoportokkal hozzák összefüggésbe. E nézet szerint Japán viszonylagos demilitarizációja olyan előny, amelyet érdemes megőrizni. Ha Amerika szavatolja az ország biztonságát, Japán szabadon folytathat kereskedelmi tevékenységet az egész világon, s közben szép nyugodtan globális szerepre tesz szert.

Egy ideális világban a második irányzat szívesebben folytatna legalábbis *de facto* semlegességi politikát, míg Amerika ellensúlyozná Kína regionális hatalmát, és így megvédené Tajvant és Dél-Koreát, ezáltal Japán szabadon tarthatna fenn szorosabb gazdasági kapcsolatot a szárazfölddel és Délkelet-Ázsiával. Azonban, az adott politikai helyzetet alapul véve, a globális merkantilisták szükségesnek fogadják el az amerikai–japán szövetséget, s vele a japán fegyveres erőkre fordított viszonylag szerény

költségvetési kiadásokat – mely még mindig nem sokkal haladja meg az ország GDP-jének 1 százalékát –, de nem szívesen ruháznák fel a szövetséget jelentős regionális tartalommal.

A harmadik csoportot a kezdeményező realisták alkotják. Ők a politikusok és a geopolitikai gondolkodók új nemzedékét képviselik. Úgy hiszik, Japánnak – mint gazdag és sikeres demokráciának – lehetősége van, másfelől kötelessége is, hogy valóban megváltoztassa a hidegháború utáni világot. Ezzel, mint a gazdasági csoda országa, amely a világtörténelem kisszámú igazán nagy nemzete közé tartozik, elnyerheti a világ jogos elismerését. Egy ilyen markánsabb japán magatartást már az 1980-as években is előrevetített Nakaszonc Jaszuhiro miniszterelnök, de e lehetőség legismertebb kifejtése az Ozava Bizottság ellentmondásos jelentésében látott napvilágot, 1994-ben, amely a sokat sejtető *Az új Japán-modell: egy nemzet újragondolása* címet kapta.

A bizottság elnökéről, Ozava Icsiróról, a gyors karriert befutó centrista politikai vezetőről elnevezett jelentés az ország hierarchikus politikai kultúrájának demokratizálására, valamint Japán nemzetközi magatartásának átgondolására szólított fel. A jelentés azt sürgette, hogy Japán „szokványos ország” legyen, ezért azt javasolta, tartsák fenn az amerikai–japán biztonsági kapcsolatokat, de eközben Japán hagyjon fel nemzetközi passzivitásával és vegyen részt aktívan a világpolitikában, főleg úgy, hogy vezető szerepet vállal a nemzetközi békefenntartó erőfeszítésekben. E célból a jelentés javasolta, hogy szüntessék meg a japán fegyveres erők külföldi szerepvállalását tiltó alkotmányos korlátokat.

Nem mondták ki, de a „szokványos ország” hangsúlyozása azt sugallta, hogy Japánnak meg kell tudnia

magát védeni, s nem bízhatja ezt kizárólag az Egyesült Államokra. E nézőpont szószólói úgy érveltek: Japánnak – ahelyett, hogy automatikusan követné az amerikai irányítást – az egész világ számára jelentőséggel bíró kérdésekben habozás nélkül fel kellene szólalnia Ázsia érdekei mellett. Azonban jellegzetesen bizonytalanul fogalmaztak olyan kényes kérdésekben, mint Kína növekvő szerepe a térségben, vagy Korea jövője, s ebben a tekintetben nem sokban különböztek hagyományosabb beállítottságú kollégáiktól. Így a regionális biztonság tekintetében osztották azt a még mindig markáns japán véleményt, hogy mindkét ügyet elsősorban Washingtonra kell bízni, és Japán – Amerika túlzott lelkesedése ellenében – csak mérséklő szerepet töltsön be.

A közfelfogásban az 1990-es évek második felére kezdett felülkerekedni ez a kezdeményező, realista irányultság, ami hatással volt a japán külpolitika alakulására is. 1996 első felében a japán kormány „független diplomáciáról” kezdett beszélni, bár a mindig is óvatos külügyminisztérium a japán kifejezést inkább a homályosabb – és Amerika számára feltehetőleg kevésbé éles – „kezdeményező diplomácia” kifejezéssel fordította angolra.

A negyedik irányzat – a nemzetközi álmodozóké – kevésbé befolyásos, mint az előbbiek, de alkalmanként felhasználható arra, hogy a japán nézőpontot idealistább frázisokkal töltsse meg. A köztudatban kiemelkedő személyiségekkel azonosítják – például Morita Akióval, a Sony cég vezetőjével –, akik szemből szerint nagy jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy Japán látványos módon kötelezze el magát az erkölcsileg kívánatos célok mellett. Gyakran idézik az „új világrend” fogalmát, és arra szó-

lítják fel Japánt, hogy – pontosan azért, mert nem terheli geopolitikai felelősség – legyen a vezetője egy világ-méretű, valóban emberközpontú rend kialakításának.

Mind a négy irányzat egyetért egy kulcsfontosságú regionális kérdésben: Japánnak érdekében áll számos többoldalú ázsiai–csendes-óceáni együttműködés létrehozása. Az ilyen együttműködésnek az idők folyamán három pozitív hatása lehet: segíthet bevonni – és finoman visszafogni – Kínát; segíthet Amerikát Ázsiában tartani akkor is, ha fokozatosan csökken a befolyása; és segíthet csillapítani a japánok iránti ellenszenvet, miáltal növekedhet Japán befolyása. Bár nem valószínű, hogy létrehozható egy japán befolyási övezet a térségben, az együttműködés bizonyos fokú regionális tekintéllyel ruházhatja fel Japánt, különösen a dél-ázsiai szigetországokban, amelyek kellemetlennek találhatják Kína növekvő hatalmát.

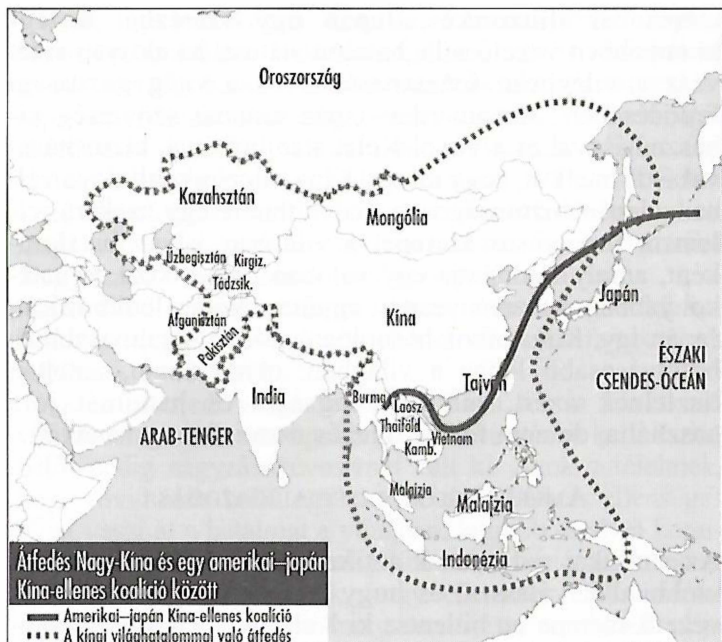
A négy nézőpont abban is megegyezik, hogy a Kínával ápolt óvatos barátság sokkal előbbre való, mint a Kína közvetlen visszaszorítására tett bármely amerikai erőfeszítés. Valójában a japán külpolitikusok szemében nem túl vonzó az amerikai vezetéssel megvalósuló, Kína visszaszorítását célzó stratégia gondolata. Éppily kevésbé tartanak kíváncsnak egy Japán és Amerika támogatásával létrejövő nem hivatalos, Kínát ellensúlyozó koalíciót, melynek a szigetállamok lennének a tagjai (Tajvan, a Fülöp-szigetek, Brunei és Indonézia). Japán szeméből minden ilyenfajta erőfeszítés nemcsak meghatározatlan idejű jelentős amerikai katonai jelenlétet igényelne Japánban és Koreában, hanem – robbanásveszélyes átfedést létrehozva a kínai és az amerikai–japán regionális érdekek között (lásd a térképet a 253. oldalon) – valószínűleg a Kínával történő összeütközésre vonatkozó

önbeteljesítő jóslat is lenne.³² Ez gátolná Japán fokozatos egyenrangúvá válását, és fenyegetné gazdasági jólétét is.

Ugyanezen okból kevesen szeretnék mindennek az ellenkezőjét is: a Japán és Kína közötti nagy kiegyezést. A szövetségek ilyen klasszikus megfordításának túlságosan is nyugtalanító regionális következményei lennének. Amerika kivonulása a térségből, valamint a kínai befolyás áttérése Tajvanra és Koreára Japánt is kiszolgáltatottá tenné. Ez – néhány szélsőséges véleményről eltekintve – senki számára sem tűnik túl vonzó perspektívának. Mivel Oroszország geopolitikai jelentősége csökkent és történelmi tekintélye is csorbult, nincs más alternatívája annak a jelenlegi alapvető konszenzusnak, amely szerint Japán életbiztosítása az Amerikához fűződő kapcsolat. E nélkül Japán nem biztosíthatja magának az állandó olajellátást, és a kínai – s talán hamarosan a koreai – atombombától sem tudná megvédeni magát. Az egyetlen valódi politikai kérdés az, hogyan lehet az Amerikához fűződő kapcsolatot úgy kezelni, hogy az a legjobban szolgálja a japán érdekeket.

Ennek megfelelően a japánok együttműködnek a katonai kooperációt erősíteni kívánó Amerikával. Ez az együttműködés látszólag nagyobb területet érint, mint hogy a szűkebb értelmű „Távol-Kelct” helyett a tágabb jelentésű „ázsiai–csendes-óceáni” térség tartozik hatókörbe. Ezzel összhangban 1996 elején az úgynevezett japán–amerikai védelmi irányelvek áttekintésekor a japán kormány is tágabb értelemben utalt a japán védelmi erők lehetséges bevetésére, és a „távol-keleti ügyek” helyett a

³² Néhány konzervatív japánt megkísértett a külön japán–tajvani kapcsolat gondolata, és 1996-ban, e cél támogatására, megalakult a „Japán–Tajvani Parlamentpártiak Szövetsége”. Mint ahogy azt várni lehetett, a kínai válasz ellenséges volt.

„Japán szomszédos térségeinek ügyei” kifejezést használta. Japán azért hajlandó igazodni Amerikához ebben az ügyben, mert kétségei vannak Amerika hosszú távú ázsiai hatalmát illetően, valamint aggódik amiatt, hogy Kína erősödése – és Amerika ezzel kapcsolatos látható nyugtalansága – a jövőben elfogadhatatlan választás elé állítja Japánt: Amerika mellett álljon-e Kína ellenében, vagy Kínával szövetkezzen Amerika nélkül?

Japán számára ez az alapvető dilemma történelmi szükségszerűséget is hordoz. Mivel a vezető regionális hatalom státusának elérése nem reális cél, és mivel regionális háttér nélkül egy valódi, kiterjedt világhatalmi szerep

elérése is illuzórikus, Japán úgy szerezhethet a legkönnyebben vezető világhatalmi státust, ha aktívan részt vesz a világbéke fenntartásában és a világ gazdasági fejlődésében. Az amerikai–japán katonai szövetség kihasználásával és a Távol-Kelet stabilitásának biztosításával – de anélkül, hogy ez egy Kína-ellenes koalícióvá válna – Japán biztonságosan kialakíthatna egy csak rá jellemző, befolyásos szerepet a világban, olyan hatalomként, amely támogatja egy valóban nemzetközi és hatékonyabban intézményesített együttműködés létrehozását. Japán így, Kanadához hasonlóan, sokkal hatalmasabb és befolyásosabb lenne a világban: olyan állam, amelyet tisztelnek azért, mert gazdagságát és hatalmát jóra használja, de nem félnek tőle, és nem is haragszanak rá.

AMERIKA GEOSTRATÉGIAI IGAZODÁSA

Az amerikai politikának azt kell elérnie, hogy Japán az utóbbi utat válassza, és hogy Kína esetleges regionális vezető szerepe ne billentse ki Kelet-Ázsia stabil, háromszereplős hatalmi egyensúlyát. Súlyosan próbára teszi Amerika diplomáciai képességeit és politikai képzelőerőjét, hogy mind Japánt, mind pedig Kínát megfelelő módon kezelje, és olyan stabil, háromoldalú kapcsolatokat tartson fenn velük, melyeknek saját maga is részese. Ha megszabadul attól a régi rögeszmétől, hogy Japán gazdasági felemelkedése fenyegetést jelent, és nem fél többé Kína politikai erejétől sem, az segíthet neki abban, hogy hűvös realizmuson és gondos stratégiai számításokon nyugvó politikát folytasson. Azt kell ügyesen mérlegelnie, *hogyan terelhető a japán tenni akarás a nemzetközi színtér felé, és hogyan lehet a növekvő kínai hatalmat a térségi alkalmazkodás felé irányítani.*

Csak így lesz képes Amerika Eurázsia keleti részén olyan geopolitikai rendszert, olyan, közös érdekeken nyugvó térségi hatalmi szerkezetet létrehozni, amelyet Európa képez Eurázsia nyugati szélén. Csakhogy – Európától eltérően – a keleti szárazföldön egyhamar aligha fog kialakulni demokratikus hídfő. Ehelyett a Távol-Keleten az új alapokra helyezett japán–amerikai szövetségnek kell majd élő példaként szolgálnia ahhoz, hogy Amerika kiegyezzen a regionális vezetővé vált Kínával is.

Amerika számára számos fontos geostratégiai következtetés vonható le a jelen fejezet előbbi két alfejezetében található elemzésből:

Az az elterjedt vélemény, hogy Kína lesz a következő világhatalom, más országokban üldözési mániát kelt, Kínán belül pedig nagyzási tévcszmét vált ki. Azok a félcímek, hogy rövid időn belül egy támadó szándékú és ellenséges Kína veszi át a hatalmat a világban, legjobb esetben koraiak, legrosszabb esetben pedig önbeteljesítő jóslatok lehetnek. Ebből az következik, hogy ellentétes eredménnyel járna egy olyan koalíció megszervezése, amelynek célja Kína világhatalmi aspirációinak megakadályozása. Ez csak a térségben befolyásos Kína ellenséges hozzáállását idézné elő. Ugyanakkor minden ilyen erőfeszítés megterhelné az amerikai–japán kapcsolatokat is, mivel a legtöbb japán valószínűleg ellenezne egy ilyen koalíciót. Ennek megfelelően az Egyesült Államoknak nem szabad további nyomást gyakorolnia Japánra annak érdekében, hogy az nagyobb védelmi felelősséget vállaljon az ázsiai–csendes-óceáni térségben. Az ilyen erőfeszítések csak gátolnák a Japán és Kína közötti stabil kapcsolat kialakulását, és tovább fokoznák Japán elszigeteltségét a térségben.

De mivel Kína valószínűleg nem válik világhatalommá – és épp emiatt nem lenne bölcs dolog olyan politikát foly-

tatni, amely háttérbe szorítja –, így jelentős hatalomként kívánatos kezelni. Ha a nemzetközi közösség bevonná Kínát a szélesebb együttműködésbe, és megkapná azt a státust, amire vágyik, lehet, hogy ezzel tompítható lenne nemzeti törekvéseinek éle. Fontos lépés lenne ebbe az irányba, ha Peking részt vehetne a világ vezető országainak, az úgynevezett Heteknek (G-7) az éves csúcstalálkozóin, különösen, minthogy Oroszország is a meghívottak között van.

A látszat ellenére Kínának valójában nincsenek komoly stratégiai lehetőségei. További gazdasági sikerei nagyon erősen függnék a nyugati tőke és technológia beáramlásától és a külpiacon elérhetőségétől, ez pedig erős korlátok közé szorítja lehetőségeit. A bizonytalan és elszegényedett Oroszországgal való szövetség sem növelné gazdasági és geopolitikai távlatait, Moszkva számára pedig egy efféle szövetség egyenesen alárendeltségi viszonyt jelentene. Ez tehát nem életképes geostratégiai lehetőség, akkor sem, ha a gondolat taktikailag csábító mind Kína, mind Oroszország számára. Az Iránnak és Pakisztánnak nyújtott segítség közvetlenebb regionális és geopolitikai jelentőséggel bír Kína számára, de ez sem nyújt alapot komoly világhatalmi státushoz. A végső megoldás egy „hegemóniaellenes” koalíció lenne, ha Kína úgy érezné, hogy nemzeti vagy regionális törekvéseit – Japán támogatásával – az Egyesült Államok akadályozza. Ez azonban a szegények koalíciója lenne, akik valószínűleg jó ideig együttes szegénységben is maradnának.

Nagy-Kína jó úton halad afelé, hogy a térség vezető hatalma legyen. Mint olyan, lehet, hogy megpróbál rátelepedni a szomszédaira, destabilizáló hatást gyakorolva a térségre. De megelőzhető azzal is, hogy – a történelmi Kínai Birodalomhoz hasonlóan – a befolyás gyakorlásá-

nak közvetettebb módját választja. Az, hogy hegemonikus befolyási övezet vagy egy kevésbé pontosan körülhatárolható, a környező államok által tiszteletben tartott övezet jön-e létre, részben attól függ, hogy mennyire marad durva és önkényes a kínai rezsim; másrészt pedig attól, hogy a két külső, kulcspozícióban lévő játékos – Amerika és Japán – hogyan reagál Nagy-Kína kialakulására. Az egyszerű tudomásulvétel politikája magabiztosabb kínai magatartást bátorítana, de valószínű, hogy hasonló eredményhez vezetne a Nagy-Kína létrejöttét akadályozó politika is. Talán mindkét szélsőség elkerülhető lenne, ha bizonyos kérdésekben óvatos alkalmazkodás nyilvánulna meg, míg másokban a határok pontos meghúzására kerülne sor.

Egy Nagy-Kína által Eurázsia egyes részecire gyakorolt esetleges geopolitikai befolyás mindenesetre egybeesik Amerika nagy geostratégiai érdekével, vagyis azzal, hogy stabil, de politikailag sokszínű Eurázsia jöjjön létre. Így például az izmosodó Kína Közép-Ázsiában elkerülhetetlenül korlátozza annak az Oroszországnak a cselekvési szabadságát, amely szeretné Moszkva uralma alatt újracsatolni a térséget. Ebben az összefüggésben, valamint a Perzsa-öböllel kapcsolatban, Kínának – növekvő energiaszükséglete miatt – ugyanazok az érdekei, mint Amerikának: szabad utat kell biztosítani az olajtermelő térségekbe, valamint fenn kell tartani a politikai stabilitást. A Pakisztánnak nyújtott kínai támogatás eltántorítja Indiát attól, hogy Pakisztánt függő helyzetbe hozza, illetve ellensúlyozza India azon szándékát is, hogy együttműködjön Oroszországgal Afganisztán és Közép-Ázsia ügyében. Végül pedig a Kelet-Szibéria fejlesztésében való kínai és japán részvétel szintén segítheti a térség sta-

bilitásának növelését. Ezeket a közös érdekeket folyamatos stratégiai párbeszéd során kell tisztázni.³³

Vannak olyan területek is, ahol a kínai törekvések ütközhetnek az amerikai – és japán – érdekekkel, főleg akkor, ha ezeket az érdekeket a történelemből már ismertös keményebb eszközökkel próbálnák elérni. Ez különösen Délkelet-Ázsiára, Tajvanra és Koreára vonatkozik.

Délkelet-Ázsia túl gazdag, földrajzilag túlságosan nagy kiterjedésű ahhoz, hogy – akár még egy nagy hatalmú Kínával szemben is – függő helyzetbe kerüljön. Ahhoz azonban gyenge és politikailag túlságosan szétagolt, hogy ne tartozzon legalább Kína speciális, mások által tiszteletben tartott befolyási övezetébe. Kína hatalmának növekedésével mindenképpen nő a térségre gyakorolt befolyása, és ezt elősegíti a kínai pénzügyi és gazdasági jelenlét a térség minden országában. Sok múlik azon, hogy Peking hogyan használja ezt a hatalmat. Ám korántsem nyilvánvaló, hogy Amerikának fűződik-e bármiféle érdeke e hatalom közvetlen ellenőrzéséhez; illetve, hogy részt vegyen-e olyan ügyekben, mint a Dél-kínai-tenger körüli vita. A kínaiaknak jelentős történelmi tapasztalataik vannak az egyenlőtlen (vagy hűbérállami) viszonyok ügyes kezelésében; és Pekingnek bizonyosan érdeklében állna önmegtartóztatást gyakorolni, és ezzel elkerülni a világhatalmi törekvései gerjesztette regionális

³³ 1996-ban, a kínai biztonsági és védelmi csúcavezetőkkel folytatott tanácskozás során a következő közös stratégiai érdektérületeket fedeztem fel – alkalmanként szándékosan homályos megfogalmazást használva – egy efféle párbeszéd alapjaként: (1) békés Délkelet-Ázsia; (2) a part menti ügyek erőszakmentes megoldása; (3) Kína békés újraegyesítése; (4) stabilitás Korcában; (5) Közép-Ázsia függetlensége; (6) egyensúly India és Pakisztán között; (7) gazdaságilag dinamikus és a nemzetközi politikában jótékony szerepet betöltő Japán; (8) stabil, de nem túl erős Oroszország.

félelmeket. Ez a félelem a térségben olyan Kína-ellenes koalíciót hozna létre – ennek felhangjai már érezhetők a kialakulóban lévő indonéz–ausztrál katonai együttműködésben –, amely valószínűleg az Egyesült Államok, Japán és Ausztrália támogatására is okkal igényt tartana.

Egy Nagy-Kína – különösen, miután bekebelezte Hongkongot – szinte bizonyosan erőteljesebben fog fellépni annak érdekében, hogy Tajvannal újraegyesüljön. Fontos tisztán látni azt a tényt, hogy Kína sohasem nyugodott bele Tajvan bizonytalan ideig tartó különállásába. Ezért ez az ügy akár frontális amerikai–kínai összeütközéshez is vezethet, aminek minden érintett számára nagyon fenyegetőek lennének a következményei: visszavetné Kína gazdasági kilátásait, Amerika és Japán kapcsolatait súlyos feszültségekkel terhelné meg, és kudarcra ítélné Amerika azon erőfeszítéseit, hogy stabil hatalmi egyensúlyt hozzon létre Eurázsia keleti részén.

Ezért fontos, hogy az érintettek a lehető legtisztábban lássanak ebben a kérdésben. Még ha valószínű is, hogy Kína belátható időn belül nem fog megfelelő eszközökkel rendelkezni, hogy erőszakot alkalmazzon Tajvannal szemben, Pekingnek meg kell értenie – és el is kell hinnie: Amerika nem nyugodhat bele Tajvan erőszakos, katonai erővel történő visszacsatolásába. Mert ez olyan káros következményekkel járna Washington távol-keleti szerepére nézve, hogy az egyszerűen nem engedhetné meg magának a passzivitást.

Más szóval Amerikának nem Tajvan önállósága érdekében kellene közbelépnie, hanem az ázsiai–csendes-óceáni térségben fennálló amerikai geopolitikai érdekek miatt. Ez lényeges különbség. Az Egyesült Államoknak önmagában semmiféle különleges érdeke nem fűződik Tajvan önállóságához. Tulajdonképpen a hivatalos

álláspont az – és nem is kell rajta változtatni –, hogy csak egy Kína van. De az újragyecsítés megvalósításának konkrét módja létfontosságú amerikai érdekeket sérthet, és a kínaiaknak ezzel teljes mértékben tisztában kell lenniük.

Tajvan ügye alapos okot szolgáltat Amerikának, hogy anélkül vethesse fel az emberi jogok kérdését a Pekinggel folytatott diplomáciai vitákban, hogy a belügyekbe való beavatkozással vádolhatnák. Tökéletesen megfelelő, ha azt ismételtetik Pekingnek: az újragyecsítés csak akkor fog megtörténni, ha Kína még virágzóbb és demokratikusabb ország lesz. Csak egy olyan Kína lesz képes Tajvant magához vonzani és beolvasztani Nagy-Kínába, mely – esetleg – arra is kész, hogy konföderációként működjön az „egy ország, több rendszer” elv alapján. Mindenesetre Tajvan miatt Kínának érdekében áll, hogy fokozottan tiszteletben tartsa az emberi jogokat, és ebben az összefüggésben helyes, ha Amerika időnként felveti e problémákat.

Ugyanakkor az Egyesült Államoknak – Kínának adott ígérete szerint – tartózkodnia kell attól, hogy közvetlenül vagy közvetetten támogasson bármely olyan nemzetközi kezdeményezést, amely Tajvan státusának erősítésére irányul. Az 1990-es években az USA és Tajvan közötti érintkezések egy része azt a benyomást keltette, hogy az Egyesült Államok hallgatólagosan önálló államként kezeli Tajvant, így érthető volt a kínaiak haragja emiatt. És amiatt is, hogy a tajvani hivatalos személyek egyre inkább igyekeztek nemzetközileg elismertetni Tajvan önállóságát.

Az Egyesült Államoknak ezért világossá kellene tennie, hogy politikáját hátrányosan érintenék azok a tajvani erőfeszítések, melyekkel a szigetország megpróbálná meg-

változtatni a kínai–tajvani kapcsolatokban régóta fennálló – és szándékosan homályban hagyott – pontokat. Sőt, ha Kína virágzik és demokratizálódik – valamint Hongkong visszacsatolása során nem történik visszalépés az emberi jogokban –, az amerikaiak bátoríthatnák a komoly kínai–tajvani megbeszéléseket a végső újracsatolás feltételeiről. Ez segítené abban is, hogy erőteljesebben lehessen sürgetni Kína belső demokratizálódását, miközben szélesebb alapokon nyugvó stratégiai megegyezés jöhetne létre az Egyesült Államok és Nagy-Kína között.

Korea – ez a geopolitikai szempontból kulcsfontosságú északkelet-ázsiai állam – újra versengés forrása lehet Amerika és Kína között, és jövője közvetlenül ki fog hatni az amerikai–japán viszonyra is. Amíg Korea kétféle maradt, és háború veszélye áll fenn az instabil Észak és az egyre gazdagabb Dél között, az amerikai erőknél a félszigeten kell maradniuk. Ha az USA egyoldalúan visszavonulna, az nemcsak új háború lehetőségét vetítené előre, hanem azt is jelezné, hogy véget ért az amerikai katonai jelenlét Japánban is. Nehéz elképzelni a japánok bizalmát azt követően, hogy az USA csapatokat vezényel Japán földre, miközben cserbenhagyja Dél-Koreát. Ennek bizonyára gyors japán újrafegyverkezés lenne a következménye, mely nagyfokú destabilizációt váltana ki a térségben.

Am valószínűleg Korea újraegyesítése is komoly geopolitikai kérdéseket vetne fel. Ha az amerikai erők ott maradnának az újraegyesített Koreában, azt a kínaiak elkerülhetetlenül Kína-ellenes lépésnek tekintenék. Tulajdonképpen az is kétséges, hogy a kínaiak – ilyen körülmények között – beleegyeznének-e az újraegyesítésbe. Ha az újraegyesítés lépésről lépésre történne, a lehető leg-

puhább landolásra törekedve, Kína politikai eszközökkel akadályozná ezt, és azokat az észak-koreai tényezőket támogatná, akik az egyesítéssel továbbra is szemben állnának. Ha az újraegyesítés erőszakos módon menne végbe – észak-koreai „kényszerleszállással” –, még a kínai katonai közbelépés sem lenne kizárható. Kínai szemszögből nézve Korea újraegyesítése csak akkor lenne elfogadható, ha nem járna együtt az amerikai hatalom közvetlen kiterjesztésével – és háttérben a japán felvonulási területtel.

Az újraegyesült Korea azonban – amennyiben nem állomásoznának területén amerikai csapatok – valószínűleg először a Kína és Japán közötti semlegesség felé vonzódna, de aztán fokozatosan – részben a még meglévő, ám még mindig mély japánellenes érzésektől vezérelve – vagy viszonylag erős kínai politikai befolyás alá kerülne, vagy Kína barátainak táborát gyarapítaná. Aztán felmerülne az a kérdés is, hogy Japán hajlandó-e továbbra is Amerika egyetlen ázsiai hatalmi bázisaként működni. Ez legalábbis megosztaná a japán belpolitikát. Ha ennek eredményeként az USA csak kisebb területen lehetne jelen a Távol-Kelczen, akkor megnehezedne a stabil eurázsiai hatalmi egyensúly fenntartása. Az említett tényezők még inkább érdekeltté teszik Amerikát és Japánt a koreai *status quo* fenntartásában – bár mindkettőjüket más és más okok vezérlik –, és ha a *status quo*-t megváltoztatják, akkor ez csak nagyon lassan történhet meg, lehetőleg egyre növekvő amerikai–kínai regionális egyetértés közepette.

Egy valódi japán–koreai megbékélés nagyban elősegítené, hogy az esetleges újraegyesítés stabilabb regionális háttérrel rendelkezze. A koreai újraegyesítésből származó különböző nemzetközi bonyodalmakat enyhítené a

Japán és Korea közti valódi kibékülés, és ez olyan egyre szorosabb együttműködést eredményezne a két ország között, amely politikailag összekötné őket. Az Egyesült Államok játszhatná a kulcsszerepet a megbékélés elősegítésében. Sok olyan sajátos elemet lehetne itt alkalmazni, amelyeket először a német–francia megbékélés elősegítésekor használtak, majd később Németország és Lengyelország között – a közös egyetemi programoktól kezdve egészen a közös katonai alakulatokig. Egy átfogó és a térséget stabilizáló japán–koreai partnerségi kapcsolat talán még Korea újraegyesítése után is megkönnyítené a folyamatos amerikai jelenlétet a Távol-Keleten.

Szinte magától értetődik, hogy a Japánnal való szoros politikai kapcsolat Amerika geostratégiai érdeke. De az, hogy Japán Amerika vazallusa, riválisa vagy partnere lesz-e, azon múlik, hogy az amerikaiak és a japánok képesek-e világosabban meghatározni közösen elérendő nemzetközi céljaikat, és élesebben elválasztani egymástól az USA távol-keleti geostratégiai küldetését és Japán globális törekvéseit. Japán számára – a japán külpolitikáról folyó belső viták ellenére – Amerika marad továbbra is a fő tájékozódási pont, amelyhez saját nemzetközi orientációját igazítja. Egy irányt tévesztett Japán – amely az újrafegyverkezés vagy a Kínával való külön megegyezés felé orientálna – az amerikai jelenlét végét jelentené az ázsiai–csendes-óceáni térségben, és kizárná, hogy a térségben stabil háromoldalú megegyezés jöjjön létre Amerika, Japán és Kína között. Ez pedig eleve lehetetlené tenné, hogy amerikai irányítás mellett egész Euráziára kiterjedő politikai egyensúly jöjjön létre.

Röviden, egy irányt tévesztett Japán olyan lenne, mint egy partra vetett bálna: tehetetlenül, de veszélyesen csapkodna. Destabilizálhatná Ázsiát, de nem tudna más meg-

oldást kínálni az Amerika, Japán és Kína közti egyensúly helyett, amely jelenleg biztosítja a stabilitást. Amerika csak Japánnal szoros szövetségben lesz képes Kína regionális törekvéseit kezelni, és önkényesebb megnyilvánulásait elfojtani. Csak ezen az alapon képzelhető el az a bonyolult háromoldalú egyezség, melyben Amerika világhatalma, Kína térségi elsősége és Japán nemzetközi vezető szerepe egyesül.

Ebből az következik, hogy belátható időn belül nem kívánatos a Japánban (és Korcában) állomásozó amerikai erők csökkentése. Ugyanezen oknál fogva a japán katonai erőfeszítések geopolitikai kiterjesztése és jelenlegi nagyságának jelentős növelése sem kívánatos. Az USA jelentős mértékű visszavonulása valószínűleg nagymértékű japán fegyverkezési programot indítana el, amely aggasztó stratégiai iránytévésztes lenne. Ha Amerika nagyobb katonai szerepvállalásra sürgetné Japánt, csak rontaná a regionális stabilitás kilátásait, és akadályozná a szélesebb körű megegyezést a térségben Nagy-Kínával. Ezzel együtt eltérítené Japánt a konstruktív nemzetközi küldetéstől, és így nehezítené a stabil geopolitikai pluralizmus kialakítását egész Eurázsiaában.

Ebből az is következik, hogy Japánnak – ha el akar fordulni Ázsiától, és nyitni akar a világ felé – olyan jelentős támogatást és különleges státust kell kapnia, ami jól szolgálja saját nemzeti érdekeit. Kínával ellentétben – amely a regionális hatalmi szerep után világhatalomra is törhet – Japán úgy szerezhet nemzetközi befolyást, ha tartózkodik a hatalmi törekvésektől. Ezért rendkívül fontos, hogy Japán érezze: Amerika különleges partnere e világméretű küldetésben, amely politikai szempontból éppolyan kielégítő, mint amilyen hasznos gazdaságilag. Ezért az Egyesült Államok jól tenné, ha megfontolná egy ameri-

kai–japán szabadkereskedelmi egyezmény megkötését, és így közös amerikai–japán gazdasági térséget hozna létre. Egy ilyen lépés – amely hivatalossá tenné a két gazdaság közötti bővülő kapcsolatokat – geopolitikai szempontból alátámasztaná Amerika folyamatos távol-keleti jelenlétét, és Japán építő jellegű elkötelezettségét a világban.³⁴

Összefoglalva: egy olyan hosszú távú globális rendszer kiépítésében, amely egyre szorosabb együttműködésre épül, Amerika számára Japán kell legyen a létfontosságú fő partner. De nem szabad, hogy legfőbb katonai szövetségese is Japán legyen bármely olyan regionális rendezés során, amely Kína térségi elsőségének korlátozását célozza. Valójában arra lenne szükség, hogy Japán és Amerika együtt próbálják megoldani a világ új problémáit, miközben a térségben vezető szerepet betöltő Kína kell hogy legyen Amerika távol-keleti pillére a hatalmi politika hagyományosabb területén, így járulva hozzá egy olyan eurázsiai hatalmi egyensúly kialakulásához, amelyben Nagy-Kína ugyanazt a szerepet töltené be Eurázsia keleti szélén, mint a növekvő Európai Unió a nyugatin.

³⁴ Ezt a kezdeményezést részletesen kifejti, és rámutat kölcsönös gazdasági előnyeire Kurt Tong „Revolutionizing America’s Japan Policy” című munkája, *Foreign Policy* (1996–1997. téli szám).

Összegzés

Eljött az ideje, hogy az Egyesült Államok egységes, átfogó és hosszú távú geostratégiát dolgozzon ki, és ennek alapján alakítsa politikáját egész Euráziában. Ez két alapvető tény együttes hatása miatt válik szükségessé: Amerika jelenleg az egyetlen globális szuperhatalom, Eurázsia pedig a világpolitika fő színtere. Ezért bárhol alakulnak a hatalmi viszonyok az eurázsiai földrészen, az döntő fontosságú lesz Amerika világelsősége és történelmi szerepe szempontjából.

Az amerikai világelsőség mértékét és jellegét tekintve is egyedülálló. Újfajta vezető szerepről van szó, amely az amerikai demokratikus rendszer sok vonását tükrözi: pluralista, áttekinthető és rugalmas. Ennek a kevesebb mint egy évszázad alatt elért hatalmi fölénynek a fő geopolitikai megnyilvánulása az a példa nélküli szerep, melyet Amerika Euráziában játszik, a földnek azon a részén, mely eddig minden világhatalomra törő ország kiindulópontja volt. Amerika most Eurázsia döntőbírája, és egyetlen fontosabb eurázsiai ügyet sem lehet Amerika részvétele nélkül vagy Amerika érdekeivel szemben megoldani.

Az amerikai világelsőség tartóssága és stabilitása szempontjából kritikus fontosságú lesz, hogy az Egyesült Államok hogyan kezeli és igazgatja a fő geostratégiai játékosokat az eurázsiai sakktáblán, és hogyan irányítja Eurázsia geopolitikai pilléreit. Európában továbbra is Németország és Franciaország lesz a két legfontosabb játékos, Amerika fő célja pedig az lehet, hogy megszilárdítsa és bővítse a már meglévő demokratikus hídfőál-

lást Eurázsia nyugati periferiáján. Az eurázsiai Távol-Kecleten valószínűleg egyre inkább Kína vív ki magának központi szerepet, és Amerika csak akkor tudja szilárdan megvetni a lábát az ázsiai kontinensen, ha sikerül tartós amerikai–kínai geostratégiai konszenzust kiépítenie. Eurázsia középső részén, a bővülő Európa és a régiójában mindjobban megerősödő Kína közötti területen geopolitikai „fekete lyuk” tátong, legalábbis addig, míg Oroszország képes nem lesz új önmeghatározásra a birodalmi lét utáni belső küzdelemben. Ugyanakkor féltő, hogy az Oroszországtól délre fekvő terület – az eurázsiai Balkán – etnikai ellentétek és nagyhatalmi konfliktusok katlana lesz.

Ebben a helyzetben jó ideig – több mint egy nemzedéken keresztül – aligha lesz képes bárki is megkérdőjelezni Amerika világcsőfőségét. A hatalomnak mind a négy ágában – vagyis a katonában, a gazdaságban, a technikaiban és a kulturálisban – valószínűleg egyetlen nemzetállam sem tudja felvenni a versenyt Amerikával, márpedig ezek együttes megléte szükséges ahhoz, hogy egy ország világpolitikai ütőerőt képviseljen. Hacsak Amerika – akár szándékosan, akár akaratán kívüli – le nem mond jelenlegi státusáról, úgy a belátható jövőben e hatalmi elsőségnek csak egyetlen valós alternatívája lehet: a nemzetközi anarchia. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy Amerika – Clinton elnök szavaival élve – a világ „nélkülözhetetlen nemzetévé” vált.

Fontos mind a nélkülözhetetlenség tényét, mind a globális anarchia valós lehetőségét hangsúlyozni. Egy sor probléma – a népességrobbanás, a szegénység okozta elvándorlás, az egyre szélsőségesebb méreteket öltő urbanizáció, a nemzetiségi és vallási ellenségeskedések és a tömegpusztító fegyverek tömeges elterjedésének követ-

kezményei – megoldhatatlan lenne, ha az elemi geopolitikai stabilitás alapjául szolgáló, jelenleg nemzetállamokon nyugvó keretek széttöredeznének. Tartós és céltudatos amerikai részvétel nélkül hamarosan zűrzavar uralná az egész világot. Ennek lehetőségét nemcsak a mai Eurázsia, hanem általában az egész világ geopolitikai feszültségei magukban rejtik.

A globális stabilitást fenyegető veszélyek valószínűleg tovább nőnek az emberi életkörülmények általános romlása esetén. A népességrobbanás és az egyidejűleg zajló urbanizáció – különösen a világ szegényebb országaiban – gyorsan megteremti a hátrányos helyzetű emberekből, munkanélküliek millióiból és egyre türelmetlenebb, csaldottabb fiatalokból álló koncentrált tömegeket. A modern kommunikációs eszközök a hagyományos tekintéllyel való szakításra ösztönzik őket, s közben egyre inkább tudatára ébrednek a világban fennálló egyenlőtlenségnek, haragjuk egyre nő, és ezért hajlamosabbak lesznek a szélsőséges megmozdulásokra. A már több tízmillió embert érintő és egyre növekvő világméretű elvándorlás egyfajta ideiglenes biztonsági szelep lehet, másrészt azonban ez az oka annak, hogy az etnikai és társadalmi ellentétek eljutnak az egyik földrészről a másikra.

Amerika jelenleg „a világ sáfára”, de ezt a szerepet valószínűleg zűrzavar, feszültségek és legalábbis szórványos erőszak teszi bizonytalanná. Az új és összetett nemzetközi rend – melyet az amerikai hegemonia alakított ki, és amelyen belül „a háború fenyegetése nincs napirenden” – valószínűleg csak a világ azon részeire korlátozódik, ahol Amerika hatalmát demokratikus társadalmi és politikai rendszerek, valamint gondosan kidolgozott többoldalú – de amerikai vezetéssel létrejövő – külpolitikai megállapodások is erősítik.

Amerika eurázsiai geostratégiája tehát a zűrzavar erőivel fog versenyre kelni. Egyes jelek szerint Európában csökken az integráció és a növekedés lendülete, és hamarosan újra erőre kaphat a hagyományos európai nacionalizmus. Még a legsikeresebb európai államokban is nagy arányokat ölt a munkanélküliség, s ez idegengyűlöletet válthat ki. Ez a francia és a német politikát az erősödő politikai szélsőségeség és a befelé forduló sovinizmus irányába billentheti. Sőt valódi forradalom előtti helyzet is kialakulhat. Európa történelmi menetrendje – melyet a 3. fejezetben vázoltunk fel – csak akkor valósul meg, ha Európa egyesülési törekvéseit az Egyesült Államok bátorítja és ösztönzi.

Az Oroszország jövőjével kapcsolatos bizonytalanságok már jóval nagyobbak, és a pozitív fejlődés kilátásai is sokkal bizonytalanabbak. Ezért szükséges, hogy Amerika olyan geopolitikai környezetet alakítson ki, amely kedvez Oroszország beolvadásának egy nagyobb s fokozatosan bővülő európai együttműködési rendszerbe, és amely új független szomszédainak önállóságát is segíti. Mégis, például Ukrajna vagy Üzbegisztán életképessége – nem is beszélve az etnikailag kettéosztott Kazahsztánról – bizonytalan marad. Főleg akkor, ha Amerika figyelmét újabb európai válságok – Törökország nagyobb mértékű leszakadása Európától, vagy az amerikai–iráni viszony ellenségesebbé válása – köti le.

A Kínával való esetleges történelmi kiegyezés lehetősége kútba eshet akár egy majdani tajvani válság miatt, akár azért, mert a kínai belső politikai dinamizmus egy agresszívabb és ellenségesebb rezsim megjelenését segíti elő; vagy pedig egyszerűen azért, mert megromlik az amerikai–kínai viszony. Ez esetben Kína jelentős destabilizáló erővé válna, hatalmas feszültségeket okozna az

amerikai–japán viszonyban, és talán Japán komoly, ellentétekkel terhes geopolitikai irányítévesztését idézné elő. Ebben a helyzetben Délkelet-Ázsia stabilitása bizonyosan veszélybe kerülne, és csak találgatni lehet, hogy az események együttes hatása hogyan befolyásolná annak az Indiának a magatartását és egységét, melynek stabilitása kritikus fontosságú Dél-Ázsia számára.

Ezek az észrevételek komolyan figyelmeztetnek arra, hogy ha a mögöttes geopolitikai világhatalmi struktúra omladozni kezd, sem a nemzetállami kereteken túlmutató új globális problémák, sem a hagyományosabb geopolitikai kérdések nem oldhatók meg – sőt ideiglenes kezelésük sem lehetséges. Míg intő jelek mutatkoznak Európa és Ázsia horizontján, az amerikai politikának – a siker érdekében – Eurázsia egészére kell összpontosítania, és meghatározott geostratégiai terv szerint kell eljárnia.

AZ EURÁZSIAI GEOSTRATÉGIA

A szükséges politika kiindulópontjaként reálisan fel kell ismerni, hogy jelenleg három példa nélküli körülmény határozza meg a világ geopolitikai helyzetét. A történelemben először (1) egyetlen állam nevezhető tényleges világhatalomnak, (2) a világ vezető hatalma egy Eurázsiaán kívüli állam, és – következésképpen – (3) a világ központi politikai küzdőterét, Euráziát Eurázsiaán kívüli hatalom uralja.

Az átfogó és egységes eurázsiai geostratégia kidolgozásakor azonban azzal is tisztában kell lennünk, hogy Amerika tényleges hatalmának vannak korlátai, és a hatalom hatóköre idővel óhatatlanul csökkenni fog. Mint korábban már megjegyeztük, Eurázsia mérete és sokszínűsége, valamint némely államának potenciális ereje kor-

látozza az amerikai befolyás nagyságát és az események feletti ellenőrzését. E körülmény miatt nagy szükség van geostratégiai ügyességre, illetve arra, hogy Amerika megfontoltan és szelektíven alkalmazza erőforrásait a hatalmas eurázsiai saktáblán. És mivel Amerika példa nélküli hatalma idővel elkerülhetetlenül csökken, úgy kell reagálnia más regionális hatalmak színre lépésére, hogy az ne fenyegetse a világban játszott vezető szerepét.

A sakkjátékosokhoz hasonlóan a világ „tervezőinek” is több lépéssel előbbre kell gondolkozniuk, megjósolva a lehetséges ellenlépéseket. Egy jó geostratégiában ezért különbséget kell tenni rövid távú (a következő mintegy öt évre szóló), középtávú (körülbelül húszéves) és hosszú távú (húsz éven túli) stratégiai feladatok között. Ezeket a szakaszokat nem egymástól hermetikusan elkülönített fejezeteknek kell tekintenünk, hanem egyfajta folytonosság részeinek. Az első szakasznak fokozatosan és egyenletesen át kell vezetnie a másodikba – sőt tudatosan afelé kell irányulnia –, majd a másodiknak a harmadikba.

Rövid távon Amerikának az az érdeke, hogy megszilárdítsa és fenntartsa a jelenlegi geopolitikai pluralizmust Euráziában. Ennek érdekében taktikáznia és manővereznie kell, amivel megelőzhető egy – Amerika elsőségét megkérdőjelező – ellenséges koalíció megszületése. Nem is beszélve arról a távoli lehetőségről, hogy bármelyik állam – mellőzve bármely koalíciót – külön is próbálkozhasson ilyesmivel. Középtávon az előzőekről a hangsúlyt fokozatosan át kell helyezni olyan egyre erősödő, de stratégiailag az amerikai törekvéseket elfogadó partnerekre, amelyek amerikai vezetés mellett hozzájárulhatnak egy mindinkább az együttműködésen alapuló eurázsiai biztonsági rendszer kialakításához. Végül, még hosszabb távon, a fentiek nyomán olyan helyzet alakulhat

ki, amelyben a világon a politikai felelősség valóban megosztható lesz.

A legsürgősebb feladat annak biztosítása, hogy egyetlen állam vagy államszövetség se legyen képes kiűzni az Egyesült Államokat Euráziából, vagy akár jelentősen csökkenteni döntőbírói szerepét. Azonban az egész földrészt átható geopolitikai pluralizmus megszilárdítása nem öncél, hanem csak eszköze annak a középtávú szándék-nak, mely valódi partneri viszonyok kialakítására törek-szik Eurázsia kulcsfontosságú térségciben. Nem való-színű, hogy a demokratikus Amerika tartós figyelmet tudna szentelni Eurázsia karbantartásának nehéz, időigényes és költséges feladatára. Ez ugyanis állandó mesterkedéseket és az amerikai katonai források által támogatott hadműveleteket kíván annak érdekében, hogy ne uralhassa a térséget egy másik hatalom. Ezért az első szakasznak logikusan és kiszámítottan át kell vezetnie a másodikba, amikor is a jó szándékú amerikai vezetés még mindig képes és kész eltántorítani másokat attól, hogy fellépjenek vele szemben, s természetesen nemcsak azzal, hogy ez túl költséges multság lenne, hanem azzal is, hogy az amerikai hegemonia nem fenyegeti az Euráziá-ban esetleg regionális hatalomra törekvő államok létfon-tosságú érdekeit.

Ez – középtávú célként – konkrétan azt igényli, hogy valódi partnerkapcsolatok jöjjenek létre, elsősorban a fokozatosan egyesülő és politikailag meghatározott Euró-pával és a térségében vezető szerepet betöltő Kínával; de a birodalmi múltját remélhetőleg maga mögött tudó és Európa felé orientálódó Oroszországgal, valamint – Eurázsia déli részén – a térségre stabilizáló hatást kifejtő, demokratikus Indiával is. Oroszország szerepét – akár po-zitív, akár negatív lesz – mindenesetre döntően befolyá-

solja majd Amerika azon erőfeszítésének a sikere vagy kudarca, hogy szélesebb stratégiai kapcsolatokat építsen ki Európával és Kínával.

Mindebből az következik, hogy egy nagyobb Európa és egy kibővült NATO jól szolgálja majd az amerikai politika rövid és hosszabb távú céljait. Egy nagyobb Európával bővül Amerika befolyási köre. És az új közép-európai tagok felvételével az európai szervezeteken belül is nő az Amerika-párti államok száma. Ráadásul anélkül, hogy eközben olyan politikailag integrált Európa jönne létre, amely hamarosan kihívást jelenthetne az Egyesült Államok számára, a más térségekkel – különösen a Közel-Kélttel – kapcsolatos fontos geopolitikai kérdésekben. Egy politikailag meghatározott Európa fontos szerepet játszhat abban is, hogy Oroszország fokozatosan bekerüljön a világ együttműködési rendszerébe.

Amerika minden bizonnyal nem képes egyedül előmozdítani az európai egyesülés ügyét – ez az európaiakon múlik, főleg a franciákon és a németeken –, viszont meg tudja azt akadályozni. Ez pedig végzetes lenne mind az eurázsiai stabilitás, mind Amerika saját érdekei szempontjából. Ha Európa nem válik egységesebbé, akkor valószínűleg még szétagoltabb lesz. Ennek megfelelően – mint korábban már megállapítottuk – Amerika számára létfontosságú, hogy Franciaországgal és Németországgal szorosan együttműködve segítse létrehozni a politikailag életképes új Európát, amely, gondosan ápolva kapcsolatait az Egyesült Államokkal, szélesíti az együttműködésen alapuló nemzetközi demokratikus rendszert. Nem az a kérdés, hogyan válasszunk Franciaország és Németország között. Európa egyikük nélkül sem létezhet, Európa nélkül pedig nincs eurázsiai rendszer.

A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy fokozatosan közös NATO-vezetést kell kialakítani, továbbá azt, hogy ne csak Afrikában, hanem a Közel-Kelten is jobban elfogadják Franciaország európai szerepvállalását, valamint az EU keleti bővítésének további támogatását, még ha az EU – politikailag és gazdaságilag – magabiztosabb játékos lesz is a világban.³⁵ Egy atlanti szabadkereskedelmi egyezmény, melyet már számos kimagasló atlanti vezető sürgetett, enyhíthetné az EU és az Egyesült Államok közötti növekvő gazdasági versengés kockázatait is. Mindenestre ha az EU-nak sikerül eltemetnie az egész világra romboló hatást gyakorló, több évszázados európai nacionalista ellenségeskedéseket, Amerikának lehetősége lesz mérsékelni jelenlegi eurázsiai döntőbírói szerepvállalását.

A NATO és az EU bővítése új erőt adna Európa lanyhuló küldetéstudatának, ugyanakkor – mind Amerika, mind pedig Európa hasznára – megszilárdítaná a hidegháború sikeres lezárásából eredő demokratikus nyereségeket. Ebben az erőfeszítésben nem kevesebb forog kockán, mint Amerika hosszú távú kapcsolata Európával. Az új Európa még kialakulóban van, és ha ez az Európa geopolitikai szempontból az „euroatlanti” térség része marad, lényeges a NATO bővítése. Ugyanezen oknál fogva, ha nem sikerülne a NATO kibővítése most, hogy már többen

²⁵ Ezzel a céllal számos építő jellegű javaslat merült fel a CSIS (Nemzetközi és Stratégiai Tanulmányok Központja) által megrendezett brüsszeli tanácskozáson 1997 februárjában. Ezek között szerepelt a közös szerkezeti reform, mellyel csökkenteni kívánták a kormányok deficitjét; továbbá egy európai védelmi ipari bázis kifejlesztése, mely erősítené az atlanti védelmi együttműködést és növelné Európa szerepét a NATO-ban. Ilyen és ehhez hasonló, Európa szerepét növelni kívánó kezdeményezések hasznos felsorolása található David C. Gompert és F. Stephen Larrabee kiadványában: *America and Europe: A Partnership for a New Era* (Santa Monica, Calif.: RAND, 1997).

elkötelezték magukat mellette, semmivé válna az egységesülő Európa fogalma, és Közép-Európa demoralizálna. Ez még a Közép-Európával kapcsolatos, jelenleg szunnyadó vagy agonizáló orosz geopolitikai törekvéseket is újra felélesztené.

Sőt, ha kudarcba fulladna a NATO bővítésére irányuló amerikai erőfeszítés, az még komolyabb orosz törekvéseket indítana el. Még nem nyilvánvaló – és a történelem erősen az ellenkezőjét sugallja –, vajon az orosz politikai elit osztja-e Európának azt a szándékát, hogy erős és tartós amerikai politikai és katonai jelenlét legyen a kontinensen. Ezért, míg az együttműködésen alapuló viszony fenntartása Oroszországgal nyilvánvalóan kívánatos, Amerika érdekeivel egybevág az is, hogy egyértelmű üzenetet küldjön, mi fontos számára a világpolitikában és mi nem. Ha Amerikának választania kell egy nagyobb euroatlanti rendszer vagy egy Oroszországhoz fűződő jobb viszony között, akkor az előbbi összehasonlíthatatlanul fontosabb, mint ez utóbbi.

Emiatt a NATO-bővítés ügyében Oroszországgal folytatott egyeztetésnek nem lehet olyan eredménye, amely Oroszországot ténylegesen a szövetség döntéshozó tagjává teszi, és így gyengíti a NATO sajátosan euroatlanti jellegét, miközben az új tagokat másodrangú státuszba helyezi. Ezzel lehetővé válna, hogy Oroszország újra megkísérelje közép-európai befolyási övezetét visszanyerni, és NATO-beli jelenlétét felhasználva vitákat szítson Amerika és Európa között, így csökkentve Amerikának az európai ügyekben játszott szerepét.

Amikor Közép-Európa belép a NATO-ba, az is döntő fontosságú, hogy minden Oroszországnak adott, e térségre vonatkozó új biztonsági garancia valóban kölcsönös és mindkét fél számára megnyugtató legyen. Fontos tényező

lehet a NATO-csapatok és atomfegyverek elhelyezésének korlátozása az új tagországok területén – ezzel enyhíteni lehetne a jogos orosz aggodalmat. Az ilyen lépéseknek azonban arányos orosz garanciákkal kell párosulniuk a stratégiaileg fenyegető kalinyingrádi kiszögellés demilitarizációjáról, valamint a leendő új NATO- és EU-tagok határai mentén történő csapatelhelyezés korlátozásáról. Miközben Oroszország újonnan függetlenné vált nyugati szomszédai mind tartós és együttműködésen alapuló viszonyt szeretnének kialakítani Moszkvával, valójában érthető történelmi okokból továbbra is félnek tőle. Ezért minden európai szívesen fogadná, ha a NATO/EU és Oroszország között kölcsönösen méltányos egyezmény születne, mert ez azt jelezné, hogy Oroszország – immár túl a birodalmi létén – végre Európa mellett dönt.

Ez a döntés egy átfogóbb crőfeszítés útját egyengethetné annak érdekében, hogy növekedjen Oroszország státusa és tekintélye. A Hetek csoportjában való hivatalos tagsága, valamint az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet döntéshozó gőpezetének megújítása – melyen belül létrejöhetne egy Amerikából, Oroszországból és néhány kulcsfontosságú európai országból álló külön biztonsági bizottság – lehetőséget teremtené az építő jellegű orosz részvétel számára Európa politikai és biztonsági arculatának kialakításában. Az Oroszországnak nyújtott folyamatos nyugati pénzügyi támogatás, valamint az Európához kapcsolódó új autópálya- és vasúthálózat kifejlesztése révén nagyot lépne előre az a folyamat, melyben Oroszországnak oka lenne Európát választani.

Oroszország hosszabb távú eurázsiai szerce nagymértékben azon a történelmi jelentőségű választáson fog múlni, amit Oroszországnak talán még ebben az évtizedben meg kell tennie saját önmeghatározása érdekében.

Még ha Európa és Kína ki is terjeszti területi befolyását, akkor is Oroszország rendelkezik a világ legnagyobb összefüggő földterületével. Ez a terület tíz időzónát foglal magába. Kétszer akkora, mint az Egyesült Államok vagy Kína, és hozzá képest eltörpül egy kibővült Európa is. Ezért Oroszország fő gondja nem a területi veszteség. A hatalmas ország inkább annak a következményeivel kell szembenézzen, és abból kell levonnia megfelelő következtetéseket, hogy Európa és Kína már gazdaságilag erősebbek nála, s hogy Kína – a társadalmi modernizáció terén – hamarosan megelőzheti őt.

Ilyen körülmények között az orosz elitnek is világosabban kell látnia, hogy Oroszország elsődleges célja a modernizáció, és kár hiábavaló erőfeszítésekbe bonyolódnia korábbi világhatalmi státusának visszaszerzése végett. Tekintettel az ország hatalmas területére és sokféleségére, valószínűleg egy decentralizált, szabadpiaci alapon álló politikai rendszer szabadítaná föl igazán az orosz nép alkotóerejét és az ország hatalmas természeti forrásait. Viszont egy ilyen decentralizált Oroszország kevésbé lenne mobilizálható az egykori birodalmi alapokon. Egy laza oroszországi szövetség – mely az ország európai részéből, egy Szibériai Köztársaságból és egy Távol-keleti Köztársaságból állna – könnyebben tarthatna fenn szorosabb gazdasági kapcsolatokat Európával, az új közép-ázsiai államokkal és a keleti országokkal; ennek folytán felgyorsulna Oroszország fejlődése. A három szövetségre lépett országrész jobban kihasználhatná a helyi alkotóerőt is, melyet évszázadokon át elnyomott Moszkva súlyos, bürokratikus keze.

Valószínűbb, hogy ha Amerika sikeresen megvalósítja oroszországi stratégiájának második fontos elemét, azaz ha megerősíti a fennálló geopolitikai pluralizmust a volt

szovjet térségben, Moszkva egyértelműen Európát választja majd a birodalom helyett. Amerika ezzel a birodalom visszaállítására irányuló minden kísértést elfojtana. Egy, a birodalmi létet már maga mögött tudó és Európára figyelő Oroszországnak valóban be kellene látnia, hogy az ilyen irányú amerikai erőfeszítések hasznosak, mert segítenek megszilárdítani a térség stabilitását, és csökkentik az ellentétek lehetőségét új, potenciálisan instabil déli határain. De a geopolitikai pluralizmus megszilárdításának politikája nem függhet attól, hogy jó viszony áll-e fenn Oroszország és Amerika között. Inkább fontos biztosítékként szolgál arra az esetre, ha – egy valóban fenyegető orosz birodalmi politika újbóli megjelenése miatt – mégsem sikerülne kialakítani ilyen jó viszonyt.

Ebből következően a kulcsfontosságú új független államok politikai és gazdasági támogatása szerves része a szélesebben értelmezett eurázsiai stratégiának. Ennek a politikának kritikus fontosságú eleme az önálló Ukrajna megszilárdítása, mely időközben közép-európai államként definiálja újra magát, és szorosabb integrációba lép Közép-Európával, valamint a közelebbi kapcsolattartás olyan stratégiai fontosságú államokkal, mint Azerbajdzsán és Üzbegisztán, és – az oroszok által támasztott akadályok ellenére – Közép-Ázsia bekapcsolása a világ-gazdaságba.

Egy nagyarányú nemzetközi befektetés az egyre könnyebben elérhető kaszpi-közép-ázsiai térségben nemcsak az új államok függetlenségének megszilárdítását segítené elő, hanem hosszú távon javára válna Oroszországnak is, amely remélhetőleg a birodalmi létet maga mögött tudva demokratikus útra lép. A térség energiaforrásainak és ásványkincseinek kiaknázása jólétet teremtené, növelné a

stabilitás és a biztonság érzését a térségben, és talán a balkáni jellegű ellentétek kockázatát is csökkentené. A külföldi befektetések által megalapozott, felgyorsult gazdasági fejlődésből származó haszon eljutna a gazdaságilag fejletlen szomszédos orosz tartományokba is. Ezenkívül, ha a térség új uralkodó elitje felismeri, hogy Oroszország elfogadja a térség világgazdasági integrációját, kevésbé fognak tartani a Moszkvával fenntartott szoros gazdasági kapcsolatok politikai következményeitől. Így idővel egy nem birodalmi alapon álló Oroszországot újra elfogadnának a térség első számú gazdasági partnereként.

A Kaukázus és Közép-Ázsia stabilitásának és függetlenségének kialakulása érdekében Amerikának vigyáznia kell arra, hogy ne idegenítse el magától Törökországot, és meg kell vizsgálnia, hogy javítható-e az amerikai–iráni viszony. Egy olyan Törökország, amely számkivetettnek érzi magát abban az Európában, amelyhez csatlakozni kíván, és egyre inkább iszlám befolyás alá kerül, nagyobb valószínűséggel fogja pusztán rossz szándékból megvétozni a NATO bővítését, és kevésbé valószínű, hogy együttműködik azon nyugati törekvésekkel, melyek egy világi alapokon álló, a világközösségbe integrálódni kész Közép-Ázsia megteremtését célozzák.

Ennek megfelelően Amerikának arra kell használnia európai befolyását, hogy támogassa Törökország majdani felvételét az EU-ba, és Törökországot hangsúlyozottan európai államként kell kezelnie – feltéve hogy a török belpolitikában nem következik be az iszlám felé irányuló drámai fordulat. Ha rendszeres megbeszélésekre kerülne sor Ankarával a Kaszpi-tenger medencéjének és Közép-Ázsiának a jövőjéről, ez Törökországban azt az érzést keltene, hogy stratégiai partnerségi viszony áll fenn közte

és az Egyesült Államok között. Amerikának azokat a török törekvéseket is erősen támogatnia kell, hogy az azerbajdzsáni Bakiból a török földközi-tengeri Ceyhanba vezető csővezeték legyen a Kaszpi-tengeri medence energiaforrásainak fő útvonala.

Továbbá Amerikának nem érdeke, hogy fenntartsa az ellenséges amerikai–iráni viszonyt. A majdani megbékélésnek mindenképpen annak a közös stratégiai érdeknek a felismerésén kell alapulnia, hogy stabilizálni kell Irán jelenleg nagyon labilis környezetét. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen megbékélést mindkét félnek akarnia kell, ez nem olyan szívesség, melyet az egyik állam megtehet a másiknak. Az USA érdeke egy erős, vallásos, de nem elvakultan Nyugat-ellenes Irán, és ezt előbb-utóbb valószínűleg az iráni politikai elit is felismeri. Hosszú távon jobban szolgálná Amerika érdekeit, ha az Egyesült Államok felhagyna jelenlegi tiltakozásaival a szorosabb török–iráni gazdasági együttműködést illetően, különös tekintettel az új csővezetékek építésére és az Irán, Azerbajdzsán és Türkmenisztán közötti új típusú összeköttetésekre. Tulajdonképpen Amerikának az lenne az érdeke, hogy hosszú távon részt vegyen ilyen projektek finanszírozásában.³⁶

³⁶ Itt érdemes idézni azt a bölcs tanácsot, melyet a CSIS-ben dolgozó kollégám, Anthony H. Cordesman adott („The American Threat to the United States” című tanulmányában – 1997. február, 16. o. –, melyet az Army War College-ban olvasott fel). Ő arra figyelmeztetett, hogy az amerikaiak hajlamosak ördöginek kikiáltani ügyeket, sőt nemzeteket is. Szavai szerint: „Irán, Irak és Líbia olyan esetek, ahol az USA ellenségesnek nevezett olyan rezsimeket, melyek valós, ám korlátozott fenyegetést jelentenek, és ördöginek tartja őket anélkül, hogy kifejlesztett volna egy használható közép- vagy hosszú távú végjátékot stratégiájában. Az USA tervezői nem remélhetik, hogy teljesen elszigetelhetik ezeket az államokat, és semmi értelme „sátáni” vagy „terrorista” államokként kezelni őket. [...] Az USA erkölcsileg szürke világban él, és nem változtathatja azt sem fehérre, sem feketére.”

India esetleges szerepét is ki kell emelni, bár jelenleg viszonylag passzív játékos az eurázsiai színtéren. Indiát, geopolitikai szempontból, továbbra is a kínai–pakisztáni koalíció feltartóztatása köti le, és Oroszország már nem képes ugyanazt a politikai támogatást nyújtani neki, mint az egykori Szovjetunió. Azonban az indiai demokrácia fennmaradása fontos, mert többkötetnyi tudományos vitánál jobban cáfolja azt a véleményt, miszerint az emberi jogok és a demokrácia csupán provinciális nyugati jelenségek. India példája bizonyítja, hogy a demokrácia-ellenes „ázsiai” értékek – melyeket a szónokok Szingapúrtól Kínáig hirdetnek – egyszerűen csak demokrácia-ellenesek, de nem szükségszerűen jellemzőek Ázsiára. India kudarca ezért csapás lenne a demokrácia kilátásaira, és olyan hatalmat tüntetne el a színről, amely hozzájárul az ázsiai színtér nagyobb egyensúlyához, különösen, ha tekintetbe vesszük Kína geopolitikai megerősödését. Ebből az következik, hogy lassan időszerűvé válik India fokozatos bevonása a regionális stabilitásról és különösen Közép-Ázsia jövőjéről szóló vitákba, nem is beszélve a közvetlenebb, kétoldalú kapcsolatok előmozdításáról az amerikai és az indiai védelmi közösségek között.

A geopolitikai pluralizmus eurázsiai megvalósítása illúzió az Amerika és Kína közötti stabil és egyre mélyülő stratégiai egyetértés nélkül. Következésképpen első lépésként olyan politikára van szükség, amely komoly stratégiai párbeszéd részesévé teszi Kínát, és mely párbeszédben később – harmadik félként – talán Japán is bekapcsolódhat. Ily módon Kínának egyre inkább érdekében állna egy olyan, Amerikával történő megegyezés, amely – főleg Északkelet- és Közép-Ázsia térségében – közös geopolitikai érdekeket tükröz. Az is Amerika dolga, hogy egyértelművé tegye elkötelezettségét az egységes

Kína mellett, nehogy a tajvani ügy elmérgesedjen, különösen miután Hongkong csatlakozik az országhoz. Ugyanezen oknál fogva Peking saját érdeke, hogy Hongkong visszatértével sikeresen szemléltettesse: Nagy-Kína tudja tolerálni és őrizni a növekvő sokféleséget.

Annak ellenére, hogy – amint azt a 4. és 6. fejezetben kifejtettük – egy Amerika elleni kínai–orosz–iráni szövetség valószínűleg nem lenne több, mint alkalmi taktikai póz, ajánlatos úgy kezelni Kínát, hogy Peking ne tolódjon ebbe az irányba. Egy ilyen „hegemóniaellenes” szövetséget Kína tartana össze, s mivel ő lenne a legerősebb, a legdinamikusabb, övé lenne a vezető szerep is. Ugyanakkor maga a szövetség csak egy elégedetlen, frusztrált és ellenséges Kína körül jöhetne létre. Sem Oroszországnak, sem Iránnak nincsenek meg a szükséges eszközei ahhoz, hogy egy ilyen koalíció központi magva legyen.

Elsőrendű fontosságú, hogy Amerika és Kína között stratégiai párbeszéd alakuljon ki azokról a területekről, amelyeket egyikük sem szeretne más hegemoniára törekvő ország befolyása alatt látni. A haladás érdekében azonban ennek a párbeszédnek folyamatosnak és komolynak kell lennie. A párbeszéd során kitartóbban fel lehetne vetni vitásabb ügyeket is, például Tajvan és az emberi jogok kapcsán. Sőt egészen hitelesen be lehetne bizonyítani, hogy Kína belső liberalizálódása nem pusztán belügy, mivel csak egy demokratizálódó és virágzó Kínának van esélye arra, hogy békésen magához csalogassa Tajvant. Az erőszakos újraegyesítésre tett minden kísérlet nemcsak veszélybe sodorná az amerikai–kínai kapcsolatokat, hanem elkerülhetetlenül hátrányos következményekkel járna Kínára nézve, amely így kevésbé vonzaná a fejlődése fenntartásához szükséges külföldi tőkét.

Egyszóval egy ilyen akció után Kína keresztet vethetne régióuralmi és világhatalmi törekvéseire.

Kína ugyan jó úton halad afelé, hogy a régióban vezető szerepet töltsön be, valószínű azonban, hogy még jó ideig nem válik világhatalommá (a 6. fejezetben taglalt okok miatt). A kínai világhatalomtól való paranoiás félelem Kínában nagyzási mániát szül, bár nyilvánvalóan akár az erősödő amerikai–kínai ellenséges viszonyról szóló önbeteljesítő jóslat forrása is lehet. Ennek megfelelően Pekinget sem visszafogni nem szabad, sem pedig kegyeiért versengeni. Olyan tisztelettel kell bánni vele, ami a világ legnagyobb fejlődő és – eddig legalábbis – meglehetősen sikeres államának kijár. Geopolitikai szerepe valószínűleg nemcsak a Távol-Keleten, hanem Eurázsia egészében is nőni fog. Ezért érdemes lenne meghívni Kínát a Hetek éves csúcstalálkozójára, melyen a világ vezető országai vesznek részt, különösen mióta – Oroszország bevonásával – a csúcstalálkozó a gazdasági kérdéseken túl politikaiakkal is foglalkozik.

Amint Kína egyre inkább szerves részévé válik a világrendszernek – és így kevésbé lesz hajlamos regionális elsőségét politikailag korlátolt módon kihasználni –, a történelmi okokból számára fontos területeken kialakuló befolyási övezetei valószínűleg részei lesznek az eurázsiai geopolitikai egység szerkezetének. Hogy érdeklődést fog-e mutatni, mondjuk az egyesített Korea iránt, az nagyrészt attól függ, milyen mértékű lesz a japán–koreai megbékélés. Ezt mellesleg Amerikának aktívabban kellene bátorítania. Mindenesetre Korea újraegyesítése Kína belecselezése nélkül szerencsétlen megoldás lenne.

A majdani Nagy-Kína elkerülhetetlenül sürgetni fogja Tajvan visszacsatolását, de betagozódása a nemzetközi gazdasági és politikai kapcsolatok egyre több kötelezett-

séggel járó rendszerébe pozitívan is hathat a kínai belpolitikára. Ha Hongkong bekebelezése nem von maga után elnyomó intézkedéseket, Teng Hsziao-ping Tajvanra vonatkozó megfogalmazását – „egy ország, két rendszer” – át lehet majd írni „egy ország, több rendszer”-re. Ezáltal elfogadhatóbbá válna az újraegyesítés az érintett felek számára, és ez is megerősíti azt a felfogást, hogy Kína politikai fejlődése nélkül nem lesz lehetséges az ország békés átalakítása.

Mindenesetre történelmi és geopolitikai okokból Kínának Amerikát természetes szövetségesének kellene tartania. Japánnal és Oroszországgal ellentétben Amerikának soha nem voltak területi követelései Kínával szemben, és Nagy-Britanniával ellentétben soha nem alázta meg Kínát. Sőt egy Amerikával kötött életképes megegyezés nélkül Kína valószínűleg nem lesz képes vonzani a növekedéséhez – és ezen keresztül a regionális elsőség megszerzéséhez – olyannyira szükséges tömeges külföldi befektetéseket sem. Hasonlóképpen, amerikai–kínai stratégiai egyezség nélkül – mely az amerikai részvétel keleti pillére lenne Euráziában – Amerikának nem lesz az ázsiai szárazföldre vonatkozó geostratégiája, ami nélkül per sze nem lesz lehetséges eurázsiai geostratégia sem. Így Amerika számára Kína regionális hatalma – a nemzetközi együttműködés szélesebb kereteibe beillesztve – életfontosságú geostratégiai eszköz lehet. Mindez Eurázsia stabilitása szempontjából ugyanolyan fontos, mint Európa – és fontosabb, mint Japán.

Azonban az európai helyzettől eltérően a keleti szárazföldön egyhamar nem fog kialakulni demokratikus hídfő. Ezért van akkora fontossága annak, hogy Amerika a Kínával kialakítandó, mélyülő stratégiai viszonyát annak egyértelmű elismerésére alapozza, hogy a demokratikus

és gazdaságilag sikeres Japán Washington első számú partnere a Csendes-óceánon, illetve kulcsfontosságú partnere a világban. Annak ellenére, hogy Japán az őt övező erős ellenszenv miatt nem válhat uralkodó ázsiai hatalommá, még lehet vezető nemzetközi hatalom. Tokió nagy befolyásra tehet szert a világban, ha a jelenleg napirenden lévő ügyekben szorosan együttműködik az Egyesült Államokkal, s ha közben kerülni igyekszik minden hiábavaló és értelmetlen erőfeszítést, hogy regionális hatalom legyen. Így tehát az amerikai politika feladata lenne, hogy Japánt ebbe az irányba terelje. Egy amerikai–japán szabadkereskedelmi egyezmény – amely közös gazdasági térséget hozna létre – erősítené a kapcsolatot, és közelebb vinne a célhoz. Hasznosságát tehát közösen kellene megvizsgálni.

Amerika csak Japánnal szoros kapcsolatot fenntartva fogadhatja el Kína regionális törekvéseit, szembeszállva ugyanakkor minden önkényes megnyilvánulásával. Csak ilyen alapon hozható létre olyan bonyolult háromoldalú megegyezés, amelynek részese az amerikai világhatalom, a kínai regionális elsőség és a japán nemzetközi vezető szerep. Azonban ezt a széles geostratégiai megegyezést alááshatja az amerikai–japán katonai együttműködés ésszerűtlen kibővítése. Japánnak elsősorban nem az lenne a dolga, hogy Amerika elsüllyeszthetetlen távol-keleti repülőgép-anyahajója legyen. Továbbá az sem, hogy Amerika számára ő töltse be a fő ázsiai katonai partner vagy potenciális ázsiai regionális hatalom szerepét. A fentiekre irányuló céltalan erőfeszítések Washingtont elvághatják az ázsiai szárazföldtől, csökkenthetik a Pekinggel történő stratégiai megegyezés lehetőségét, és így oda vezethetnek, hogy Amerika nem lesz képes egész Euráziában megszilárdítani a tartós geopolitikai pluralizmust.

Ha eleve kizárjuk egy, a térségben vezető szerepet betölteni képes hatalom megjelenését, az Eurázsiaiban található geopolitikai pluralizmus tartósságát – talán a jövő század elején – növelhetné egy Transzeurázsiai Biztonsági Rendszer kialakulása. Egy ilyen transzkontinentális biztonsági egyezmény felölelné a kibővült NATO-t – melyhez együttműködési megállapodással kötődne Oroszország – és Kínát; továbbá Japánt, mely még mindig Amerikához kapcsolódna kétoldalú biztonsági szerződéssel. De ehhez a NATO-nak először ki kell bővülnie, Oroszországot pedig be kell vonni egy nagyobb regionális biztonsági együttműködésbe. Ezenkívül az amerikaiaknak és a japánoknak intenzív tárgyalásokat kell folytatniuk annak érdekében, hogy megteremtődjék egy háromoldalú távol-keleti politikai-biztonsági együttműködés, Kína részvételével. A háromoldalú amerikai–japán–kínai biztonsági egyeztetéseknek később több ázsiai résztvevője is lehetne, és ez párbeszédhez vezethetne köztük és az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet között. Ez előkészíthetné egy sor európai és ázsiai állam eszmecseréjét, mellyel kezdetét vehetné egy transzkontinentális biztonsági rendszer intézményesítése.

Idővel egy hivatalosabb szerkezet is létrejöhet, elősegítve annak a Transzeurázsiai Biztonsági Rendszernek a kialakulását, amely első ízben fogná át az egész földrészt. Ennek a rendszernek a kialakulása – lényegének meghatározása, majd intézményesítése – lehet a jövő évtized fő szerkezetépítési kezdeményezése, ha a korábban felvázolt politika már megteremtette a szükséges feltételeket. Egy efféle széles, transzkontinentális biztonsági szerkezetben helyet kaphatna egy biztonsági állandó

bizottság, melynek tagjai a fő eurázsiai szerveződések lennének, és mely elősegíthetné, hogy a Biztonsági Rendszer hatékony együttműködést alakíthasson ki a világ stabilitását befolyásoló kulcsfontosságú ügyekben. Egy ilyen szervezettebb transzkontinentális rendszernek a magja Amerika, Európa, Kína, Japán, a szövetségi Oroszország és India, valamint talán néhány további ország lehetne. Majdani létrejötte fokozatosan megszabadítaná Amerikát terhei egy részétől, miközben fenntartaná Eurázsia stabilizálójaként és döntőbírájaként betöltött kulcs-szerepét.

AMI AZ UTOLSÓ GLOBÁLIS SZUPERHATALOM UTÁN KÖVETKEZIK

Hosszú távon a világpolitika szempontjából elkerülhetetlenül egyre kedvezőtlenebb, ha a hegemonikus erő egy állam kezében összpontosul. Így Amerika nemcsak az első és egyetlen igazi szuperhatalom, de valószínűleg az utolsó is.

Ez nemcsak azért van, mert a nemzetállamok fokozatosan egyre átjárhatóbbá válnak, hanem azért is, mert a hatalom forrását jelentő tudás egyre inkább terjed, egyre több emberhez jut el, és kevésbé kötik nemzeti határok. A gazdasági hatalom is egyre szerteágazóbb lesz. Az elkövetkező években valószínűleg egyetlen hatalom sem éri el a világ GDP-jének mintegy 30 százalékát, amit Amerika a század nagy részében magáénak mondhatott, sőt 1945-ben ez a részesedés az 50 százalékot is elérte. Amerika fogja továbbra is megtermelni a világ GDP-jének mintegy 20 százalékát, ez azonban 2020-ra talán 10–15 százalékra, ahogy a többi hatalom – Európa, Kína, Japán – relatív részesedését többé-kevésbé az amerikai szintre

növeli. De nem valószínű, hogy egyetlen szerveződés világelsőségre tenne majd szert, oly módon, ahogy az Amerikának jutott osztályrészül e század folyamán. Ennek nyilvánvalóan nagyon jelentős katonai és politikai következményei lesznek.

Amerikának – az amerikai társadalom soknemzetiségű és kivételes jellege miatt – könnyebb volt vezető szerepét úgy kiterjesztenie a világra, hogy az ne tűnjön szigorúan nemzeti jellegűnek. Ha például Kína próbálna világelsőségre törni, azt mások elkerülhetetlenül valamiféle nemzeti egyeduralmi törekvésnek vennék. Egyszerűbben fogalmazva, amerikai bárki lehet, de kínai csak kínai lehet – és ez további jelentős korlátot állít az alapvetően nemzeti világuralmi törekvések elé.

Ennek megfelelően, ha az amerikai vezető szerep halványulni kezd, akkor Amerika jelenlegi világelsőségét valószínűleg egyetlen állam sem ismételheti meg. Így a fő kérdés a jövőben az: „Mit hagy Amerika örökölni a világra tartós vezető szerepének emlékeként?”

A válasz részben attól függ, hogy ez az elsőség mennyi ideig tart még, és hogy milyen aktívan alakítja majd Amerika a kulcsfontosságú hatalmi partnerség kereteit, melyek idővel hivatalosabb formában is intézményesíthetők. Meglehet, bel- és külpolitikai okok miatt Amerika történelmi lehetősége viszonylag rövidnek bizonyul ahhoz, hogy építő módon kihasználhassa világhegemoniáját. Egy valódi népképviselői alapokon működő demokrácia soha nem tett szert korábban nemzetközi fölényre. A hatalom gyakorlása – különösen a gazdasági költségek és az emberi áldozatok, amiket ez gyakran megkövetel – általában nem kedvez a demokratikus ösztönöknek. A demokratizálódás ellensége a birodalmi mozgósításnak.

A jövőt illetően talán az a legnagyobb kérdés, hogy vajon Amerika lesz-e az első olyan szuperhatalom, amely képtelen élni, vagy egyenesen nem akar élni hatalmával. Lehet, hogy egy magatehetetlen világhatalom válik belőle? A közvélemény-kutatások szerint az amerikaiaknak csak egy kis része (13 százalék) ért egyet azzal, hogy „az Egyesült Államoknak – mint az egyetlen megmaradt szuperhatalomnak – továbbra is a világ első számú vezetőjeként kell megoldania a nemzetközi problémákat”. A túlnyomó többség szerint jobb, ha Amerika „más országokkal együtt, arányosan veszi ki részét a nemzetközi problémák megoldásából”.³⁷

Ahogy Amerika egyre inkább multikulturális országgá válik, lehet, hogy egyre nehezebben alakul ki közmegegyezés a külpolitikában, kivéve az igazán súlyos és széles körben észlelt közvetlen külső fenyegetéseket. Ilyen közmegegyezés létezett a második világháború alatt, sőt még a hidegháború idején is. Azonban ez nemcsak a széles körben elfogadott demokratikus értékekben gyökerezett – melyekről a közvélemény úgy érezte, hogy veszélyben vannak –, hanem abban is, hogy kulturális és etnikai rokonságot éreztek az ellenséges totalitárius államhatalmak európai áldozataival.

A fentiekhez hasonló nemzetközi kihívás hiányában elképzelhető, hogy az amerikai társadalom sokkal nehezebben alakít majd ki konszenzust olyan külpolitikai

³⁷ „An Emerging Consensus – A Study of American Public Attitudes on America's Role in the World” (College Park: Center for International and Security Studies at the University of Maryland, 1996. július). Érdemes megjegyezni, bár nem tér el az idézettektől, hogy a fenti központ 1996. elején végzett tanulmányai (Steven Kull kutató vezetésével) is azt mutatták, hogy jelentős többség támogatja a NATO kibővítését (62 százalék támogatta, 27 százalék erősen támogatta, és csak 29 százalék ellenezte, valamint 14 százalék erősen ellenezte).

kérdésekben, amelyek közvetlenül nem kapcsolódnak értékekhez, illetve a szélesebb körű kulturális-etnikai szolidaritáshoz; és amelyek – mint tudjuk – tartós és néha költséges birodalmi beavatkozást igényelnek. Politikai szempontból két homlokegyenest ellentétes nézet tűnik elfogadottnak a történelmi jelentőségű hidegháborús győzelem következményeivel kapcsolatban. Egyrészt az, hogy a hidegháború befejeződése indokolttá teszi Amerika önként vállalt globális kötelezettségeinek jelentős csökkentését; másrészt pedig, hogy eljött az ideje egy valóban nemzetközi multilaterális kapcsolatrendszernek, mellyel szemben Amerikának – részben – fel kellene adnia eddigi önállóságát. Mindkét szélsőség elkötelezett körök támogatását élvezi.

Általánosabban szólva lehet, hogy az Amerikában folyó kulturális változás nem kedvez a tartós globális hatalomgyakorlásnak, minthogy az magas fokú elvi motivációt, intellektuális elkötelezettséget és a hazafiság örömét igényli. Azonban az ország kultúrája egyre inkább a tömegszórakoztatást helyezi előtérbe, melynek fő jellegzetességei a személyes élvezetek és a társadalomtól való menekülés. Ezek együttes hatása miatt egyre nehezebb megtartani a szükséges politikai konszenzust az Amerika által külföldön játszott tartós – és alkalmanként költséges – vezető szerep számára. A tömegkommunikáció különösen fontos szerepet játszik ebben a tekintetben, mert erős ellenérzést vált ki az erő használatának minden formájával szemben, még ha az csekély áldozatot követel is.

Ráadásul Amerika és Nyugat-Európa nehezen birkózik meg a társadalmi méretekben jelentkező hedonizmus kulturális következményeivel, és a vallási alapon kialakult értékek központi társadalmi szerepe drámaian csökken. (Szembeötlők a párhuzamok az 1. fejezetben említett

birodalmak hanyatlásával.) Az ebből következő kulturális válsághoz még hozzájárul a drogok terjedése, illetve – különösen Amerikában – a faji kérdés és a kábítószer-probléma összekapcsolódása. Az utóbbi időben a gazdasági növekedés mértéke nem tud lépést tartani a növekvő anyagi elvárásokkal, melyeket a mértéktelenül fogyasztói szemléletű kultúra gerjeszt. Túlzás nélkül kijelenthető: a történelmi aggodalom, sőt a pesszimizmus válik egyre uralkodóbbá a nyugati társadalom műveltebb köreiben.

Majdnem fél évszázaddal ezelőtt egy jeles történész, Hans Kohn – látva a két világháború tragikumát és a totalitárius kihívás bénító következményeit – afeletti aggodalmának adott hangot, hogy a nyugat „elfáradhat és kimerülhet”. Pontosabban attól félt, hogy

a XX. század embere kevésbé magabiztos, mint XIX. századi elődje volt. Saját bőrén tapasztalta a történelem sötét erőit. Olyan dolgokkal találta magát szemben, melyekről hitte, azok már végképp a múlthoz tartoznak: elvakult hit, tévedhetetlen vezérek, rabszolgaság és mérszárlások, egész népek kiirtása, könyörtelenség és barbarizmus.³⁸

Ezt az önbizalomhiányt erősítette a hidegháború végének következményei miatt érzett általános csalódottság. Az egyetértésen és összhangon alapuló „új világrend” helyett olyan dolgok estek meg, váltak a jövő valóságává, melyekről azt hitték, hogy „már végképp a múlthoz tartoznak”. Bár az etnikai-nemzeti ellentétek már nem fenyegetnek, nagy háborúk veszélyével, mégis a világ jelentős részcin veszélyeztetik a békét. Így a háború még

³⁸ Hans Kohn, *The Twentieth Century* (New York, 1949), 53. o.

jó ideig nem fog kimenni a divatból. Amióta a tehetősebb nemzeteket korlátozza, hogy az általuk birtokolt technológia elpusztíthatja őket magukat is, a háború talán olyan luxussá vált, amelyet ma már csak a világ szegény népei engedhetnek meg maguknak. Belátható időn belül az emberiség elszegényedett kétharmadát nem fogja motiválni a kiváltságosok önuralma.

Azt is érdemes megjegyezni, hogy a nemzetközi konfliktusokban és a terrorcselekményekben eddig figyelemre méltó módon sikerült elkerülni a tömegpusztító fegyverek használatát. Nyilvánvalóan megjósolhatatlan, hogy ez az önmegtartóztatás meddig fog tartani, de mivel nemcsak államok, hanem szervezetek számára is egyre inkább elérhetővé válnak a tömegkatasztrófát okozó eszközök – nukleáris vagy bakteriológiai fegyverek –, bevetésük valószínűsége is elkerülhetetlenül nő.

Összefoglalva: Amerika, mint a világ első számú hatalma, nem sok történelmi lehetőség közül választhat. A jelenlegi viszonylagos világbéke rövid életű lehet. Ez sürgetően szükségessé teszi, hogy Amerika – a világra gyakorolt befolyása révén – növelje a nemzetközi geopolitikai stabilitást, és bátorítsa a Nyugat történelmi optimizmusát. Ahhoz, hogy ez az optimizmus megjelenjen, Amerikának egyszerre kell tudnia meggyőző módon kezelni belső társadalmi gondjait és a külső geopolitikai kihívásokat.

Azonban a nyugati optimizmus újraélesztése és a nyugati értékek egyetemessé válása nem kizárólag Amerikán és Európán múlik. Japán és India példája mutatja, hogy az emberi jogok kérdése és a demokratikus kísérlet fontossága ázsiai körülmények között, magasan fejlett és fejlődő országokban egyaránt érvényes lehet. Japán és India tartós demokratikus sikere ezért hatalmas jelentőségű abból a szempontból is, hogy a világpolitikát illetően még

inkább bizakodva tekinthessünk a jövőbe. A két említett ország, valamint Korea és Tajvan demokratikus eredményei azt sugallják, hogy Kína folyamatos gazdasági növekedése és a kívülről jövő, változást sürgető nyomás – aminek az az oka, hogy az ország egyre inkább része a nemzetközi életnek – talán a pekingi rendszer fokozatos demokratizálódásához is elvezethetnek.

E kihívásoknak megfelelni Amerika számára egyszerre teher és különleges felelősség. Az amerikai demokrácia természetéből adódóan a hatékony válasz megköveteli, hogy a közvélemény megértse, miért is oly fontos az amerikai hatalom által játszott szerep a stabil geopolitikai együttműködés kialakulásában. Egy efféle együttműködés meg tudja akadályozni, hogy az egész világon anarchia törjön ki, és késleltetni tudja az új hatalmi kihívásokat is. A világméretű anarchia elkerülése és egy hatalmi vetélytárs megjelenésének megakadályozása megköveteli Amerika világpolitikai céljának hosszabb távú meghatározását, nevezetesen azt, hogy egy globális geopolitikai együttműködési keret kialakításán kell munkálkodnia.

Sajnos mind a mai napig egyoldalúak maradtak azok az erőfeszítések, melyek új globális célokat próbáltak meghatározni az Egyesült Államok számára a hidegháborút követő korszakban. Nem kapcsolták ugyanis össze az emberiség sorsának javítását azzal a parancsoló szükségyszerűséggel, hogy megőrizték Amerika vezető hatalmi pozícióját. Számos ilyen kísérletet lehetett látni nemrégiben. A Clinton-kormány első két évében a „magabiztos többoldalúság” hangoztatói nem vették kellő mértékben figyelembe a jelenlegi hatalmi viszonyok alapvető realitásait. Később, amikor azt hangsúlyozták: Amerikának a „demokrácia elterjesztésére” kell összpontosítania, figyelmen kívül hagyták, hogy Amerika számára tovább-

ra is fontos a globális stabilitás fenntartása, illetve néhány hasznos – ám sajnálatos módon nem demokratikus – hatalmi viszony pártolása; például Kínával.

Az USA politikájában központi helyet elfoglaló konkrétabb ügyek még kevésbé nyertek kielégítő megoldást. Ilyen a világon megtermelt javak elosztásában fennálló igazságtalanság felszámolása; „érett stratégiai partneri viszony” kialakítása Oroszországgal; illetve a fegyverek elterjedésének megállítása. Más alternatívákban – például, hogy Amerikának a környezetvédelemre kellene összpontosítania, vagy konkrétan a helyi háborúk leküzdésére – szintén elsikkadtak a legfőbb világhatalmi szempontok. Ennek az lett az eredménye, hogy a fenti megfogalmazások egyike sem tett maradéktalanul eleget annak a követelménynek, hogy minimális globális geopolitikai stabilitást hozzon létre, ami egyfelől az amerikai hegemonia további fenntartásának, másfelől a nemzetközi anarchia hatékony elkerülésének alapja.

Röviden, az USA senkinek sem tartozik bocsánatkérés-sel azért, hogy kettős politikai célt tűzött maga elé: Amerika vezető szerepét fenn kell tartani még legalább egy nemzedéken keresztül, sőt lehetőleg tovább is; és olyan geopolitikai keretet kell létrehozni, amely képes mérsékelni a társadalmi-politikai változásokkal járó elkerülhetetlen sokkhatásokat és megszorításokat, miközben átalakul a világ békés irányításáért vállalt közös felelősség geopolitikai tényezőjévé. Az együttműködés hosszabb fennmaradása a kulcsfontosságú eurázsiai partnerekkel – Amerika ösztönzése és felügyelete mellett – segíthet megteremteni a feltételeket ahhoz, hogy a jelenlegi, egyre inkább elavult ENSZ-struktúrák később átalakulhassanak. A felelősségek és clójogok új elosztása akkor majd szá-

mitásba veheti a megváltozott világhatalmi realitásokat, melyek drasztikusan különböznek az 1945-ös helyzettől.

Ezeket az erőfeszítéseket történelmileg megkönnyíti, hogy hasznosítani tudják majd a hagyományos nemzetállami kereteken kívüli, növekvő új globális kapcsolatrendszer is. Ez a hálózat – amelyet a nemzetközi nagyvállalatok, gyakran több ország részvételével létrejövő „nem kormányzati szervezetek” (NGO) és tudományos közösségek szőttek, és amelyet tovább erősít az internet – olyan informális világrendszer jelent, amely mára már inkább az intézményes keretek között megvalósuló és egyre több államot bevonó globális együttműködésnek kedvez.

A következő néhány évtizedben tehát kialakulhat egy valós geopolitikai helyzeten alapuló, működő globális együttműködési rendszer, és fokozatosan átveheti a világ jelenlegi „kormányzójának” szerepét, amely egyelőre magára vette a világ stabilitásáért és békéjéért viselt felelősség terhét. Az ebben az ügyben elért geostratégiai siker méltó hagyatéka lenne annak a szerepnek, melyet Amerika a világ első, mindmáig egyetlen és valószínűleg utolsó valódi szuperhatalmaként betölt.

Név- és tárgymutató

- abházok 178, 195
 Afganisztán 176, 190, 193, 200, 257; nemzeti kisebbségck ~ban 179, 181–183; Pakisztán és ~ 191, 206; ~ a perzsa birodalomban 188; ~ szovjet megszállása 14, 125, 194
 Algéria 86, 109
 Almati (Alma-Ata) 203
 Ambarcumov, J. 147
 arab–izraeli konfliktus 75
 Ázsiai–csendes-óceáni Gazdasági Együttműködési Csoport (APEC) 40, 42, 211
 asztraháni kánság 193
 Ausztrália 64, 215, 231, 259
 Ausztria 98, 107
 Azerbajdzsán 17, 58, 73, 169, 173, 191, 206, 280; ~ és a Független Államok Közössége 157, 196; ~ energiaforrásai 65–66, 169, 190, 191, 200; Irán és ~ 183, 185; ~ az Ottomán Birodalomban 186; ~ politikai elitjei 183; Törökország és ~ 127, 280; háború Örményországgal 176, 177, 196, 198
 Ázsiai Regionális Fórum (ARF) 211
 Bagdadi Kalifátus 26
 Baki (Baku) 197, 280
 Banglades 225
 Belarusz 79, 126, 157; ~ a Független Államok Közösségében 121, 146; a Független Köztársaságok Közösségében 150; Németország és ~ 96, 97
 Béke Társaság 40, 108
 berlini blokád 13, 37, 85
 Bizánc 113
 Blair, Tony 38
 Bolingbroke, Lord 98
 boszniai válság 81, 98; háborús bűnök a ~ során 42
 Bretton Woods-i konferencia 41
 Browning, Robert 57
 Brunei 251

- Bulgária 116
 Burma 221, 225, 226
- Charette, Hervé de 92
 Clinton, Bill 38, 267
 Cordesman, Anthony, H., n 280 (j.)
- Csecsenföld 123, 125, 130, 133, 158, 184, 193, 194; csővezeték ~ön keresztül 53; Törökország és ~ 128, 187
- Cseh Köztársaság 114, 143
 Csiang Cö-min 227
 Csing-dinasztia 21, 22
- Dél-Afrika 31
 Délkelet-ázsiai Nemzetek Társulása (ASEAN) 211, 230 (j.)
- Dél-Korea 58, 67, 210, 293; Kína és ~ 235; az Egyesült Államok jelenléte ~ban 76, 248, 261; *lásd még* Korea
- Demangeon, Paul 55
 Demirel, Süleyman 203
 Denman, Roy 60
 Dzsingisz kán 26, 27, 120, 152
- Egyesült Nemzetek Szervezete 91 (j.); Biztonsági Tanács 86, 245
 első világháború 10, 11, 124
 Energiaügyi Minisztérium, Egyesült Államok 173
 Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény (NAFTA) 42
 Észak-atlanti Szerződés Szervczete (NATO) 42, 62, 83, 91, 97, 98, 102, 109, 162, 211; az ~ és az amerikai világrendszer 40, 42; az ~ a hidegháború alatt 236; az ~ és a Varsói Szerződés felosztatása 126, 137; az ~ kibővítése 73, 91–94, 111, 112, 114–117, 137, 139, 140, 163, 167, 274–276, 279, 286, 289 (j.); közös hadgyakorlat Ukrajnával 128; francia–német–lengyel együttműködés az ~ban 118; német katonai integráció az ~ben 240; Oroszország és az ~ 167; Törökország és az ~ 80; a Nyugat-európai Unió és az ~ 70, 110

- Észak-Korea 212, 222, 227, 261
 Etiópia 29
 Eurázsia-eszme 146, 151–153
 Európa Tanács 164
 Európai Bizottság 60, 105
 Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (OSCE) 167, 276, 286
 Európai Közösség (EK) 61, 72, 82, 94
 Európai Szabadkereskedelmi Övezet 165
 Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) 91 (j.)
 Európai Unió (EU) 61, 82, 104–108, 117, 146, 196, 211; jelentkezési és felvételi eljárás 115; az ~ és a Varsói Szerződés feloszlása 126, 137; az ~ keleti határai 71; az ~ kibővítése 73, 96–98, 108, 109, 114, 116, 163, 167, 274; Németország az ~ban 61, 91 (j.), 98; az ~ intézményi gépczete 82, 83; Oroszország és az ~ 163; Törökország és az ~ 279
 Európai Parlament 105
 Finnország 107, 117
 Franciaország 99, 107–109, 162, 266, 273; a Balkán-félsziget és ~ 186; ~ geostatégiája 55, 58, 59; Németország és ~ 59, 70, 87–94, 110, 263; ~ világtörekvésci 83–95; a napóleoni ~ 31; ~ politikai elitje 85; munkanélküliség ~ban 269
 Független Államok Közössége (FÁK) 138; a ~ létrehozása 121, 125, 126; eurázsiai Balkán a ~ban 176, 187, 191, 197; a ~ szomszédpolitikája 145–151, 153, 154
 Fülöp-szigetek 215, 231, 241, 251
 Gazdasági Együttműködés Szervezete 202
 Gazdasági és Pénzügyi Unió 60, 105
 Görögország 116
 Grúzia 17, 169, 173, 191, 193, 196; ~ és a Független Államok Közössége 157, 176; orosz katonai létesítmények ~ban 196; Törökország és ~ 127, 206; ukrán katonai egyezmény ~val 202

Gulag 123, 124
Gumiljov, Lev 152

III. György angol király 22

Han birodalom 21–24
Hasimoto Rjutaró 38
Haushofer, Karl 54
Havel, Václav 112
Karabah-hegyvidék 177
Hetek (G–7) 256, 276, 283
hidegháború 14, 15, 34, 51,
162, 244, 274, 291; a
Nagy-Károly-féle Európa
a ~ alatt 113; Francia-
ország a ~ alatt 84, 86; a
~ alatt létrehozott nem-
zetközi intézmények 42;
Japán a ~ alatt 244; a
NATO és a ~ 139, 236; a ~
köztámogatottsága 36,
289

Higucsi Bizottság 245 (j.)

Hitler, Adolf 8, 55, 144

Holland Antillák 53

Hongkong 218, 226, 229,
230 (j.), 235, 261, 282,
284

Huntington, Samuel P. 44,
45

Ikenberry, G. John 42

India 58, 287; Kína és 208,

214, 258 (j.); ~ ; de-
mokrácia ~ban 292; ~ és
az eurázsiai Balkán 191;
~ geostratégiája 64;
Oroszország és ~ 257

Indokína 22

Indonézia 58, 64, 213, 215,
230 (j.), 231, 251

Integrált Államok Közös-
sége 150

internet 37

Irak 40, 188

Irán 58, 74, 159, 269, 282;
~ és az amerikai érdekek
a Perzsa-öbölben 67; Kí-
na és ~ 256; ~ és az
eurázsiai Balkán 172,
176, 181, 183–185, 188,
190, 198; Oroszország és
~ 160

iszlám, *lásd* muzulmánok

Ito Maszajosi 244

Izvesztyija 148

jaltai konferencia 119

Jang Paj-csiang 236 (j.)

Japán 11, 16, 35, 36, 52,
54, 76, 138, 208–210,
216, 254–257, 265, 286,
287; ~ és az amerikai
világrendszer 37–39; Kí-
na és ~ 24, 76, 77, 218–
220, 226, 228, 232, 233,

- 235–250, 281, 285, 286;
 demokrácia ~ban 292; ~
 geostratégiája 63, 67; ~
 császárság 52; Korea és ~
 262–264; ~ a második
 világháború után 35, 37;
 Oroszország és ~ 10, 124,
 212; biztonsági egyez-
 ménny az USA-val 234,
 241, 243; ~ a második
 világháborúban 36
- Japán Nemzetközi Ügyek
 Fóruma 246 (j.)
- Japán Vállalatvezetők Szö-
 vetsége 245 (j.)
- Jelcin, Borisz 35, 135, 136,
 141, 143 (j.), 153, 156,
 159
- Josida Sigeru 244
- Jugoszlávia 74
- Juppé, Alain 85
- Kanada 254
- Karthágó 20, 21
- Kasenov, Umirserik 199
- Kazahsztán 68, 128, 130,
 173, 179–181, 189, 191,
 205, 269; Kína és ~ 22,
 225, 227, 231; ~ és a
 Független Államok Kö-
 zössége 146, 150, 197; ~
 a Független Köztársas-
 ágok Közösségében
- 157; ~ energiaforrásai
 196–197; ~ eurázsiai
 politikája 153; ~i éhín-
 ség 124; Törökország és
 ~ 203, 205
- Kennedy, John F. 38
- kereszténydemokraták,
 német 102
- keresztények 79, 113, 177
- KGST 137
- Kína 29, 68, 75, 76, 138,
 206, 208–210, 212, 213,
 215–238, 254–265, 269,
 273, 277, 281–288; ~ és
 az eurázsiai Balkán 172,
 182, 187, 190, 191, 197,
 204, 206; ~ geostratégiája
 65, 68; ~i császárság
 21–24, 32; Japán és ~ 77,
 78, 218, 219, 227, 228,
 231, 232, 235–257; ~
 regionális vagy világha-
 talom? 218–236; Orosz-
 ország és ~ 29, 130, 158,
 160–162, 206, 212, 218,
 219, 226–228, 231; a
 Szovjetunió és ~ 15, 120;
 Tajvan és ~ 63, 68, 208,
 212, 215, 226, 231, 232,
 235, 248, 258, 259, 269,
 282–284, 293
- Kirgizisztán 173, 181, 197;
 Kína és ~ 227; ~ és a

- Független Államok Kö-
zössége 146; a Független
Köztársaságok Közössé-
gében 150
- Kohl, Helmut 102
- Kohn, Hans 291
- kommunisták 121; kínai ~
15, 217, 221, 222, 224,
236 (j.); szovjet ~ 123,
138, 143, 151
- konfucianizmus 22, 27
- Kongresszus, Egyesült
Államok 41
- Korea 213, 216, 248; Kína
és ~ 22, 227, 228, 231,
252, 258 (j.); Japán és ~
213, 261–263; ~ újra-
egyesítése 76, 227, 242,
261, 283; lásd Észak-
Korea, Dél-Korea
- koreai háború 13, 37
- Kozirjev, Andrej 134
- Közép-ázsiai Gazdasági
Unió 200
- Krím félsziget 73, 148,
155, 193
- kubai rakétaválság 85
- Kull, Steven 289 (j.)
- kulturális forradalom 222
- Kuomintang 217
- kurdok 185, 186
- Kuril-szigetek 242
- Kuvait 173
- Kül- és Honvédelem-poli-
tikai Tanács 147
- Laosz 22
- Lebegy tábornok, Alek-
szandr 166 (j.)
- Lengyelország 62, 114;
demokratikus vezetők
~ban 143; ~ az Európai
Unióban 65, 97, 126;
Németország és ~ 97, 98,
108; vereség a mongolok-
tól 26; ~ a NATO-ban 97;
Ukrajna és ~ 117; háború
Oroszországgal 124
- Lenin, Vlagyimir Iljics 144
- Li Peng 160
- Libanon 188
- Lukin, Vlagyimir 131
- Mackinder, Harold 54
- madridi nyilatkozat 103
- Magyarország 26, 114, 116
- Mahathir, Mohamed bin
234
- Makao 219
- Malajzia 215, 235, 241
- Mandela, Nelson 31
- Mandzsúria 52
- Mao Ce-tung 120
- Marokkó 109
- második világháború 82,
98; az európai korszak

- vége a világpolitikában a
~ során 11; Japán a ~ban
239; az amerikai részvé-
tel közvélemény általi
támogatottsága 36, 291; a
Szovjetunió a ~ban 125
- Mijazava Kiicsi 247
- Moldova 148, 157
- Mongol Birodalom 12,
25–27, 32
- Mongólia 228
- Monroe-elv 9
- Morita Akio 250
- muzulmánok 27, 123; ~ az
eurázsiai Balkánon 177,
183, 184, 189; ~ Francia-
országban 109; muzul-
mán fundamentalisták
67, 74; orosz ~ 183; ~Tö-
rökországban 279
- nácik 52, 54, 141
- nagy fal, felépítése 21
- Nagy-Britannia 70, 132,
284; a Balkán-félsziget és
~ 186; Kína és ~ 24, 218;
~ egész világra kiterjedő
tengeri uralma 31, 32; ~
és az egyesült Európa
58–61, 108
- Nagy Károly-féle Európa
113
- Nakaszone Jaszuhiko 249
- Napóleon francia császár
31, 52
- NATO *lásd* Észak-atlanti
Szerződés Szervezete
- Nazarbajev, Nursultan 200
- Németország 16, 99, 100,
102, 105, 108–111, 138,
156, 162, 163, 241, 242; ~
és az amerikai világrend-
szer 37; a Balkán és ~ 186,
a brit birodalom és ~ 31; ~
a hidegháború alatt 236;
Franciaország és ~ 59, 70,
84–90, 110, 241; ~ geo-
stratégiája 58, 61; a nem-
zeti jóvátétel ~ban 84; a
náci ~ 12, 54, 55; ~ poli-
tikai elitje 83; ~ újrae-
gyesítése 90, 94; Orosz-
ország és ~ 144; Ukrajna
és ~ 52, 156; a munka-
nélküliség ~ban 269
- Nemzetközi Kereskedelmi
és Ipari Minisztérium
(MITI), Japán 107 (j.)
- Nemzetközi Valutaalap
(IMF) 41
- Nepál 22, 225
- Nyugat-európai Fegyver-
kezési Csoport (WEAG)
107 (j.)
- Nyugat-európai Unió
(WEU) 70, 107

- ópiumháború 24, 218
 orosz ortodox egyház 113
 Oroszország 53, 68, 91,
 117–170, 272, 273,
 275–286; ~ és az ame-
 rikai világrendszer 35; a
 Brit Birodalom és ~ 31;
 Csecsenföld és ~ 123,
 125, 130, 184, 187, 194;
 Kína és ~ 35, 130,
 158–162, 208, 218, 219,
 227, 228, 233, 234, 257,
 258 (j.); a Független
 Államok Közösségében
 122, 125, 126, 128, 130,
 136, 145; szövetségel-
 lenes lehetőségek ~ban
 77, 135, 158; ~ és az
 eurázsiai Balkán 177–
 179, 182–184, 269; Fran-
 ciaország és ~ 59, 70, 91,
 93, 100; ~ geostratégiája
 62, 63; Németország és ~
 93, 96, 100; a Hetek cso-
 portjában 256; a cári ~
 29, 121, 122, 132, 186,
 190; India és ~ 257; Ja-
 pán és ~ 10, 124, 212,
 242, 252; a NATO és ~ 73,
 111, 140, 168; ~ szom-
 szédpolitikája 134, 136,
 145–158; ~ stratégiai
 szövetségi szándékai az
 Egyesült Államokkal
 136, 138, 139, 141;
 bizonytalan övezet
 Európa és ~ között 113 ;
lásd még Szovjetunió
 Osztrák–Magyar Monar-
 chia 186
 Ottomán Birodalom 193
 Ozava Bizottság 249
 Ozava Icsiro 249
 Öböl-háború 40, 89
 Örményország 17, 169,
 173, 193, 196, 197, 206;
 orosz katonai felvonulás
 ~ban 148; Törökország
 és ~ 127; háború Azer-
 bajdzsánnal 176–178,
 196, 198
 Pakisztán 64, 130; Kína és
 ~ 226, 230, 256, 257; ~ és
 az eurázsiai Balkán 191;
 India és ~ 64, 74
 Panama-csatorna 9
 Paracel-szigetek 212
 pártus birodalom 20
 Pearl Harbor, japán
 támadás ~ ellen 36
 Perzsa-öböl, az Egyesült
 Államok jelenléte a ~ben
 14, 34, 40, 67, 74; *lásd*
még Öböl-háború

- Perzsia 27
 Portugália 29
 Primakov, Jevgenyij 159
 pun háborúk 20, 21

 Rettegett Iván orosz cár 122
 Római Birodalom 18–21, 32
 római kormányközi konf-
 erencia a politikai egye-
 sítésről 91
 Római Szent Birodalom 26
 Románia 116, 117
 Ruckoj, Alekszandr 153
 Rjurikov, Dmitrij 143 (j.)

 saragossai szerződés 29
 Schäuble, Wolfgang 102
 selyemút 198
 Szenkaku-szigetek 212
 Sevardnadze, Eduard 202
 síiták 185
 Sony vállalat 250
 spanyol–amerikai háború 9
 Spanyolország 29, 31
 Spratly-szigetek 212
 Stratégiai és Nemzetközi
 Tudományok Központja
 (CSIS) 274 (j.), 280 (j.)
 Stratégiai Tanulmányok
 Nemzetközi Intézete 211
 Svédország 107, 117
 Szaúd-Arábia 130, 183

 Szent Péter-i Európa 79,
 113, 114
 Szingapúr 215, 227, 229,
 230 (j.), 234, 281
 Szíria 188
 Szlovákia 116
 Szlovénia 114
 Szolzszenyicin, Alekszandr
 157
 Szovjetunió 7, 51, 142,
 147, 176, 281, 237; fegy-
 verkezési verseny az
 Egyesült Államokkal
 220; a balti államok a
 ~ban 142; Kína és a ~ 15,
 16, 121; a ~ széthullása
 17, 95, 120, 121, 125,
 126, 128, 132, 134, 135;
 (lásd még_Oroszország);
 Franciaország és a ~ 85;
 Irán és a ~ 185; Afga-
 nisztán megszállása 14,
 125, 194; Japán és a ~
 212; nemzetiségek a
 ~ban 151; a ~ a második
 világháborúban 12
 Szövetség (90/Zöldek 102
 Sztálin, Joszif 8, 125, 141,
 218
 Szun Ce 233
 Szung-dinasztia 26
 Szuverén Köztársaságok
 Közössége 150

- Tádzsikisztán 173, 179, 181, 188, 190, 191; Kína és ~ 227; nemzeti kisebbségek ~ban 182; ~ a perzsa birodalomban 188; orosz katonai jelenlét ~ban 123, 130, 148, 196
- Tajvan 68, 208, 212, 219, 226, 229, 230, 232, 235; ~ és a nagy Kína létrejötte 63, 219, 229, 235, 256, 257, 259, 260, 283
- Taskent 180
- Timur Lenk 180
- Teng Hsziao-ping 226, 233
- Thaiföld 22, 68, 215, 230 (j.)
- Tienanmen téri demokratikus megmozdulás 224
- Tito, Joszip Broz 120
- Tong, Kurt 265 (j.)
- tordesillas-i szerződés 29
- Törökország 58, 66, 73, 74, 127, 128, 130, 159, 269, 279; konfliktus Görögországgal 116; ~ és az eurázsiai Balkán 172, 176, 184–189, 191, 193, 198, 201–204, 206; ~ modernizációja 164
- Transzatlanti Szabadkereskedelmi Egyezmény 274
- Transzeurázsiai Biztonsági Rendszer (TESS) 286
- Trubeckoj herceg, Ny. Sz. 151
- Tunézia 109
- Türkmenisztán 128, 173, 181, 191, 194, 197, 200, 201, 280; Kína és ~ 206, 231; ~ és a Független Államok Közössége 157; Irán és ~ 130, 198, 200, 207; ~ a perzsa birodalomban 188; Ukrajna és ~ 191, 202
- Ukrajna 17, 58, 65, 66, 71, 73, 100, 117–119, 131, 132, 142, 143, 147, 269; ~ és a Független Államok Közössége 122, 126, 127, 157; ~ és az eurázsiai Balkán 187, 191, 205; ~ és a NATO, illetve az EU bővülése 116, 117, 168, 169; éhínség ~ban 124; Németország és ~ 58, 96
- USA–Japán Biztonsági Szerződés 42, 234, 240, 241
- Üzbegisztán 68, 130, 173, 179–181, 188, 197, 199–202, 269; Kína és ~ 231;

- ~ és a Független Államok
Közössége 157, 197, 199,
201, 202 ; ~ a perzsa
birodalomban 188; Uk-
rajna és ~ 191, 202
- vámunió 199
- Varsói Szerződés 126, 137
- versailles-i szerződés 119
- Vietnam 22, 86, 213
- Világbank 41, 42
- Világbíróság 42
- Világkereskedelmi Szerve-
zet (WTO) 42
- Weimari Háromszög 97,
108
- Wilson, Woodrow 10
- Yongchaiyudh, Chavalit
230 (j.)
- Zjuganov, Gennagyij 153

Tartalom

Bevezetés: Szuperhatalmi politika / 7

1. Egy új típusú hegemonia / 9

RÖVID ÚT A GLOBÁLIS HATALOMHOZ / 9

AZ ELSŐ GLOBÁLIS HATALOM / 17

AZ AMERIKAI GLOBÁLIS RENDSZER / 36

2. Az eurázsiai sakktábla / 44

GEOPOLITIKA ÉS GEOSTRATÉGIA / 52

GEOSTRATÉGIAI JÁTEKOSOK

ÉS GEOPOLITIKAI PILLÉREK / 57

DÖNTŐ VÁLASZTÁSOK ÉS LEHETSÉGES KIHÍVÁSOK / 68

3. A demokratikus hídfő / 79

NAGYSÁG ÉS MEGVÁLTÁS / 84

AMERIKA FŐ CÉLJA / 99

EURÓPA TÖRTÉNELMI MENETRENDJE / 113

4. A fekete lyuk / 120

OROSZORSZÁG ÚJ GEOPOLITIKAI KÖRNYEZETE / 120

GEOSTRATÉGIAI KÉPZELGÉSEK / 132

AZ EGYETLEN LEHETŐSÉG DILEMMÁJA / 163

5. Az eurázsiai Balkán / 171

A NÉPCSOPORTOK KATLANA / 173

A TÖBBSZEREPLŐS VERSENY / 186

SEM URALOM, SEM KIZÁRÁS / 204

6. A távol-keleti pillér / 208
KÍNA: VILÁGHATALOM HELYETT
REGIONÁLIS HATALOM / 216
JAPÁN: REGIONÁLIS HATALOM HELYETT
NEMZETKÖZI HATALOM / 237
AMERIKA GEOSTRATÉGIAI IGAZODÁSA / 254

7. Összegzés / 266
AZ EURÁZSIAI GEOSTRATÉGIA / 270
A TRANSZEURÁZSIAI BIZTONSÁGI RENDSZER / 286
AMI AZ UTOLSÓ GLOBÁLIS SZUPERHATALOM
UTÁN KÖVETKEZIK / 287

Név- és tárgymutató / 297

Európa Könyvkiadó, Budapest
Felelős kiadó Osztovits Levente igazgató
A tördelés a Kopf Bt. munkája
Nyomta a Szekszárdi Nyomda
Felelős vezető Vadász József igazgató
Készült Szekszárdon, 1999-ben
A fordítást szakmailag ellenőrizte Ara-Kovács Attila
Felelős szerkesztő M. Nagy Miklós

A könyvet Kállay Judit tervezte
A borítón Barbara Cesery grafikája látható
Műszaki vezető Névery Tibor
Készült 15,99 (A/5) ív terjedelemben
ISBN 963 07 6533 0

*Ez a könyv a Fűzfői Papír Rt. 70 grammos Fűzfőpress
papírára készült.*

A sorozatban megjelent kötetek:

APOKALIPSZIS 1917. Írások az orosz forradalomról

BORBÁNDI GYULA: Magyar politikai pályaképek

1938–1948

TODD G. BUCHHOLZ: Új ötletek halott közgazdászoktól

CSÁKY MÓRIC: Az operett ideológiája és a bécsi modernség

UMBERTO ECO: Nyitott mű

MIRCEA ELIADE: A jóga

ALEKSZANDR ETKIND: A lehetetlen Erósza.

Az orosz pszichoanalízis története

NORTHROP FRYE: Kettős tükör

NORTHROP FRYE: Az Ige hatalma

FRANCIS FUKUYAMA: Bizalom

MARIE-LOUISE VON FRANZ: Az árnyék és a gonosz

a mesében

HAMILTON–MADISON–JAY: A föderalista

SAMUEL P. HUNTINGTON: A civilizációk összezsapása

és a világrend átalakulása

PAUL JOHNSON: Értelmiségiek

C. G. JUNG: Emlékek, álmok, gondolatok

JOHN KEKES: A liberalizmus ellen

ARTHUR KOESTLER: Alvajárók

ARTHUR KOESTLER: A teremtés

JAN KOTT: Istenevők

SIDNEY LUMET: Hogyan készül a film?

MICAELA VON MARCARD: A rokokó avagy kísérlet

az emberi szíven

RICHARD PIPES: Az orosz forradalom története

KARL R. POPPER: A tudományos kutatás logikája

DAVID REMNICK: Lenin sírja

RÜDIGER SAFRANSKI: Schopenhauer
és a filozófia tomboló évei
TESTAMENTUM. Dmitrij Sosztakovics emlékei Szolomon
Volkov szerkesztésében
MIGUEL DE UNAMUNO: Don Quijote és Sancho Panza
élete